

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Petr Brůha

**Polské téma v ruských historických vyprávěních
o Smutě první poloviny 17. století**

The Polish Subject in Russian Historical Narrations on Time
of Troubles in the First Half of the 17th Century

Vedoucí práce:

2015

PhDr. Mgr. Marek Příhoda, Ph.D.

Rád bych poděkoval svému vedoucímu práce PhDr. Mgr. Marku Příhodovi, Ph.D., za trpělivý přístup, ochotu a toleranci při psaní mé diplomové práce. Bez jeho pečlivě mířených připomínek a cenných rad by se psaní práce neobešlo. Děkuji také kolegům ze Slovanského ústavu AV ČR, že mi umožnili konzultovat otázky spojené s jazykovými záležitostmi.

Petr Brůha

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 20. 7. 2015

.....

Petr Brůha

Abstrakt

Hlavním tématem diplomové práce je zkoumání polského vlivu na Moskevskou Rus během období tzv. Smuty, jak jej zachytili ruští pisatelé první poloviny 17. století ve svých historických vyprávěních. V první části práce je charakterizováno období Smuty jako fenomén, který se výrazným způsobem zapsal do paměti všech jejích současníků. Dále práce věnuje pozornost pramenné základně, příčinám a okolnostem jejího vzniku a taktéž některým jejím autorům. V nejobsáhlejší části práce jsou na základě rozsáhlého pramenného materiálu rozebrána jednotlivá témata zaměřená na působení polského faktoru na Moskvu v daném období. Zmíněna je polská podpora samozvanců, kteří se ucházejí o carský titul, vojenská intervence polského krále Zikmunda i konečné vítězství ruské domobrany nad zahraničními interventy. V závěru práce jsou pak porovnána jednotlivá historická vyprávění mezi sebou, zda se vzájemně odlišují témata, která popisují, nebo zda ten který prvek polské intervenci popisují stejně anebo zda existuje souvislost mezi životními osudy autorů a jejich dílem.

Klíčová slova:

Rusko, Smuta, první polovina 17. století, Romanovci, Boris Godunov, Polsko, rusko-polské vztahy, historické vyprávění

Abstract

The main topic of the thesis is the investigation of the Polish influence on Russia during the Time of Troubles, as it's described by the Russian writers of the first half of 17th century in their Historical narrations. In the first part of the work there is introduced the Time of Troubles as a phenomenon that significantly influenced all its contemporaries. The thesis also pays attention to the historical sources, to their causes and circumstances of creation and also some of their authors. In the most extensive part of the work there are, based on extensive source material, discussed various topics that are focused on the Polish factor on the Russia during the period. There is mentioned the Polish support of False tsars, who aspire to the tsar title, the king's Zikmund military intervention and also the final victory of Russian militia over foreign interventionists. In conclusion there are compared individual historical narrations with each other, if there are any different topics that they describe or if they describe any element of Polish intervention in the same way or if there is any connection between the authors' lives and their works.

Keywords:

Russia, The Time of Troubles, the First Half of the 17th Century, Romanov Dynasty, Boris Godunov, Poland, Russian-Polish Relations, Historical Narration

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Fenomén Smuty	12
3. Pramenná základna	19
4. Polské téma v historických vyprávěních	31
4.1 První samozvanec.....	31
4.2 Další samozvanci	46
4.3 Obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera (říjen 1608 – leden 1610)	55
4.4 Obléhání města Smolensk (září 1609 – červen 1611).....	56
4.5 Moskevské poselstvo vyslané ke králi Zikmundovi	57
4.6 První a druhá domobrana	61
4.7 Nové tažení prince Vladislava k Moskvě.....	64
5. Závěr	66
6. Bibliografie	72

1. Úvod

V českém prostředí prozatím spíše opomíjená problematika ruských dějin přelomu 16. a 17. století přitahovala vždy pozornost velkého množství badatelů. Důvodem není pouze fakt, že dané období, tzv. Smuta nebo též Období zmatků, je velmi bohaté na události a kontroverzní osobnosti, ale také velká rozmanitost dochovaných pramenů, které si všímají dané doby z různých úhlů pohledu.

Středem pozornosti práce je právě specifický žánr těchto pramenů – historická vyprávění sepsaná moskevskými autory v průběhu první poloviny 17. století. Zaměření práce na zkoumání jednoho typu textu je dáno především velkým množstvím dochovaných pramenů reflektujících období Smuty. Výběr dobových písemných materiálů byl proveden na základě monografie Sergeje Fjodoroviče Platonova, která je právě těmto textům věnována.¹ Přestože v období Smuty vzniklo velké množství písemných děl, stala se první polovina 17. století bohatá na historická vyprávění, jejichž autoři se snažili popsat události, jichž byli svědky. Ve druhé polovině 17. století nových vyprávění ubývá, přičemž jejich pisatelé stále ve větší míře využívají a opisují texty svých předchůdců. Postupně také z politických důvodů dochází k úpravám původních vyprávění sepsaných pamětníky Smuty. Vzhledem k tomu, že vybrané prameny obsahují více tematických okruhů, které by svým rozsahem vydaly na další práce, je v našem případě sledovaným předmětem polské téma, výrazný prvek celého dějinného období.

Vnímání cizince obecně představovalo na Rusi vždy jedno z výrazných témat objevujících se ve starších písemných památkách i v novodobých literárních textech. O to více platí toto tvrzení pro historická vyprávění, která popisují období Smuty. Právě na počátku 17. století zasahují cizinci, a to zejména Poláci a Litevci, do vnitřních záležitostí Moskevské Rusi natolik, že v podstatě nelze ruské dějiny bez jejich vlivu vůbec postihnout. Polský faktor zasahuje především v podobě podpory jednotlivých pretendentů carského trůnu a také přímou vojenskou intervencí. Po určitou dobu Poláci ovládají Moskvu, nejprve v letech 1605-1606 jako družina kolem „svého“ moskevského cara – samozvance Grigorije Otrepjeva, posléze po vpuštění polského vojska do města jako okupanti v letech 1610-1612.²

Motiv polské intervence netvoří v historických vyprávěních samostatnou kapitolu či jinak ucelený úsek, nýbrž se vine jako nit celým textem každého autora. Vzhledem k destruktivní povaze polských zásahů do moskevských záležitostí jsou písemné památky silně emotivní. Zde

¹ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник, 2. vydání, Санкт-Петербург 1913.

² V říjnu roku 1612 kapitulovala polská posádka v Kremlu, posledním místě odporu ve městě. Část polských a litevských jednotek byla donucena k ústupu z Moskvy již v roce 1611.

bychom mohli stanovit jeden z dílčích cílů práce – zda všichni autoři historických vyprávění popisovali dané jevy shodně, zda viděli v polské intervenci tutéž příčinu, anebo zda charakterizovali jednotlivé postavy spjaté s ruskou či polskou stranou rozdílně.

Celkem je práce členěna do tří kapitol, z nichž první se věnuje specifčnosti popisovaného období, ve druhé kapitole bude analyzována pramenná základna představující základní rozdělení textů současníků Smuty a v nejobsáhlejší poslední kapitole bude pojednáno o polském tématu a jeho jednotlivých epizodách, která se v historických vyprávěních objevují. Praměny budou v této kapitole vzájemně porovnány, v závěru pak dojde ke zhodnocení a zodpovězení vytyčených otázek. Práce byla rozvržena tak, abychom se vyhnuli úplnému popisu dějin období Smuty od jeho začátku do konce, a to především z důvodu, aby hlavní téma ve velkém množství událostí nezaniklo. V práci jsou proto zmíněna především ta historická fakta, která vysvětlují, upřesňují nebo doplňují polské téma popsané ve vyprávěních.

Jedním z klíčových témat je jedinečnost období Smuty. Jedná se o dvě desetiletí ruských dějin, která jsou silně emotivně vnímaná nejen jejich současníky, ale možná ještě více jejich následovníky. Vzhledem k tomu, že během daného období dochází k ohrožení samotné existence státu, stává se Smuta synonymem krize, kterou již nechtějí obyvatelé Rusi nikdy zažít. Podle vnímání historika Platonova je možné období Smuty považovat za předěl mezi Rusí starou, Moskevskou, a Ruskem novým, a to především na základě rozdílu sociální a ekonomické situace země před Smutou a po ní.

Kromě sledování určitého fenoménu Smuty, kterým je polská intervence do vnitřních záležitostí Moskvy, se práce věnuje také problematice samotných historických vyprávění a jejich autorů. Právě životní osudy autorů děl o Smutě jsou v mnoha případech klíčem k analýze jejich textů. Jednotlivé životopisné údaje se objevují i v samotných vyprávěních a jejich souvislost s historickými událostmi tak usnadňuje pochopení vlastního textu. Vzhledem k povaze období Smuty, které se vyznačuje velkou mírou chaotičnosti, jsou i osudy autorů vyprávění velmi spletité. Dalším vlivem působícím na celkové vyznění textů byly okolnosti jejich vzniku a podmínky, v nichž byla díla sepisována. Jiným způsobem např. vyznívají vyprávění dokončená v průběhu Smuty, v době, kdy sám autor netuší, jak se situace vyvine, než po jejím konci. Texty sepsané s odstupem několika let od popisovaných událostí jsou na druhé straně ovlivněny faktory spojenými s funkcemi, které autoři za Smuty zastávali. Mnozí z nich tak využili příležitosti a částečně pozměnili běh událostí, aby sami sebe nekompromitovali v očích carské rodiny nebo naopak aby vyzdvihli své zásluhy na záchraně země proti nepřítelům.

Hlavní kapitola věnující se reflexi polského faktoru v historických vyprávěních je dále členěna podle jednotlivých událostí, v nichž se polský vliv výrazně uplatňuje. Ze sedmi vybraných témat lze čtyři považovat za vojenskou intervenci Polska.³ V událostech spojených s prvním samozvancem je polské vměšování výrazně odlišné. Intervence nevychází z podnětu polského krále, nýbrž pouze z vlastní vůle polských a litevských pánů. Téma prvních dvou samozvancových následovníků je taktéž specifické. Přestože polské podpory se dostalo pouze jednomu z nich (Lžidmitriji II.), druhý (Lžipetr) byl vynesena na vlně rolnického povstání vedeného Ivanem Bolotnikovem. Někteří autoři vyprávění však ve svých textech oba označují jako „samozvance“ a je hůře odlišitelné, kterého mají na mysli. Na pomezí vojenského a politického tématu stojí vyslání poselstva k polskému králi Zikmundovi III. do jeho tábora u Smolensku.

Hlavní otázkou, kterou si práce klade, je charakter obrazu polského faktoru v historických vyprávěních v kontextu událostí Smuty. Byl pozitivní či negativní? Vnímala polského cizince všechna vyprávění stejně? Je možné vypočítat rozdíl v charakteristice osob spjatých s Polskem na základě osobnosti autora, jeho funkce, kterou zastával na přelomu 16. a 17. století, nebo jeho životních osudů? V souvislosti s těmito základními otázkami vyvstávají i otázky dílčí, např. která témata spojená s Polskem autoři ve vyprávěních popisují? Objevují se v každém díle o Smutě všechna témata? Proč vůbec autoři vyprávění psali? Ovlivňovali se navzájem? Nabízí se ještě celá řada dalších otázek, které společně s postupným pronikáním do hloubky tématu neustále přibývají. Snad alespoň na některé přinese odpověď tato práce.

Odborná literatura zabývající se problematikou Smuty je velmi široká. S ohledem na téma se na odborné produkci nejvíce podíleli ruští historikové, kteří se danému období ve svých dílech věnovali jako celku i jeho jednotlivým epizodám či osobnostem. Ústředním tématem všech historických prací o Smutě je snaha najít její příčinu, přičemž téměř každý z autorů ji hledal jinde. Prvním historikem zabývajícím se obdobím Smuty byl Vasilij Nikitič Tatiščev (1686-1750), který viděl její počátek ve vládě Borise Godunova, především v jeho zákonech uvalujících velkou zátěž na rolníky a sluhy,⁴ a jehož názory ovlivňovaly i další historiky. Nový pohled přinesl až Nikolaj Michajlovič Karamzin (1766-1826), pro kterého představovala Smuta především boj s vnějšími interventy. Popisně-faktografický, avšak ne příliš kritický Karamzinův styl se stal vzorem pro další ruské badatele, a to i pro ty z nich, kteří se zabývali

³ Jedná se o obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera (říjen 1608 – leden 1610), obléhání města Smolensk (září 1609 – červen 1611), boj s první (1611) a druhou (1612) domobranou u Moskvy a o tažení prince Vladislava k Moskvě spojené s dalším obléháním kláštera Svaté Trojice (podzim 1619).

⁴ ТАТИЩЕВ, В. Н.: История Российская, Том седьмой, Ленинград 1968, s. 366-367.

jinými historickými tématy. Změnu v přístupu k práci s prameny, stejně jako ve vnímání událostí přelomu 16. a 17. století, přinesl Sergej Michajlovič Solovjov (1820-1879). Jeho monumentální dílo založené na do té doby opomíjené kritice historických pramenů spatřovalo příčinu Smuty ve vnitřních záležitostech země – především v dynastické krizi, ve vnitřním boji mezi vládcem a služebnou třídou za vlády Ivana Hrozného, ale také v jednotlivých destabilizačních činitelích, jakými byli např. kozáci nebo samozvanci.⁵ Přestože naznačoval, že za vypuknutí krize nese určitou vinu car Ivan IV. Hrozný (1553-1584), začíná pro něj Smuta až příchodem prvního samozvance. Na jeho dílo Solovjova opět navazovali další autoři, mezi nimi i jeho žák Vasilij Osipovič Ključevskij (1841-1911), který kladl velký důraz na hospodářské a sociální dějiny. Příčiny Smuty viděl také v krizi způsobené přerušením vládnoucí linie moskevských carů Rurikovské dynastie, ale na druhé straně i v krizi sociální.⁶ Kromě termínu „Smuta“ uvádí Ključevskij i označení „velký rozvrat Moskevského státu“ používané současníky, kteří danou dobu přežili.⁷ Velmi výrazně přispěl k bádání o dějinách Smuty S. F. Platonov (1860-1933), jehož dílo je pro zkoumání daného období jedno z klíčových. Kromě historické literatury věnované politickým událostem je autorem zásadního díla o dobových pramenech o Smutě.⁸ Podle Platonova byla příčinou Smuty dynastická a následně sociální krize státu, jejíž kořeny lze hledat již ve způsobu vlády Ivana IV. Pro sovětskou historiografii bylo zkoumané období třídním bojem nižších vrstev proti vyšším. S ohledem na ideologii bylo upuštěno od termínu Smuta a v souvislosti s předpokládanou příčinou období označeno jako „rolnické povstání“.⁹ Novodobé zpracování Smuty je bohatě zastoupeno v díle Ruslana Grigorjeviče Skrynnikova (1932-2009), který věnoval téměř každému z hlavních aktérů krize přelomu 16. a 17. století vlastní monografii, ale současně vydal i souhrnnější publikace k danému tématu.¹⁰ Skrynnikov zastával názor, že situace v zemi byla způsobena vnitřními spory a Smutu charakterizoval jako první občanskou válku v Rusku.¹¹ Z novodobých historiků se dějinami přelomu 16. a 17. století zabývali také Ljudmila Jevgeňjevna

⁵ СОЛОВЬЕВ, С. М.: История России с Древнейших времен, Том VIII, Москва 1858, s. 61-65.

⁶ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О.: Сочинения в восьми томах, Том 3, Москва 1957, s. 49, 54.

⁷ Тамtéž, s. 17.

⁸ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник, Санкт-Петербург 1913.

⁹ РОКРОВСКИЙ, М. Н.: Dějiny Ruska. Od nejstarších dob až do r. 1905, Praha 1930, s. 46.

¹⁰ Z biografii jednotlivých aktérů Smuty např. СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Борис Годунов, Москва 2003; СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев, Новосибирск 1990; СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Василий Шуйский, Москва 2002. Obecné práce k tématu Smuty zastupuje např. СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Россия в начале XVII в. «СМУТА», Москва 1988; СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Минин и Пожарский. Хроника Смутного времени, Москва 1981.

¹¹ СКРЫННИКОВ, Р. Г.: Россия в начале XVII в. «СМУТА», Москва 1988, s. 4.

Morozovová, která se stejně jako Platonov věnovala i pramenným materiálům k období Smuty nebo také Dmitrij Igorevič Antonov zabývající se kulturními dějinami.

V českém prostředí je téma Smuty prozatím velmi opomíjeno. V minulosti bylo sepsáno několik článků a studií¹² a přeložena kratší díla ruských autorů,¹³ povětšinou jsou však dějiny tohoto období pouze součástí syntéz, kde jim je věnováno málo prostoru.¹⁴ V současné době se dějinám Smuty a především písemným pramenům o ní věnuje Marek Příhoda.¹⁵

Výčet odborné literatury by zůstal neúplný, kdybychom opomněli kritická vydání pramenů, bez nichž by tato práce nemohla být nikdy sepsána. Některá historická vyprávění vyšla v samostatných svazcích, jiná byla včleněna do většího souboru textů přelomu 16. a 17. století. Na vydáních děl Ivana Timofejeva a Avraamije Palicyna nese největší zásluhu Olga Alexandrovna Děržavina, ostatní texty byly vydány společně.¹⁶

Vzhledem k tématu práce se stala nejvyužívanějším zdrojem historická vyprávění z uvedených edic, z nichž jsou použity i doprovodné citace originálního textu. Pouze v případech, kdy byl původní text převeden do současné ruštiny,¹⁷ je citován tento novější překlad. Pro získání přehledu o dobovém kontextu posloužila především díla Platonova, Skrynnikova a Ključevského, k problematice samotných historických vyprávění pak opět monografie Platonova, literární historičky Morozovové a příspěvky Marka Příhody v příslušných odborných časopisech a sbornících.

¹² VAIGENDOVÁ, D.: Boris Godunov a situace v ruském státě na přelomu 16. a 17. století, in: Společenské vědy ve škole 40, č. 5, Praha 1983-84, s. 143-148. PŘÍHODA, M. - ŠVANKMAJER, M.: Lžidimitrij, in: Dějiny a současnost. Populární historická a vlastivědná revue 18, č. 1, Praha 1996, s. 7-10.

¹³ KARAMZIN, N. M.: Lžidimitrij, Praha 1926, přeložil P. Papáček.

¹⁴ Ze syntéz je možné jmenovat kolektivní dílo ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V.: Dějiny Ruska, Praha 1995 a jeho následná doplněná vydání, dále také překlady zahraničních syntéz věnujících se ruské historii, kultuře, dějinám myšlení apod.

¹⁵ PŘÍHODA, M.: Člověk staré Rusi v letech chaosu: Avraamij Palicyn, in: Svět literatury 22, č. 45, Praha 2012, s. 93-101. PŘÍHODA, M.: Evropeismus a hledání pravdy Ivana Chvorostinina, in: Čermák, V. – Příhoda, M.: Slovanský areál a Evropa, Červený Kostelec – Praha 2010. PŘÍHODA, M.: Od krize carství ke krizi hodnot (kontexty Ivana Timofejeva), in: Kedron, K. – Příhoda, M.: Etnicita slovanského areálu (Historické proměny a současný stav), Červený Kostelec – Praha 2011.

¹⁶ Памятники литературы Древней Руси. Конец XVI – начало XVII веков (red. Л. А. Дмитриев – Д. С. Лихачев), Москва 1987 (dále ПЛДР); Русская историческая библиотека, Том XIII, Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени (red. С. Ф. Платонов – П. Г. Васенко), Санкт-Петербург 1909 (dále РИБ); Библиотека литературы Древней Руси, Том 14, Конец XVI – начало XVII века (red. Л. А. Дмитриев – Д. С. Лихачев), Санкт-Петербург 2006.

¹⁷ Tento jev se týká *Vremenniku* Ivana Timofejeva, *Vyprávění o době, carech a biskupech moskevských* Ivana Chvorostinina a textů *Nového vyprávění a Pláče nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu*.

2. Fenomén Smuty

Nejen v historické literatuře nalezneme termín „Smuta“ užívaný k označení dějinného období přelomu 16. a 17. století v Moskevském carství. Poprvé ho lze nalézt v díle moskevského úředníka Grigorije Kotošichina¹⁸ již v polovině 17. století, přestože užil pouze jeho opisu („смутные времена“)¹⁹ a měl jím na mysli události následující po přerušení dynastie moskevských carů a zvolení Borise Godunova carem v roce 1598. Postupně toto označení přebírali ruští a i zahraniční historikové, kteří dali termínu dnešní obsah – nejčastěji označuje období ruských dějin od smrti Ivana IV. v roce 1584 do nástupu Michaila I. Fjodoroviče v roce 1613.²⁰

Jak už termín na první pohled napovídá, období Smuty se vyznačuje vysokým stupněm chaosu, je typické rychlým vývojem událostí a početnými zvraty, často i nejasnými osudy jeho významných účastníků. Dokonce i v dnešní době zůstávají některé základní otázky tohoto historického období nejasné, mezi prvními jeho časové ohraničení. Historikové se v podstatě shodli na datu ukončení této epochy a spojují ho s nástupem nové carské dynastie v roce 1613, začátek však klade víceméně každý autor do jiné doby. Tento trend je patrný již od časů samotné Smuty, kdy většina jejích současníků, včetně autorů historických vyprávění, hledala její příčiny v různých událostech.²¹

Během Smuty dochází k vymření moskevské linie vládnoucí dynastie Rurikovců, panujících již od dob založení Kyjevské Rusi, k vnitřním rozbrojům v zemi způsobeným společenskými změnami během vlády Ivana IV., k příchodu cizích vojsk, která drancují pravoslavnou zemi, a s nimi spojených samozvanců vydávajících se za členy carské rodiny. Právě jistota spojená s centrální mocí a osobou cara byla vždy spolu s pravoslavnou vírou základním stavebním kamenem moskevského státu a společnosti. S úmrtím cara Fjodora Ivanoviče (1584-1598), syna Ivana Hrozného, vymřela moskevská větev Rurikovské dynastie a začala tak postupně slábnout přirozená carská autorita. Nástupci Fjodora I. na carském stolci nebyli považováni za „pravé“ cary, což se projevilo i ve vnímání ruského obyvatelstva, které jim coby uzurpátorům nebylo povinováno svou poslušností a mohlo ji vypovědět.

¹⁸ КОТОШИХИН, Г. К.: О России в царствование Алексея Михайловича, Санкт-Петербург 1906, s. 3.

¹⁹ V jednotném čísle lze sousloví překládat jako „Období zmatků.“

²⁰ Toto rozmezí uvádí např. ПРÍHODA: Чловек старе Руси в letech chaosu: Авраамий Палицын, s. 93.

²¹ Za počátek Smuty je možné považovat závěr panování Ivana Hrozného (1553-1584), během něhož vznikly podmínky napomáhající jejímu vypuknutí (S. F. Platonov), dále uzurpaci trůnu Borisem Godunovem (fakticky vládl již za cara Fjodora od roku 1584) a jeho vraždu Dmitrije v roce 1591 (současníci Smuty) nebo příchod prvního samozvance Grigorije Otrepjeva v roce 1605.

Počátek Smuty spojují její současníci, stejně jako pozdější historikové, s vládou Ivana Hrozného. Z pohledu historiků byl jednou z příčin vymření moskevské linie Rurikovců fakt, že Ivan IV. v roce 1581 vlastnoručně zabil svého nejstaršího syna Ivana Ivanoviče.²² Jako první z historiků hledal příčiny Smuty právě u Ivana Hrozného Nikolaj Michajlovič Karamzin. Současníci Smuty píšící o událostech přelomu 16. a 17. století viděli příčiny přetržení carské linie ve vraždě careviče Dmitrije, jejíž zosnování připisovali Borisi Godunovovi. Období Smuty se tak kromě jiného stalo hledáním vhodného kandidáta na moskevský trůn.

Historici se shodují, že předzvěstí krizového období na Rusi byla v době smrti Ivana Hrozného především hospodářská vyčerpanost země po Livonské válce vedené s přestávkami v letech 1558-1583 a také podmínky míru uzavřeného s Polskem v Jamu Zapolském (1583). Dalším faktorem, který oslaboval zemi a zapříčinil vypuknutí Smuty, se stala léta neúrody a následného hladomoru na počátku nového století (1601-1603). V souvislosti s nimi musela být přijata pro rolníky nepopulární opatření, především bylo úplně zrušeno právo odchodu, tzv. den sv. Jurije (Юрьев день),²³ které dočasně pozastavil car Fjodor I. Omezení práv rolníků od neprávoplatného cara Borise²⁴ vyvolalo mezi obyvateli nespokojenost, která však pomalu narůstala již od dob Ivana Hrozného. Díky rostoucímu odporu proti carské moci tak nebylo překvapivé, že příchod samozvaného careviče Dmitrije vyvolal vlnu nadšení.²⁵ V neposlední řadě významně přispěla ke kulminaci krize intervence Polska. Vystoupení krále Zikmunda III. Vasy (polský král v letech 1587-1632) přivedlo Moskevský stát na pokraj naprosté zkázy,

²² Po smrti Ivana Ivanoviče zůstali naživu pouze slabomyslný Fjodor Ivanovič, pozdější car v letech 1584-1598, u něhož se narození potomka neočekávalo, a dvouletý Dmitrij, kterého údajně nechal zavraždit Boris Godunov v roce 1591. Ten ale nebyl uznán za následníka, protože pocházel pro pravoslavnou církev z nekanonického osmého manželství Ivana IV. s Marií Fjodorovnou z rodu Nagých.

²³ Jednalo se o možnost ruských rolníků týden před a týden po dni svatého Jurije opustit svého pána. Byli však povinni vyrovnat své pohledávky vůči němu. Za cara Fjodora I. bylo nejprve právo odchodu omezeno, v roce 1597 vydal Boris Godunov Fjodorovým jménem nařízení o pětileté lhůtě navrácení uprchlých rolníků zpět k původnímu statkáři. Pro rok 1601 bylo právo odchodu povoleno, ovšem s omezeními, která vyjímala pozemky vysoké šlechty a duchovenstva. V pozdějších letech bylo zrušeno úplně. VAIGENDOVÁ: Boris Godunov a situace v Ruském státě na přelomu 16. a 17. století, s. 146-147. Právo na odchod rolníků včlenil do svého nového zákoníku první samozvanec. Vzhledem k jeho krátké vládě však nikdy nevešel v platnost. СКРЫННИКОВ: Самозванцы в России, s. 175.

²⁴ Boris Godunov nebyl považován za právoplatného cara. Jednak nepocházel z carského rodu, jeho rodina dosáhla povýšení mezi bojarstvo teprve nedávno díky vyzdvihování méně urozených osob Ivanem Hrozným během opřičniny, a dále se šířily zvěsti, že jeho carská volba byla zmanipulovaná. Údajně rozesílal své agenty po celé zemi s cílem přesvědčit obyvatele, aby si vyžádali u zemského sněmu, který byl kvůli volbě cara svolán, na trůn právě jeho. Údajně i procesí duchovních, členů sněmu i prostých obyvatel, které šlo několikrát Borise Godunova žádat, aby přijal carský titul, bylo organizované jeho agenty. GREY, I.: Boris Godunov. The Tragic Tsar, London 1973, s. 136-137.

²⁵ Historik Skrynnikov tvrdí, že smrt skutečného careviče Dmitrije sice vyvolala určité nepokoje, ale nezpůsobila výraznou změnu nálady obyvatelstva, neboť v té době v Moskvě vládl zákonný car Fjodor I. Znovu se o zesnulém ugličském careviči začalo mluvit po Fjodorově smrti v roce 1598. Postupně se objevovaly zvěsti o careviči „Dmitriji“, které ve městě Smolensk zaznamenávali také litevští agenti. Současně s nástupem Borise Godunova na carský stolec se stále častěji objevovaly zvěsti o zázračném spasení careviče Dmitrije. Tyto zvěsti si pak získávaly další zastánce poté, co se Boris Godunov vypořádal s oponenty z rodu Romanovových v roce 1600. СКРЫННИКОВ: Россия в начале XVII в., s. 81-82.

od níž Moskvu nejprve dočasně zachránila pomoc Švédska a později první a druhá domobrana podporovaná významným církevním činitelem – moskevským patriarchou Germogenem.

Právě pravoslavná víra pak působila po celé období Smuty jako jediný jednotící faktor ruské společnosti. V počátečních letech tohoto období však byla víra vyššími vrstvami upozaděna na úkor touhy po větší moci a bohatství, což vedlo ke spojenectví s katolickými cizinci. Pravděpodobně až přímá zkušenost s vládou cara Lžidmitrije I. a nadvládou katolických Poláků nad jednotlivými moskevskými městy vedla k uvědomění vzájemné sounáležitosti ruských pravoslavných obyvatel. Vyhnání všech cizinců, kteří chtěli zasahovat do záležitostí Moskvy a kteří se podíleli na postupném rozvratu a úpadku ruského státu, tak proběhlo díky koncentrovanému odporu sjednocenému pod ideou pravoslaví a obrany země.

Pro všechny její současníky představovala Smuta jedno z nejtemnějších a nejchaotičtějších období od založení Kyjevské Rusi, za jejíhož pokračovatele se Moskevský stát považoval. Po jejím definitivním ukončení a uklidnění situace nástupem nové dynastie tak působila vzpomínka na Smutu jako odstrašující příklad. Většina z těch, kteří si jejími hrůzami prošli, i jejich potomků byla událostmi natolik zasažena, že si přála již nikdy nic podobného nezažít. Také v historických vyprávěních o Smutě se zachovaly vzpomínky autorů na to, že Moskevská Rus už zažila mnohá příkoří, ale nikdy neměla tak blízko úplnému zhroucení jako v období na přelomu 16. a 17. století.²⁶

Kromě úpadku hospodářského a vojenského se Smuta vyznačovala především silnou nestabilitou společenského uspořádání. Významně tomu napomohla vláda Ivana Hrozného, který zavedením opričniny (1565-1572) narušil po léta zakotvený způsob společenského vzestupu urozených jednotlivců.²⁷ Další faktor, který přispěl k sociální destabilizaci, spočíval podle Vasilije Osipoviče Ključevského v neustálém připojování dalších území a v jejich následném nuceném osídlování.²⁸ Rozdílná politická, ekonomická a sociální situace v těchto oblastech se stala brzdou při obraně země v období Smuty. Samostatnou kapitolou ruské

²⁶ Např. v *Jiném vyprávění* autor k popisu příchodu Lžidmitrije II. a k obležení Moskvy připojuje, že „*takový zmatek jako tehdy, vyvolaný našimi hříchy, nebyl na Rusi od jejího počátku*“. „И таково грех ради наших от начала в земли Рустей смятение не бывало, еже тогда бысть.“ РИБ, sl. 117. Jeden z autorů vyprávění se pak bezúspěšně snažil najít podobnou analogii v jiných zemích. „*A žádná kniha apoštolská, životy svatých, ani filosofické a vzácné knihy, letopisy a ani žádné jiné knihy nevyložily nám o podobné zkáze v žádné monarchii, carství ani knížectví, jaká postihla naši přeslavnou Rus!*“ (*Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu*). ПЛДР, s. 136-137.

²⁷ Ivan IV. začal od zavedení opričniny povyšovat neurozené osoby a svěřoval jim funkce a úřady dosud obsazované na základě rozřadovacích knih (разрядные книги). Nově povýšené osoby mu byly vděčné a pomáhaly prosazovat jeho vůli proti urozeným bojarským rodům. PIPES, R.: Rusko za starého režimu, Praha 2004, s. 118 an.

²⁸ Za Ivana Hrozného docházelo k přesouvání nepohodlných obyvatel z centrálních oblastí do nově dobytých území. Uvolněné statky v centru země byly posléze poskytnuty novým carovým přívržencům a favoritům.

společnosti zůstávají kozáci.²⁹ Na jedné straně sice zajišťovali obranu hranice na jihu země, v této době především proti nájezdům Tatarů z Krymského chanátu, zůstávali však nositeli určitých tradic a zpomalovali vývoj ruské společnosti oproti společnosti západní Evropy.

Na druhé straně podle Dmitrije Sergejeviče Lichačova obyvatelé Rusi během bojů proti interventům sami poznali, že oni jsou jedinou hybnou silou, která dokáže zemi osvobodit.³⁰ Literární vědec Lichačov tvrdí, že díky jednotné osvobozené vlně se obyvatelstvo začalo v průběhu Smuty přeměňovat v národ, skrze který Bůh projevoval svou vůli. Dokladem tohoto tvrzení je skutečnost, že se na přelomu 16. a 17. století dostávaly do popředí osoby zvolené či provolané davem, přestože ještě v době Ivana IV. bylo něco podobného pokládáno za slabost.³¹ V roce 1613 byl stejným způsobem zvolen i nový car Michail Fjodorovič.

Podstata Smuty byla v průběhu vývoje ruské historiografie vykládána různými způsoby. Karamzin považoval za nejvýraznější prvek daného období boj proti vnějšímu nepříteli, již zmíněný Ključevskij ji vnímal především jako sociální krizi, Sergej Fjodorovič Platonov vykládal Smutu jako kombinaci krize dynastické a sociální. Sovětská historiografie zastoupená např. Michailem Nikolajevičem Pokrovským ji považovala za třídní boj iniciovaný nižšími vrstvami proti vyšším.³²

Ojedinělým pohledem na dané období přispěl sovětský historik Vladimir Borisovič Kobrin. Vymyká se tradičnímu výkladu Smuty jako krize a předkládá alternativní variantu, že v osobách Borise Godunova, Lžidmitrije I., Vasilije Šujského či prince Vladislava mohlo Rusko získat „opravdového“, nikoli autoritativního vládce a mohlo se více politicky, kulturně i ekonomicky sblížit se západní Evropou. Volba Michaila Fjodoroviče Romanova v roce 1613 sice navrátila Rusko k tradičnímu ideálu samoděržaví, jak si všichni současníci Smuty přáli, ale dle Kobrina v širší perspektivě zamezila modernizaci podle západního vzoru. Kobrin se také

²⁹ V úvodní studii k Dějinám Ruska 20. století kolektiv autorů tvrdí, že svobodní kozáci představovali vedle samoděržavné Moskevské Rusi a aristokratické Litevské Rusi (tzv. západní) třetí, demokratickou Rus. ZUBOV, A. B. (red.): Dějiny Ruska 20. století. Díl I, Praha 2014, s. 36-37.

³⁰ Poukazuje také na úseky ruských dějin, při nichž byla aktivní účast všeho ruského lidu na obraně vlasti stejně klíčová – pomoc obyvatel Novgorodu Jaroslavli I. při bojích s polským králem Boleslavem (1016), rozkaz Svjatoslava, knížete v Černigově, rozdat zbraně obyvatelům Kyjeva, které tak vyzval na boj s Polovci (1068), obyvatelé Moskvy sami organizovali obranu proti vojskům chána Tochtamyše (1382). ЛИХАЧЕВ, Д. С.: Национальное самосознание Древней Руси. Очерки из области русской литературы XI–XVII вв., Москва – Ленинград 1945, s. 111-113.

³¹ Ivan Hrozný se ve svých dopisech polskému králi Štěpánu Bathorymu vysmíval, že byl na polský trůn zvolen. Tamtéž, s. 113-114.

³² Pokrovskij vůbec předpokládal, že Smuta byla vnitřní záležitostí ruského státu a že zahraniční vojska byla minimálně zpočátku přizvána nižšími vrstvami na pomoc v boji proti bojarům a caru Vasiliji Šujskému. Podle chápání Pokrovského se původní dvě povstání (rolníků a kozáků na jedné straně a kupců a nižší šlechty na druhé) spojila v jedno s cílem svrhnout jak cara Vasilije, tak Dmitrije sídlícího v Tušinu a zvolit si nového cara, polského prince Vladislava. S tím cílem vyslali dle Pokrovského poselstvo k Zikmundovi s prosbou o pomoc. Polský král však chtěl připojit Moskvu k Polsku stejně, jako před lety připojil Litvu, která také původně byla samostatná. POKROVSKIJ: Dějiny Ruska. Od nejstarších dob až do r. 1905, s. 46-52.

pozastavuje nad paradoxem hodnocení Ivana Hrozného a Borise Godunova. Zatímco Ivan IV. dovedl stát svou vnitřní i vnější politikou k postupnému úpadku, je považován za silného a mocného. Na druhé straně se Boris Godunov snažil stát z této propasti vyvést, a protože se mu to nepovedlo, už se nikdy nezbavil nálepky uzurpátora a zrádce. Kobrin popisuje Borise Godunova jako talentovaného politika a reformátora s nešťastným osudem, jehož politika si kladla za cíl především stabilizaci země. Během své vlády docílil mírového soužití s mnoha sousedy jak v Asii, tak i ve východní Evropě. Jako první do nástupu Petra Velikého se pokusil zmírnit zaostalost Ruska vůči západní Evropě, zval do země množství odborníků ze zahraničí a stejně jako pozdější imperátor Petr I. si vysloužil kritiku za upřednostňování „Němců“. Kobrin dokonce píše, že modernizace Ruska by za Borise Godunova proběhla o sto let dříve než za Petra Velikého a také mnohem poklidněji.³³ Překvapivě kladně píše i o prvním samozvanci – jako o nadaném a chápavém muži, který s lehkostí, a přesto svižně, dokázal řešit i složitější situace.³⁴ Jako pozitivní vnímal Kobrin především samozvancovu snahu odstranit zastaralé dvorské ceremoniály a přiblížit je západním vzorům.

Některé vlastnosti Lžidmitrije I. oceňoval také Ruslan Grigorjevič Skrynnikov, a to především jeho přizpůsobivost a s ní spojený základní kámen dočasného úspěchu – pochopení, že jako samoděržavný vládce by si carský titul dlouho neudržel. Svému blízkému okolí prý samozvanec dokonce svěřil svou doktrínu: „*Existují pro mě dva způsoby, jak si udržet moc – prvním je být tyranem, druhým nešetřit zdroji a všechny obdarovávat. Raději tento model než být tyranem.*“³⁵

Pro období Smuty je možné definovat několik základních témat. Především se jedná o motiv samozvanců vydávajících se za potomky moskevských carů. Ačkoli se v průběhu dějin vyskytovali i v jiných evropských zemích, objevilo se v Moskvě na přelomu 16. a 17. století tolik samozvanců, že nelze nehovořit o typicky ruském fenoménu.³⁶ Epoque Smuty je jedinečná nejen v počtu samozvanců, kteří se v jejím průběhu na Rusi objevili, ale také za kolik různých členů carské rodiny se vydávali. Platonov zmiňuje více než třináct různých postav vydávajících se postupně za Dmitrije Ugličského, dále za careviče Petra, careviče Ivana-Augusta nebo Lavrentije.³⁷ Téma samozvance se pro období Smuty stalo typické nejenom díky samotnému

³³ КОБРИН, В. Б.: Смутное время – утраченные возможности, in: История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – начала XX в. (ed. С. В. Мироненко), Москва 1991, s. 170.

³⁴ Tamtéž, s. 172.

³⁵ СКРЫННИКОВ: Самозванцы в России, s. 172.

³⁶ Dalším důvodem, proč samozvanectví označit za typicky ruský fenomén, je skutečnost, že další samozvanec se objevil za vlády Kateřiny II. o více než 150 let později.

³⁷ Dmitrij Ugličský – nejmladší syn Ivana IV., Petr – údajný syn Fjodora I., Ivan-Augustus – údajný syn Ivana IV., Lavrentij – údajný syn Ivana Ivanoviče (nejstarší syn Ivana Hrozného). ПЛАТОНОВ, С. Ф.: Смутное время, Прага 1924, s. 135.

množství osob, které se za ně vydávaly. Zasloužil se o to především úspěch jejich samozvanécké aktivity. Hned první z nich, Grigorij Otrepjev, využil nespokojenosti obyvatelstva s vládou Borise Godunova a svou předstíranou carskou autoritou i populárními sliby získal mnoho přívrženců z řad Rusů. Úspěch dovršil Otrepjev carskou korunovací a přestože byl po roce svržen a bylo dokázáno, že carským synem nebyl, následovali jeho příkladu další samozvanci. Většího úspěchu dosáhl ještě muž vydávající se stejně jako Otrepjev za careviče Dmitrije. Jeho vzestup i pád byl však spojen s podporou cizinců představujících další fenomén typický pro Období zmatků.

Motiv cizince a otázka jeho vnímání domácím ruským obyvatelstvem se objevily již dlouho před obdobím Smuty. Vzhledem k tomu, že i přes svou geografickou odlehlost od Evropy byla Moskevská Rus obchodní křižovatkou, docházelo ke kontaktům s cizinci často. Čilý obchodní ruch byl doprovázen i diplomatickými styky.³⁸ Obecně vzato byli cizinci posuzováni podle toho, jaký představovali přínos pro zájmy státu. Tento trend vnímání cizince vládnoucí elitou přetrval i do období Smuty. Stejnou náklonnost nesdíleli k cizincům obyvatelé Rusi. Jednou z věcí, které vyčítali caru Borisi Godunovovi, bylo, že přiváděl do Moskvy zahraniční odborníky a zároveň posílal mladé nadané Rusy na studium na zahraniční univerzity v Německu, Anglii nebo Polsku.³⁹ Svou roli při vztahu k cizincům jistě hrál i pocit výjimečnosti ruského pravoslavného národa vůči ostatním křesťanům, kteří od pravé víry odpadli.

Výrazně odlišně byl vnímán cizinec zasahující do vnitřních záležitostí Moskvy. V průběhu Smuty představuje motiv zahraničního intervenanta v podobě polského krále, polských a litevských magnátů, Švédů nebo Tatarů velmi významný prvek většiny událostí. Jeden z prvních ruských historiků N. M. Karamzin dokonce považuje zahraniční vojenskou intervenci za podstatu celého Období zmatků. Polsko-litevská družina tvořila doprovod prvního samozvance při jeho cestě do Moskvy, a přestože se k němu přidávaly početné skupiny Rusů, nejvýraznější postavení v jeho okolí zaujímali právě cizinci. Ačkoli polská družina obklopovala Otrepjeva i v Moskvě, nedokázala zabránit jeho vraždě, kterou zapříčinila rostoucí nespokojenost obyvatelstva i bojarů s jeho vládou. V návaznosti na Otrepjevovu smrt byla krátce nato pobita i velká část jeho polsko-litevských přívrženců.

Také další výše zmíněný samozvanec vydávající se za careviče Dmitrije, který dosáhl částečného úspěchu na své cestě za carským titulem, využil polské a litevské pomoci. V tomto případě však po pádu moskevského cara Vasilije IV. Šujského (vládl 1606-1610) stejné vojsko

³⁸ Obchodními centry byla města jako Novgorod, Pskov, Jaroslavl nebo i samotná Moskva. ПИКОВА, D.: *Anglo-ruské vztahy ve 2. polovině 16. století*, Praha 1992, s. 28.

³⁹ O pozvání zahraničních specialistů a vyslání Rusů na západní univerzity více СКРЫННИКОВ: *Россия в начале XVII в.*, s. 135 an.

zapříčinilo jeho konec. Z důvodu kandidatury polského prince Vladislava na uvolněný carský stolec slíbil polský vyjednaváč hejtman Žołkiewski bojarské dumě v Moskvě, že jednou z podmínek jeho nástupu bude polská pomoc při vyhnání samozvance.

Jak konkrétně byl fenomén zasahování Polska do záležitostí Moskevského státu vnímán současníky Smuty, se pokusím podrobněji rozebrat v následujících kapitolách. Jako základní pramen k popisu vnímání polského interventa poslouží historická vyprávění sepsaná v první polovině 17. století.

3. Pramenná základna

Na přelomu 16. a 17. století a během první poloviny 17. století vznikla celá řada písemných děl, která vypovídají o průběhu Smuty, o jejích jednotlivých událostech, o motivech a cílech jejích účastníků, ale také děl hledajících její příčinu. Nejednalo se pouze o historická vyprávění, kterým věnuje pozornost tato práce, vznikaly i texty žánrově spadající do jiných kategorií, jako jsou díla popisující životy svatých (жития), oslavné básně či písně v duchu bohatýrských bylin⁴⁰ a různé proklamace adresované městům, klášterům či různým církevním a světským představitelům. Samostatnou kapitolu mezi dochovanými texty o Smutě psanými jejími současníky tvoří svědectví cizinců, především ze střední a západní Evropy.⁴¹ Převážná část ruských písemných památek navazovala na tradici předchozího literárního období představovaného moskevskými autory 16. století. Texty o Smutě ve velké míře obsahují popisy zázraků či vidění svatých, kteří svými činy výrazně zasahují do vývoje historických událostí na straně obránců pravoslaví. Právě vědomí všech ruských autorů o výlučnosti Moskevského státu dané následováním pravé a nezkažené víry (oproti víře latinské) hraje v textech výraznou roli. Častým jevem je obviňování sebe i druhých, při němž autor považuje jakoukoli krizi za Boží trest za spáchané hříchy. Autoři historických vyprávění například často uvádějí, že příčinou Smuty je hříšný způsob života všech obyvatel země, včetně carského dvora, za který přišel spravedlivý trest.

Obecně lze literární památky o Smutě rozdělit podle doby jejich vzniku do tří skupin. V první skupině, dobou vzniku nejstarší, jsou texty napsané a zveřejněné již v průběhu Smuty, kdy ještě nebyl jasný vývoj dalších událostí. Oproti jiným spisům jsou kratší a je pro ně typická na jedné straně výzva k obraně země, k boji proti jinověrcům, a na druhé výzva k pokání a k nalezení konsensu mezi jednotlivými složkami společnosti. Jejich výrazným prvkem je také vyjadřování smutku nad veškerým utrpením, které zemi postihlo, a to velmi často formou řečnických otázek.⁴² Ve snaze rozšířit text mezi co možná největší počet čtenářů a posluchačů

⁴⁰ Jako národní hrdiny zobrazují knížete Michaila Skopina-Šujského, knížete Dmitrije Požarského a Kuzmu Minina, oplakávají osud Xenie Godunovové a s nenávistí mluví o prvním samozvanci či jeho ženě Marině Mnišek nebo o polském králi Zikmundovi III. ГУДЗИЙ, Н. К.: История древней русской литературы, Москва 1953, s. 340.

⁴¹ Svě paměti zanechal Konrad Bussov, původem z Dolního Saska, v nichž popsal události let 1584-1612. Dalším zahraničním autorem byl Holanďan Isaac Massa, cestovatel a diplomat, kromě svých pamětí taktéž autor map východní Evropy. Vlastní svědectví zaznamenal také francouzský důstojník v moskevských službách Jacques Margeret, který bojoval ve vojsku Borise Godunova proti prvnímu samozvanci. Jerome Horsey, anglický diplomat, sepsal celkem tři pojednání o svém pobytu v Moskvě v letech 1573-1591. ПЛИГИЗОВ, А. И. (red.): Смута в Московском государстве. Россия начала XVII столетия в записках современников, Москва 1989, s. 143-145, 196-197, 238-239.

⁴² Např. v *Pláči nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu*: „Kdo z pravověrných by nenařikal nebo usedavě nezaplakal, kdyby viděl zkázu a úplný zánik tak lidmi oplývajícího státu a překupujícího svatou křesťanskou-

jsou tato historická vyprávění jazykově velmi prostá, nijak se dějově nevětví a sledují jednu hlavní linii. Do této skupiny je možné zařadit *Nové vyprávění o přeslavném Ruském carství* (*Новая повесть о преславном Российском царстве*) a *Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu* (*Плач о пленнии и о конечном разорении Московского государства*).⁴³ Podle literární historičky Ljudmily Jevgeňjevny Morozovové byla už některá z těchto vyprávění ovlivněna jinými dobovými texty, které časem upadly v zapomnění, anebo autory, kteří své texty dokončili mnohem později, ale obsah jejich děl byl znám již v této době. Takovým příkladem může být mnich Avraamij Palicyn a jeho dílo *Historie*, jehož první část byla známá mnohem dříve než vyprávění, které je dnes vydáváno jako celek.⁴⁴

Nové vyprávění o přeslavném Ruském carství se dochovalo v jediném exempláři. Text vznikl nejspíš na konci roku 1610 nebo na počátku roku 1611. Vyprávění popisuje příjezd moskevského poselstva ke Smolensku a jeho první rozhovory s polským králem Zikmundem III. o možnosti nástupu prince Vladislava na carský trůn (říjen 1610) a události následující, nezmiňuje se však o vypálení Moskvy ani o příchodu první domobrany k ní (obojí v březnu 1611). Přestože o autorovi částečně vypovídá závěr vyprávění, jeho totožnost zůstává dosud neznámá.⁴⁵ Podle S. F. Platonova se jednalo o obyvatele Moskvy, který měl rodinu (ženu i děti) a v letech 1610-1611 byl v carském městě ve službě u stoupců polského prince Vladislava, kteří souhlasili s jeho kandidaturou na cara a pozvali do města polskou posádku. Pravděpodobně se nejednalo o řemeslníka, obchodníka či rolníka – k sepsání textu nemohl být příliš vzdálený od politického dění⁴⁶ – ani o duchovního, neboť v některých pasážích vystupuje poněkud ostřeji proti církvi a jako duchovní by zřejmě neomlouval své přísluhovačství zrádcům a vrahům Kristovy víry touhou po penězích a kariéře.⁴⁷ Text má především agitační funkci a je silně vlastenecky zabarvený. Autor užívá prostý lidový jazyk a text je psán částečně v próze

„řeckou“ vírou či úpadek Božího zákona, který svítí jako slunce na nebeskou báň a září se podobá jantaru?“ – „Кто из правоверных не заплачет, или кто не возрыдает, видя гибель и окончательное падение столь многонародного государства, исполненного христианской святою верою греческого, и от бога данного закона и сияющего, как солнце на тверди небесной, и блеском уподобляющегося янтарию?“ ПЛДР, s. 132.

⁴³ Pro překlad názvů všech historických vyprávění uvedených v této práci vycházím z užitého překladu Marka Příhody, který se daným textům věnoval v článku PŘÍHODA, M.: Konfesijní otázka a vědomí náboženské výlučnosti v konstituování raně novověké identity (na materiálu ruských historických vyprávění o Smutě první poloviny 17. století), in: *Slavia: časopis pro slovanskou filologii* 82, č. 1-2, Praha 2013, s. 189-202.

⁴⁴ Морозова, Л. Е.: *Смута начала XVII в. глазами современников*, Москва 2000, s. 175.

⁴⁵ Historička Morozovová uvádí několik teorií, kdo by mohl autorem být. Jako prvního jmenuje d'jaka G. Jelizarova z Novgorodské oblasti, dále M. Pozdrejeva, který od března roku 1603 pracoval v posolském prikazu (posольский приказ – zajišťoval kontakt s cizími státy), dalším adeptem se jevil d'jak Semejka Jevdokimov vyzývající v červenci roku 1610 k odporu na Sibiři a obdobně apeloval ve Vologdě 18. července 1610 d'jak Ivan Jafamov. Tamtéž, s. 170.

⁴⁶ Filolog Alexandr Adrianovič Nazarevskij nepokládá autora ani za bojara a vysvětluje to tím, že celým vyprávěním se nese jeho zamítavý vztah k bojarstvu, obzvláště těm, kteří stáli po svržení cara Vasilije Šujského v čele země a jimž patrně sám sloužil. НАЗАРЕВСКИЙ, А. А.: *Очерки из области русской исторической повести начала XVII века*, Киев 1958, s. 34.

⁴⁷ ПЛАТОНОВ: *Древнерусские сказания*, s. 109 an.

a částečně ve verších.⁴⁸ Dále vyzdvihuje význam bojového odhodlání a sám jde příkladem, což dokládá slovy, že je lepší bojovat a zemřít pro vlast, než přežít a vidět, co se s ní stalo.⁴⁹

Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu se oproti *Novému vyprávění* dochoval v několika opisech, které se později staly základem pro jeho kritické vydání.⁵⁰ Filolog Alexandr Adrianovič Nazarevskij předpokládal, že text vznikl v druhé polovině roku 1612. Usuzuje tak z obsahu dopisů knížete Dmitrije Michajloviče Požarského a patriarchů Jova a Germogena, které byly sepsány mezi dubnem a červnem roku 1612. Jako mezní termín sepsání pak uvádí podzim tohoto roku, neboť v prosinci 1612 se zpráva o osvobození Moskvy rychle rozšířila a výzva k pokání by tak pozbyla svůj hlavní účel.⁵¹ Platonov vycházející ze stejného předpokladu klade vznik textu taktéž do poloviny roku 1612 nebo nejpozději do jeho podzimních měsíců. Autor textu je neznámý, oba badatelé ale shodně usuzují, že jím nebyl obyvatel Moskvy. Hypotézu staví na absenci zmínky o zpusošení carského města v březnu roku 1611, kterou by její obyvatel jistě neopomněl do textu zaznamenat. Platonov předpokládá, že autor pocházel z místa od Moskvy vzdáleného a dílo sepsal za účelem informování tamních obyvatel. S ohledem na jeho gramotnost není vyloučeno, že náležel k duchovenstvu nebo zastával administrativní funkci. Tomu by napovídal i fakt, že si dokázal opatřit dopisy, z nichž text psal.⁵²

S ohledem na dobu vzniku je na místě zařadit do této první skupiny také *Jiné vyprávění* (*Иное сказание*) neznámého autora. Od textů výše zmíněných se odlišuje jednak svým větším rozsahem, především však není všeobecnou výzvou k obraně vlasti před nepřáteli či k pokání. V dané době byla navíc napsána pouze jeho část, a to kapitola věnující se vládě Borise Godunova a příchodu prvního samozvance, která stojí v rámci celého díla samostatně. Tato část, nazývaná jako *Vyprávění roku 1606* (*Повесть 1606 года*), vznikla mezi 3. červnem 1606, kdy byly přeneseny ostatky careviče Dmitrije z Ugliče do Moskvy, o čemž se autor zmiňuje, a počátkem srpna 1606, kdy vypuklo povstání vedené Ivanem Bolotnikovem, které již v textu zpracováno není. O nezávislosti této kapitoly na zbytku díla vypovídá přítomnost závěru připojeného k *Vyprávění roku 1606* a obsahový kontrast s textem dodaným později. Autor *Jiného vyprávění* byl s největší pravděpodobností pouze redaktorem několika různých textů,

⁴⁸ ЛИХАЧЕВ: Национальное самосознание Древней Руси, s. 117.

⁴⁹ ПЛДР, s. 24-25.

⁵⁰ Více o jednotlivých opisech a rekonstrukci textu РИБ, s. XIII.

⁵¹ НАЗАРЕВСКИЙ: Очерки из области русской исторической повести, s. 89.

⁵² Jednalo se o dopisy patriarchů Jova a Germogena, na jejichž základě sepsal autor vyprávění o prvním samozvanci. Další pasáže sepisoval podle tvrzení S. F. Platonova z dopisů, které byly v tu dobu rozesílány po jednotlivých městech a vybízely k obraně před cizinci. Strohý jazyk těchto dopisů obohacoval svým zkušenějším literárním slohem, informace, které se mu do textu nehodily, vypouštěl, popřípadě nahrazoval svými. Není vyloučeno, že se k němu dostávaly i zprávy či informace z jiných pramenů také v ústním podání. ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 140-144.

kteře poskládal chronologicky za sebe. Autorem díla, jak ho podle několika náznaků vyčtených z vyprávění charakterizoval Platonov, byl s největší pravděpodobností jeden z mnichů Trojicko-Sergijevského kláštera obeznámený i s jinými spisy a dokumenty popisujícími události Smuty.⁵³

Druhou skupinu tvoří texty napsané bezprostředně po skončení Smuty. Historik Platonov mluví o vyprávěních dokončených za vlády cara Michaila Fjodoroviče Romanova,⁵⁴ historička L. J. Morozovová do této skupiny řadí texty vzniklé do února roku 1619, kdy se vrátil do Moskvy rostovský metropolita Filaret a byl zvolen patriarchou, jehož úřad zastával v letech 1619-1633. Díky své funkci se stal hlavním schvalovatelem literární produkce a soustředil kolem sebe okruh nejnadanějších pisatelů své doby, čímž získal vliv na převážnou část vznikajících textů včetně historických vyprávění právě skončené Smuty.⁵⁵ Oba výše zmínění historikové se však shodují, že autoři těchto textů Smutu prožili a v mnoha případech se na jejím průběhu aktivně podíleli. Platonov i Morozovová do tohoto časového období řadí především *Historii (Сказание) Avraamije Palicyna* a *Vremennik (Временник) Ivana Timofejeva*. Oba tyto texty jsou velmi obsáhlé, svým rozsahem tvoří každý celou knihu (oba mají cca po 160 stranách tištěného textu). Oba autoři se kromě faktografického popisu událostí pokoušejí zodpovědět otázku, kde hledat příčiny Smuty. V jejich díle není patrná známka apelu jako v předcházejících dvou vyprávěních, ale naopak snaha o ospravedlnění vlastního jednání či vyzdvihnutí sebe nebo blízkého okolí, např. Avraamij Palicyn věnoval více než polovinu kapitol svého textu obraně Trojicko-Sergijevského kláštera a několikrát zdůraznil jeho roli v záchraně celé země. Jelikož se jedná o rozsahem nejvýznamnější texty a o autory, do jejichž díla se promítá i jejich společenské postavení, pokusíme se je představit blíže.

Mnich Avraamij Palicyn⁵⁶ byl postřižen v Solověckém klášteře v roce 1588. Není však zcela jisté, zda se nejednalo o trest, neboť v tomto roce upadl z nejasných důvodů v nemilost, byl vyhoštěn a byl mu zkonfiskován majetek.⁵⁷ Opětovný vzestup jeho kariéry začal v roce 1600 za vlády Borise Godunova, jenž ho omilostnil. V roce 1601 získal Palicyn administrativní funkci ve Svijažském klášteře, který podléhal klášteru Svaté Trojice stojícímu nedaleko Moskvy. V roce 1608, za vlády Vasilije Šujského, se stal mnichem právě v tomto mnohem

⁵³ Tamtéž, s. 6-12.

⁵⁴ Tamtéž, s. 161.

⁵⁵ МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 263, 447.

⁵⁶ Vlastním jménem Averkij Ivanovič Palicyn. Jeho předkové pocházeli z Litvy a přišli na Rus za Dmitrije Donského. Rok Avraamijova narození není znám, pravděpodobně se však narodil v první třetině 16. století. ДЕРЖАВИНА, О. А.: «Сказание» Авраамия Палицына и его автор, in: Сказание Авраамия Палицына (red. Л. В. Черепнин), Москва – Ленинград 1955, s. 22.

⁵⁷ О. А. Державина mluví o možném zapojení Avraamije Palicyna do komplotu organizovaného Šujskými proti caru Fjodorovi s cílem ho rozvést s manželkou Irinou a odstavit tak od kormidla Borise Godunova.

větším a bohatším Trojicko-Sergijevském klášteře, díky čemuž se často dostával do Moskvy a k carskému dvoru. Poté, co polsko-litevské vojsko tento klášter oblehlo, působil v carském městě, odkud se snažil zorganizovat pomoc. Apeloval na cara Vasilije Šujského a zdůrazňoval, jaký význam má odpor kláštera pro celou zemi. V září roku 1610 se přidal k poselstvu, které směřovalo ke Smolensku k polskému králi Zikmundovi III., jehož chtělo požádat o souhlas s nástupem jeho syna Vladislava na carský stolec.⁵⁸ Od Zikmunda mnich Palicyn obdržel listiny potvrzující klášterní majetek Trojického kláštera⁵⁹ a v lednu 1611 od Smolensku odjel. Vypuknutí protipolského osvobozenického boje ho přimělo odejít do Jaroslavli k Dmitriji Požarskému, aby ho přiměl vyrazit Moskvě na pomoc. Následně až do jejího osvobození poskytoval podporu druhé domobraně. Palicynova podpora spočívala především v rozesílání listin do okolních měst s výzvou k pomoci. Na konci léta 1612 přiměl k účasti v boji také kozáky, jimž slíbil bohatou odměnu z pokladny svého kláštera. Po skončení bojů se účastnil zemského sněmu, který v roce 1613 zvolil nového cara. Po návratu patriarchy Filareta z polského zajetí upadl v nemilost, neboť ho ve svém díle označil za jednoho z hlavních viníků obléhání kláštera, a odešel z politické scény zpět do Solověckého kláštera.⁶⁰

*Historie*⁶¹ Avraamije Palicyna byla jedním z nejčtenějších děl o Smutě a právě tato popularita zřejmě napomohla tomu, že se text dochoval ve více než 200 opisech⁶² a dočkal se postupně několika vydání. Historička Morozovová považuje za nejzdařilejší vydání z let 1909

⁵⁸ Sám Palicyn by nejraději viděl na moskevském trůnu Michaila Skopina-Šujského. Události po osvobození kláštera však zcela změnily situaci i Palicynovy záměry. Přestože Vasilij Šujskij poskytl pomoc obleženému Trojicko-Sergijevskému klášteru, o niž ho Palicyn žádal, zkonfiskoval po úspěšném zahnání polských vojsk část klášterní pokladny. Tento fakt přiměl trojického mnicha k intrikám proti carovi a není vyloučeno, že se nepodílel na jeho svržení v létě roku 1610. Sám byl příznivec nástupu polského prince Vladislava na carský stolec a nakonec souhlasil dokonce s kandidaturou samotného krále Zikmunda. *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.), Часть 1. А-З, Санкт-Петербург 1992, s. 37.*

⁵⁹ Polský král si byl vědom, co pro jeho plány znamená podpora a dobré vztahy s pravoslavnou církví a navíc přízeň bohatého Trojicko-Sergijevského kláštera.

⁶⁰ МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 200-201.

⁶¹ V literatuře bývá text označován taktéž jako „*Vyprávění*“. Tak se označovala největší část Palicynova díla – popis obléhání kláštera Svaté Trojice. Jako původnější a úplnější titul však lze zmínit téměř osmiřádkový text začínající slovy „История в память предыдущим родом, да не забвенна будут благодеяния, еже показа нам мати слова божия (...)“. – „*Historie na památku budoucím pokolením, aby nezůstala zapomenuta dobrodiní, která nám prokázala Matka Slova Božího (...)*“. *Сказание Авраамия Палицына (ред. Л. В. Черепнин), Москва – Ленинград 1955, s. 101.*

⁶² Podle Jankela Gutmanoviče Solodkina se dochovalo několik různých redakcí Palicynova vyprávění. První redakce zamýšlená jako svědectví o obležení Trojického kláštera se dochovala pouze v jediném opise a podle Solodkina byla napsána na podzim roku 1619. Během první poloviny následujícího roku sepsal Palicyn závěrečné kapitoly o zasvěcení chrámu v Děulině a částečně přepracoval dosavadní text o obležení kláštera Svaté Trojice. Tato druhá redakce se dochovala ve třech opisech. V průběhu první poloviny 20. let Palicyn své dílo znovu přepracoval do konečné třetí redakce. Doplnil prvních šest kapitol knihy popisujících události za vlády Ivana Hrozného, kapitolu věnující se návratu metropolity Filareta z polského zajetí a jeho zvolení patriarchou moskevským. СОЛОДКИН, Я. Г.: *Философско-исторические взгляды Авраамия Палицына*, in: Дербов, Леонард Адамович (red.): *Историографический сборник. Проблемы политической и классовой борьбы*, выпуск 10., Саратов 1983, s. 49-50.

a 1955.⁶³ Při psaní Palicyn hojně využíval zprávy či zápisy jiných autorů, v konečné verzi svého vyprávění dokonce u některých kapitol poznamenal, že se jedná o informace, které pro jeho potřeby zaznamenali jiní. Kromě písemných zpráv pořízených lidmi z jeho okolí pracoval i s výpověďmi očitých svědků a informacemi od pamětníků. Své vyprávění dokončil pravděpodobně v roce 1620 a popisoval v něm události od smrti cara Ivana Hrozného v roce 1584 do uzavření Děulinského příměří s Polskem v roce 1618. Text vyprávění pravděpodobně není dílem jediného autora, Palicyn byl zřejmě pouhým závěrečným redaktorem několika textů. Po dlouhou dobu bylo Palicynovo vyprávění považováno za spolehlivý pramen ke studiu událostí Smuty, postupně se však objevovaly pochybnosti ohledně věrohodnosti obsahu i samotného autorství textu.⁶⁴ Vznik prvních šesti kapitol popisujících události od smrti Ivana Hrozného (1584) do zvolení Vasilije Šujského (1606) klade S. F. Platonov do let 1615-1617. Vychází ze zmínky samotného Palicyna, který zaznamenává, že tyto kapitoly sepsal 14 let po hladomoru započatém v roce 1601.⁶⁵ Ostatní části pak považuje za ještě mladší, avšak napsané nejdříve v roce 1618.⁶⁶ Pavel Michajlovič Strojev považoval *Historii* Avraamije Palicyna za historický sborník s jádrem v popisu obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera.⁶⁷ Podle Morozovové, která provedla podrobnou textovou analýzu, ale není možné určit konkrétní úseky textu, jejichž autorství lze připsat mnichu Palicynovi.⁶⁸ Na fakt, že *Historie* nevznikla jako celek, poukazuje i rozdílnost nadpisů jednotlivých kapitol nebo také zakončení některých témat, např. „*Amen!*“ za popisem obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera.⁶⁹ Některé části Palicynova vyprávění se velmi podobají dalším literárním počínům o Smutě, např. *Vremenniku* Ivana Timofejeva nebo *Vyprávění roku 1606*.⁷⁰

O původu a mládí d'jaka Ivana Timofejeva (asi 1555 – březen 1631) se dochovalo velmi omezené množství informací. Pocházel ze služebného stavu (служилое сословие)⁷¹ z okolí Moskvy a v letech 1584-1585 získal nedaleko ní votčinu.⁷² Za vlády Borise Godunova se účastnil tažení proti krymskému chánovi, který se svými vojsky ohrožoval Moskvu. Z carského

⁶³ МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 200.

⁶⁴ Тамtéž, s. 200.

⁶⁵ „...и до четырехнадесяти лет, отнеле же смятение бысть во всей Руской земли.“ Сказание Авраамия Палицына, s. 106.

⁶⁶ ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 217-218. Vzhledem k tomu, že práce se zaměřuje na obsahovou stránku vyprávění, bude Palicynův text nadále považován za jeho vlastní.

⁶⁷ Takto popisují Strojevův názor S. F. Platonov (ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 218) a O. A. Děržavina (ДЕРЖАВИНА: «Сказание» Авраамия Палицына и его автор, s. 29).

⁶⁸ O analýze více МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 202-234.

⁶⁹ Сказание Авраамия Палицына, s. 197.

⁷⁰ ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 227-228.

⁷¹ Jeden ze stavů země, který tvořili všichni, kdo sloužili v armádě nebo ve státní správě. PIPES: Rusko za starého režimu, s. 114.

⁷² Votčina – soukromé pozemkové vlastnictví zděděné po předcích, tzv. dědictví po otci.

města vytáhl jako příslušník jednoho z pluků i proti prvnímu samozvanci, po zběhnutí tohoto vojska k nepříteli pak Ivan Timofejev utekl zpět do Moskvy. Během roční vlády Lžidmitrije I. působil jako úředník v Tule, po zvolení Vasilije Šujského carem se ale vrátil zpět do Moskvy. Při Bolotnikovově povstání v roce 1606 bránil hlavní město a posléze se účastnil i pochodu proti zbývajícím přívržencům prvního samozvance, kteří našli útočiště v Kaluze. Zanedlouho, již v roce 1607, byl poslán Vasilijem Šujským jako úředník do Novgorodu Velikého. Není vyloučeno, že šlo, obdobně jako u postřižení Avraamije Palicyna, o určitou formu trestu. V Novgorodu vykonával službu až do roku 1610, kdy se měl vrátit zpět do Moskvy. Podle slov samotného Timofejeva to ale pro nedostatek prostředků nebylo možné. Zůstal tak v Novgorodu a působil nadále jako carský úředník i v době, kdy město okupovali Švédí (červenec 1611 – únor 1617).⁷³ Po uzavření míru sloužil Ivan Timofejev nejprve v Astrachani, poté v Jaroslavl, Nižním Novgorodu a v roce 1628 se opět vrátil do Moskvy. V roce 1629 prokázal službu carské rodině a byl za to štědře obdarován pozemky.⁷⁴

Vremennik Ivana Timofejeva se dochoval v jediném opise ze 17. století. V roce 1834 jej publikoval P. M. Strojev, který našel rukopis v jednom ruském klášteře,⁷⁵ nelze však blíže určit, kdy zde byl rukopis uložen.⁷⁶ *Vremennik* se skládá z pěti hlav, z nichž první čtyři jsou zřejmě původní verze Timofejevova díla a tvoří jeden celek.⁷⁷ Každá z hlav se věnuje jednomu z carů konce 16. a počátku 17. století – hlavními popisovanými osobnostmi jsou Ivan IV., jeho syn Fjodor Ivanovič, Boris Godunov a první samozvanec. Pátá hlava (či spíše jedna její část) pak vypráví o vládě Vasilije Šujského. Celé dílo končí krátkým přehledem panování všech pěti carů a dvěma podobenstvími o ovdovění moskevského trůnu (*„Две притчи о вдовстве Московского государства“*).⁷⁸ Přestože autor uvádí svůj záměr sepsat *Vremennik* proto, aby vylíčil události své doby, podle Platonova dílo spíš „představuje řadu oddělených náznaků

⁷³ МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 182.

⁷⁴ Přes zřejmé důkazy zprostil viny Ivana Nikitiče Romanova, Filaretova mladšího bratra. Zajímavé je, že pozemky po Timofejevově smrti připadly jeho ženě. Tato ojedinělá situace nastala právě díky výnosu patriarchy Filareta. Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.), Часть 2. И-О, Санкт-Петербург 1993, s. 15.

⁷⁵ O nálezu rukopisu ВАСЕНКО, П. Г.: Дьяк Иван Тимофеев, автор „Временника“ (К истории перелома в развитии древнерусской исторической мысли), извлечено из Журнала Министерства Народного Просвещения 1908, Санкт-Петербург 1908, s. 3.

⁷⁶ ДЕРЖАВИНА, О. А.: Археографический комментарий, in: Временник Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 415.

⁷⁷ Ruský historik Ivan Ivanovič Polosin dospěl k závěru, že *Vremennik* se skládá z 64 literárně samostatných částí, u nichž lze jednotlivě dokázat, že byly sepsány v různých obdobích a později pouze seskládány k sobě podle tématu, o němž vyprávěly. ДЕРЖАВИНА, О. А.: Дьяк Иван Тимофеев и его „Временник“, in: Временник Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 366.

⁷⁸ Timofejev se nechává inspirovat Maximem Grekem (překladatel z řečtiny 1. poloviny 16. století, který působil na moskevském dvoře) a mluví o Moskevském carství jako o „ženě sedící u cesty oblečené ve smutečním rouchu a obstoupené ze všech stran nepřáteli“, a nazývá ji „zločinci podmaněnou vdovou, která potřebuje muže“. Тамтѣж, s. 365.

a charakteristik hlavních aktérů a událostí Smuty“.⁷⁹ Jako první věnoval *Vremenniku* Ivana Timofejeva několik desítek stran ve své monografii S. F. Platonov.⁸⁰ O rok později reagoval na jeho knihu historik Ključevskij⁸¹ a podpořil Platonovovu tezi o významu textu pro poznání dějin Smuty a jejích sociálních a psychologických aspektů.

Ivan Timofejev pravděpodobně začal psát vyprávění během svého působení v Novgorodu z podnětu tamního metropolity Isidora, který mu sepsání v roce 1616 zadal. Text měl být koncipován jako výpověď pro příští generace o událostech ve městě.⁸² Jiní badatelé poukazují na autorův záměr sepsat dílo o současném dění již před odjezdem do jeho novgorodského působiště. Není tak vyloučeno, že v době, kdy Timofejev dostal zadání od metropolity Isidora, měl již některé části svého díla napsané.⁸³ Velkou část textu však sepsal v době švédského obležení, kdy musel dílo ukrývat před nepřáteli i před jejich přívrženci z řad obyvatel města. Často tak přenášel napsané listy z jednoho úkrytu do druhého. Sám ve *Vremenniku* popisuje, jak nemohl všechny části textu spojit v souvislý celek, protože se bál, že jej Švédové objeví. „(...) nacházel jsem se mezi cizinci, proto jsem práci pečlivě skrýval a uchovával na opuštěných místech, často jsem ji přenášel z místa na místo ze strachu před nepřáteli i v očekávání smrti (...). Bál jsem se nejen těch, kteří jako hadi nepřátelsky drželi město ve svých zubech, ale děsilo mě i množství souvěrců, kteří ke mně chovali nenávisť a připojili se k Helénům [tj. latýnům – pozn. aut.] v tajných intrikách proti nám, neboť jako lev v ohradě loví a zabíjejí ve dne i v noci nevinné duše i těla křesťanů.“⁸⁴ Přestože sám Timofejev švédskou přítomnost zdůrazňuje, zdá se přinejmenším zvláštní, že o okupantech píše velmi málo.⁸⁵ Více než švédskou otázkou se zabývá vztahy, které panovaly mezi obyvateli města. Je ale také možné, že se část textů vztahujících se k okupaci Novgorodu nedochovala. Platonov datuje vznik většiny díla do let 1616-1619, předpokládá však, že velká část vznikla již v letech 1616-1617. Z textu je zřejmé,

⁷⁹ ВАСЕНКО: Дьяк Иван Тимофеев, s. 6. Autor zde neuvádí, odkud citaci převzal, pravděpodobně ji slyšel od Platonova, jehož nazývá profesorem, osobně – Platonov zemřel v roce 1933. Sám však použil k přepisu Platonovova výroku uvozovky.

⁸⁰ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник, 1. vydání, Санкт-Петербург 1888.

⁸¹ Více o Ključevského reakci na Platonova ВАСЕНКО: Дьяк Иван Тимофеев, s. 7.

⁸² Na jednom z listů dochovaného rukopisu je dokonce jako poznámka uvedeno: „Novgorodský metropolita Isidor přiměl k zaznamenání událostí d'jaka Ivana Timofejeva.“, РИБ, s. XVI.

⁸³ ДЕРЖАВИНА: Дьяк Иван Тимофеев и его „Временник“, s. 355.

⁸⁴ „(...) я находился среди иноплеменников, в неволе, потому что я тщательно скрывал его и хранил в безлюдных, уединенных (местах), часто переноса с места на место из страха перед врагами и ожидания смерти (...). Я (боялся) не только тех, которые, как змеи, враждебно держали город в своих зубах, но страшился и множества тех единоверных, которые имели вражду ко мне и принимают участие вместе с еллинами в тайных кознях против нас, ибо они, как лев в ограде (для скота), ловят и убивают и днем и ночью неповинные души и тела христиан.“ Временник Ивана Тимофеева (red. В. П. Адрианова-Перетц), Москва – Ленинград 1915, s. 293.

⁸⁵ Na tento problém upozorňuje i ПОЛЮСИН, И. И.: Социально-политическая история России XVI - начала XVII в., Москва 1963, s. 328.

že autor dílo několikrát přepracovával a doplňoval – např. zprávu o Filaretovi jako patriarchovi musel zanést až po jeho zvolení v roce 1619, o sobě Timofejev psal, že se v rámci carské služby ocitl v dalších městech, tj. po roce 1619, atd.

Do okamžiku návratu patriarchy Filareta do Moskvy v roce 1619 bylo sepsáno ještě jedno historické vyprávění, a to *Chronograf (Хронограф)*, konkrétně redakce z roku 1617.⁸⁶ Jeho vznik si pravděpodobně vyžádaly vyšší kruhy moskevské společnosti a jako autora oslovily toho, kdo byl přímým svědkem událostí. Dílo odráží pohled vládnoucího okruhu lidí kolem Michaila Fjodoroviče Romanova na Smutu a její přímé účastníky. Zajímavou částí vyprávění je důkaz o legitimitě nároku Michaila Fjodoroviče na carský titul. Celkově je *Chronograf* na informace i jednotlivé detailní popisy bohatý, obsahuje však mnoho chyb, především v dataci popisovaných událostí.⁸⁷ To je dáno především samotnou osobou autora, který zřejmě psal o řadě událostí po paměti a ne vždy přesně dokázal určit správný rok či den. Další nepřesnosti mohly vzniknout užitím některých méně spolehlivých pramenů, jichž se autor *Chronografu* držel.⁸⁸

Třetí skupinu textů tvoří vyprávění napsaná s časovým odstupem od událostí Smuty a podle historičky Morozovové byla tato díla také pod silným vlivem patriarchy Filareta.⁸⁹ Pokud měly tyto texty nějakou jednotící ideu, neodrážela ani tak společenské či psychologické stavy období Smuty, jako se snažila zavděčit nové vládnoucí dynastii.⁹⁰ Z historických vyprávění vzniklo pod vedením patriarchy Filareta dílo Ivana Andrejeviče Chvorostinina *Vyprávění o době, carech a biskupech moskevských (Словеса дней, и царей, и святителей московских)* a dále *Letopisná kniha (Летописная книга)*. V této době byly sepsány i zbývající kapitoly *Jiného vyprávění* a dílo bylo šířeno jako celek.

Vyprávění o době, carech a biskupech moskevských Ivana Chvorostinina se dochovalo v jediném rukopise a jedná se o důležité svědectví o Smutě, přestože vyprávění chybí konec.⁹¹

⁸⁶ Text se dochoval ve dvou opisech. Starší z nich je podle Strojeva možné datovat do 20. nebo 30. let 17. století, a to na základě typu užívaného písma. Vzhledem ke svému většímu rozsahu oproti druhému opisu byl považován za primární. Druhým, kratším opisem je letopis datovaný do 17. století bez bližšího časového určení. РИБ, s. XXXVII-XXXVIII.

⁸⁷ Např. posláni careviče Dmitrije do Ugliče datuje autor *Chronografu* do roku 1585, ve skutečnosti to bylo již v roce 1584, smrt cara Ivana Hrozného zasadil do 19. března, zemřel však již 18. března, zřízení patriarchátu je uvedeno k roku 1588, zřízen byl ale až v roce 1589, Boris Godunov podle něj zemřel 13. května 1604, stalo se tak ale 13. dubna 1605, příchod druhého samozvance do Severie autor oddálil, nastal podle něj v roce 1608, zatímco se objevil již o rok dříve (1607) atd. МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 191-193.

⁸⁸ Tamtéž, s. 192.

⁸⁹ Tamtéž, s. 263, 447.

⁹⁰ ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 230.

⁹¹ Tamtéž, s. 231. Kromě jediného rukopisu se dochovaly čtyři opisy, všechny z druhé poloviny 17. století, a jejich text je ukončen utržením stránky. Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.), Часть 4. Т.-Я. Дополнения. Санкт-Петербург 2004, s. 196.

Dílo bylo napsané pravděpodobně mezi léty 1617-1625.⁹² Hranice roku 1617 byla stanovena na základě negativní charakteristiky patriarchy Germogena v *Chronorafu* pro tento rok, na kterou ve svém díle reagoval a kterou tak musel nutně znát. Druhou hranici určuje smrt Ivana Chvorostinina 28. února 1625. Poprvé na text upozornil P. M. Strojev v roce 1834, o osm let později ho k historickým textům o Smutě přiřadil i Ivan Petrovič Sacharov.⁹³ Vyprávění popisuje události v rozmezí let 1598-1613 a autor, zmíněný v záhlaví textu, jej zřejmě sepsal s cílem ospravedlnit svou službu prvnímu samozvanci. Během Lžidmitrijova (I.) krátkého panování pobýval u jeho dvora, kde zastával funkci *číšníka*.⁹⁴ Za pomoc samozvanému carovi a za údajnou herezi byl po zvolení Vasilije Šujského carem poslán do Volokolamského kláštera. Mezi léty 1610 a 1611 se přidal k druhé domobraně a společně s vojsky knížete Požarského se účastnil osvobození Moskvy v roce 1612. V letech 1618-1619 zastával úřední funkci v Rjazani a po návratu do Moskvy mu byla udělena opět funkce *číšníka*, tentokrát carem Michailem Fjodorovičem. Pravděpodobně v této době začal psát své dílo, které je obsahově velmi blízké vyprávění Ivana Timofejeva.⁹⁵ V rámci obhajoby svého jednání za vlády samozvance vysvětluje vlastní pasivitu při Otrepjevově svržení úctou, která ho naučila uznávat i cary, kteří toho nejsou hodni. Za svou údajnou volnost ve víře a příklon k herezi byl na přelomu let 1622 a 1623 poslán do kláštera, odkud byl, mimo jiné i za přispění cara Michaila Fjodoroviče a patriarchy Filareta, v roce 1624 propuštěn. Výraznou osobností Chvorostininova historického vyprávění je patriarcha Germogen,⁹⁶ jehož negativní popis uvedený v *Chronografu* z roku 1617 se snaží odčinit. Podle Morozovové je možné uvažovat také o vlivu patriarchy Filareta, který mohl autora k sepsání pochvalné pasáže o Germogenu přimět.⁹⁷

⁹² Podle Platonova se však Chvorostinin nejspíš psaní nevěnoval v letech 1621-1622, kdy pracoval na svém spise *Výklad proti heretikům-rouhačům* (*Изложение на еретики-злохульники*). Dílo o Smutě tak sepsal nejspíš po návratu z Rjazaně v roce 1619 nebo poté, co učinil pokání za svou údajnou herezi a opustil klášter v roce 1624. ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 256.

⁹³ РИБ, s. XVIII.

⁹⁴ *Číšník* (стольник) přinášel k carskému stolu pokrmy a doprovázel cara na jeho cestách. Byla to hierarchicky pátá nejvyšší hodnost Moskevské Rusi – nejvýše stál bojar, dále okolničii, dumní šlechta, dumní d'jak a číšník. Během vlády samozvance zastával Chvorostinin ještě funkci *kravčího* (*кравчий*), v jehož kompetenci bylo dohlížet na činnost číšníků.

⁹⁵ Oba texty podrobně popisují jednotlivé prohřešky moskevských carů, za něž přichází zasloužený Boží trest na Ruskou zem, oba se také velmi podobně věnují popisu stejných postav – Borise Godunova, Lžidmitrije nebo Vasilije Šujského – a shodují se dokonce i v dvojím hodnocení osobnosti Borise Godunova. Chvorostinin, stejně jako Timofejev píše, že Boris Godunov nebyl nijak vzdělán, a přesto dokázal činit správná rozhodnutí, protože byl nadán k vládě. Poté ale začal naslouchat pochlebíkům, donutil lidi na sebe donášet a sám upadl v mravech. O vzdělání Borise Godunova *Временник Ивана Тимофеева*, s. 222, 235; o jeho pozitivně vnímaných činech *tamtéž*, s. 231;

⁹⁶ Druhou kladnou postavou vyprávění je Chvorostinin sám. Výrazně sebevědomý popis Chvorostinina v jeho vlastním textu však až překvapivě koresponduje s jeho obrazem, který vyplývá z ostatních soudobých svědectví o Smutě. *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*, Часть 4. Т-Я. Дополнения, s. 196.

⁹⁷ МОРОЗОВА: Смуты начала XVII в., s. 342.

Letopisná kniha se dochovala ve dvou opisech, jejichž autorství je dodnes nejasné. Badatelé nejprve předpokládali, že se jedná o první a druhou redakci jednoho textu, a původně připisovali autorství sestavovateli *Chronografu* z roku 1617 Sergeji Kubasovovi. Posléze byl za autora označen důvěrník cara Michaila Fjodoroviče kníže Ivan Michajlovič Katyrjov-Rostovskij.⁹⁸ Přibližná doba vzniku první části, v záhlaví nazvané jako „*Vyprávění*“ (*Повесть*), byla datována do 28. července 1626 na základě filigránů na psacím podkladu.⁹⁹ První i druhá část, nesoucí v záhlaví titul „*Kronika*“ (*Хроника*), byly citovány v dobových textech a často se jejich úryvky stávaly součástí jiných prací o Smutě. Otázka autorství se zkomplikovala ve druhé polovině 20. století. Byl objeven další text, filigrány datovaný do poloviny 30. let 17. století, který se podobá první redakci vyprávění Katyrjova-Rostovského. V jeho záhlaví je zmíněn coby autor Semjon Ivanovič Šachovskij.¹⁰⁰ Vedle autora je nejasný rovněž název vyprávění, text je znám pod dalšími označeními, jako např. *Vyprávění o Smutě* (*Повесть о Смуте*) nebo *Vyprávění Katyrjova-Rostovského* (*Повесть Катырева-Ростовского*). Autor podává bohatý faktografický popis jednotlivých událostí Smuty v jejich chronologickém pořadí. Dílo je historicky cenné pro svou objektivitu, která je daná především časovým odstupem od konce období Smuty.¹⁰¹ Objektivitu dokazuje také absence jakýchkoli panegyriků, které jsou patrné v ostatních vyprávěních (např. o Michailu Skopinu-Šujském, o patriarchách Germogenovi či Filaretovi). Pro svou jednoduchost a bohatý faktografický obsah bylo vyprávění Katyrjova-Rostovského v Moskevském carství relativně rozšířené a bylo připojováno jako předmluva do rozřadovacích knih v 17. století.¹⁰²

Po skončení Smuty bylo rozšířeno i *Jiné vyprávění*, do něhož byla včleněna jako první kapitola *Vyprávění roku 1606*. Zbývajících pět částí *Jiného vyprávění* bylo přejato z *Chronografu* pro rok 1617 a z prvních šesti hlav *Historie* Avraamije Palicyna. Přestože bylo už ve své době vyprávění oblíbené, celkem se dochovaly pouze dva opisy, oba napsané v 17. století. V obou případech se vyskytovaly v souborech textů vždy za *Historií* Avraamije Palicyna, jako kdyby se jednalo o její pokračování. P. M. Strojev, který měl ve vlastnictví

⁹⁸ Jméno rodu Rostovských se dvakrát objevuje v textu *Letopisné knihy*. Nejprve je zmíněn kníže Michail Petrovič Katyrjov z rodu Rostovského coby velitel pluku a zároveň jeden z bojarů, kteří se vydali do Moskvy proti prvnímu samozvanci, dále na konci *Letopisné knihy*, kde je autor historického vyprávění Ivan Michajlovič Katyrjov-Rostovskij označen jako „сынъ предиреченнаго князя Михаила, роду Ростовского сходагай.“ РИБ, sl. 576, 623.

⁹⁹ МОРОЗОВА: Смута начала XVII в., s. 308.

¹⁰⁰ V 19. století Strojev zmínil jako možného autora Semjona Šachovského, kromě něj uváděl ještě Sergeje Kubasova nebo také Ivana Chvorostinina. КУКУШКИНА, М. В.: Семен Шаховской – автор Повести о Смуте, in: Лихачев, Дмитрий Сергеевич (red.): Памятники культуры. Новые открытия. Письменность, искусство, археология. Ежегодник 1974, Москва 1975, Москва 1975, s. 75.

¹⁰¹ ГУДЗИЙ: История древней Русской литературы, s. 349-351.

¹⁰² ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 280-281.

rukopis užitý při prvním vydání v roce 1856, tento text označil za „*Doplnění k vyprávění Palicyna od neznámého autora*“. Přívlastek „Jiné“ dal dílu jeho vydavatel Ivan Dmitrijevič Běljajev.¹⁰³ Autor *Jiného vyprávění* měl pravděpodobně přístup k úředním textům, protože k některým událostem uvádí velmi podrobné informace. U mnoha faktografických údajů je značné množství nepřesností a chyb, především v dataci. Na druhé straně je text obohacen přepisy celých dopisů, např. mnicha Varlaama caru Vasiliji Šujskému, listů římského papeže či dopisů prvního samozvance.

Z uvedeného přehledu vyprávění, která o době Smuty vznikla, je patrná vazba mezi dobou vzniku konkrétního textu a záměrem autora. Vlastní vnímání popisovaných událostí navíc výrazným způsobem ovlivňuje také pisatelova společenská pozice. Je zřejmé, že mnich Avraamij Palicyn pobývajícím v centru dění vnímal jiné aspekty probíhajících událostí než například Ivan Chvorostinin pobývajícím několik let v klášteře nebo Ivan Timofejev poslaný do Novgorodu. Aktivní účastníci Smuty, jakými byli např. výše zmínění Avraamij Palicyn nebo Ivan Chvorostinin, vkládali do svých děl pasáže, jimiž chtěli vysvětlit své jednání nebo naopak vyzdvihnout své zásluhy.

¹⁰³ РИБ, s. VII.

4. Polské téma v historických vyprávěních

4.1 První samozvanec

Chronologicky prvním polským tématem období Smuty je vystoupení prvního samozvance Grigorije Otrepjeva, jehož úspěch je spojen právě s polskou pomocí. Celkové vyznění obrazu prvního samozvance je v případě zkoumaných historických vyprávění obdobné, výjimku tvoří pouze *Nové vyprávění*, které se o něm nezmiňuje vůbec. Všichni ostatní autoři ho shodně líčí negativně, vymezují se vůči jeho konání před odchodem z Rusi, po návratu zpět i po dosažení carského trůnu a jsou přesvědčeni, že ho za jeho opovážlivost Bůh po zásluze potrestal. Právě koncept providencialismu, tj. víra, že všechny události se dějí z vůle Boží Prozřetelnosti a jejich cílem je spása člověka, hraje ve vyprávěních významnou roli. V čem se ale jednotlivá vyprávění liší, je úsek samozvancova života, na který kladou důraz. Určitou roli zde hraje i fakt, jakou pozici zastával ten který autor během popisovaných událostí v rámci Moskevského státu. Např. v textu Ivana Chvorostinina, který působil na samozvancově dvoře v Moskvě a měl zajisté nejvíce informací vztahujících se k necelému roku jeho vlády, je zpráv o těchto událostech velmi málo.¹⁰⁴ Tato skutečnost byla způsobena pravděpodobně tím, že text napsal coby obhajobu své služby samozvanci, nikoli jako popis jednotlivých událostí, které se odehrávaly na carském dvoře.

Nejvíce informací o samozvancově původu a odchodu na Litvu podává *Jiné vyprávění* a *Letopisná kniha*. Podle nich pocházel z Galiče a byl jedním z několika synů tamního bojara. Přestože Katyrjov-Rostovskij uvádí, že šlo o Grišku Otrepjeva, autor *Jiného vyprávění* tvrdí, že byl od malička znám jako Juška Jakovlev, syn Otrepjeva.¹⁰⁵ Shodně ale oba mluví o přijetí mnišského jména Grigorij během postřižení a dále ho označují jako Grišku nebo Grigorije Otrepjeva. Mnišský slib složil podle *Letopisné knihy* v klášteře Borki, nedaleko kterého s rodiči vyrůstal. Nedlouho poté odešel do Moskvy, kde byl přijat do Čudovského klášteře.¹⁰⁶ Autor *Jiného vyprávění* klade Otrepjevovo postřižení až do doby jeho příchodu do Moskvy

¹⁰⁴ Obdobně popisuje tento fakt Platonov, podle jehož slov se Chvorostinin velmi málo zmínil o patriarchovi Ignatijovi a o některých osobách velmi blízkých samozvanci pomlčel úplně, přestože zaujímal dvorní funkci u jeho dvora. Místo toho překvapivě zeširoka popsal dobu vlády cara Vasilije, kterou sám prožil ve vyhnanství ve Volokolamském klášteře. ПЛАТОНОВ: Древнерусские сказания, s. 248.

¹⁰⁵ O totožnosti prvního samozvance vznáší pochybnosti V. O. Ključevskij. Podle něj nelze s jistotou potvrdit, že samozvancem byl Grigorij Otrepjev, nicméně nelze ani dokázat, že jím být nemohl. Do Otrepjevova útěku na Litvu jsou všechny jeho životní osudy prokazatelné, na základě tvrzení Ključevského se však za moskevskými hranicemi mohl nazvat carevičem Dmitrijem kdokoli. Podle ruského historika však nezáleží na pravém jménu prvního samozvance, ale především na roli, kterou sehrál během období Smuty. КЛЮЧЕВСКИЙ: Сочинения в восьми томах, s. 32-33.

¹⁰⁶ РИБ, sl. 568.

a odhaduje, že mu v té době bylo asi 14 let.¹⁰⁷ Z carského města Grigorij odešel a navštívil několik klášterů v okolí, ale zanedlouho se do Moskvy vrátil a v Čudovském klášteře byl patriarchou Jovem vysvěcen na jáhna.¹⁰⁸ Podle obou autorů ho v této době posedl ďábel, který mu vnukl myšlenku zmocnit se carského stolce, sám se začal zajímat o kacířské knihy a upadl do hereze. Na údajný ďáblův pokyn opustil Otrepjev své spolubratry v klášteře a odešel do Kyjeva, který v té době patřil k polskému státu. Jak píše autor *Jiného vyprávění*, ponechal na Rusi kromě svých bratrů i pravoslavnou víru.¹⁰⁹

O samozvancově cestě do Kyjeva a následně až ke dvoru polského krále v Krakově zanechal velmi podrobný popis mnich Varlaam¹¹⁰ ve svém dopise pozdějšímu carovi Vasiliji Šujskému. Jeho líčení je celé včleněno do *Jiného vyprávění* a vzhledem k ostatním historickým vyprávěním se jedná o bohatý zdroj informací o samozvancově působení na Litvě. Na svých cestách prý sám Varlaam jednou potkal muže, který se mu představil jako Grigorij Otrepjev a měl namířeno do Pečerského kláštera v Kyjevě, odkud se chtěl vydat až do Jeruzaléma. Již v této době projevil samozvanec svůj přesvědčovací talent a přemluvil Varlaama, pro něhož bylo nemyslitelné vydat se za hranice pravoslavného moskevského carství, aby jej doprovázel. Po několikátýdenní cestě je oba přijal archimandrita Pečerského kláštera a na Otrepjevovo naléhání také kyjevský vévoda Konstantin Vasil Ostrogski. Jako jeho host tu Grigorij i s Varlaamem zůstali po celé léto (roku 1602) a na podzim pak ze sebe ďáblem posedlý mnich shodil mnišské roucho a začal se vzdělávat v latinském a polském jazyce a v latinské víře. Na jaře následujícího roku (1603) odjel Otrepjev ke knížeti Adamu Wiśniowieckému a představil se mu jako carevič Dmitrij Ugličský. Po celý rok zůstal samozvanec na knížecím dvoře, kde s ním zacházeli jako s legitimním carským synem. Kníže Grigorije postupně seznamoval s různými lidmi a na jaře roku 1604 ho doprovodil do Krakova k polskému králi Zikmundovi. Také před ním Otrepjev zdařile předstíral, že je synem Ivana IV., že se ho „uzurpátor trůnu“ Boris Godunov chystal sprovodit ze světa a pouze Boží milost ho zachránila před jistou smrtí. Nyní prý, když dorostl v muže, si může jít pro to, co mu právem náleží. Ani

¹⁰⁷ Tamtéž, sl. 17.

¹⁰⁸ Tamtéž, sl. 17-18, 568. Podle Skrynnikova odešel Otrepjev do kláštera dobrovolně na konci roku 1600 a jeho postřizení souviselo s pronásledováním členů rodu Romanovových, jimž sloužil. Na počátku roku 1601 dorazil do Čudovského kláštera a v únoru roku 1602 vyrazil na Litvu. V té době mu bylo okolo 20 let. СКРЫННИКОВ: Россия в начале XVII в., s. 87. Platonov připisoval účast na přípravě Otrepjevova samozvaneckého dobrodružství právě bojarským rodům, u kterých před svým postřizením sloužil. Kromě Romanovových se jednalo také o rod Čerkasských. ПЛАТОНОВ, С. Ф.: Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI – XVII вв., Москва 1937, s. 186.

¹⁰⁹ РИБ, sl. 18.

¹¹⁰ Mnich Varlaam Jackij sloužil v mládí v Kolomenské gubernii knížatům Jackým, stejně jako otec Grigorije Otrepjeva. Postřizen byl v menším provinčním klášteře a pravděpodobně byl mnohem starší než samozvanec. СКРЫННИКОВ: Самозванцы в России, s. 43.

mnich Varlaam, který se snažil vysvětlit, že Otrepjev neříká pravdu, polského krále o jeho nevěrohodnosti nepřesvědčil. Zikmund totiž již pojal plán, jak využít vzniklou situaci ve svůj prospěch. Po audienci u krále odjel Otrepjev s knížetem Wiśniowieckým do Samboru k tamnímu vévodovi Jiřímu Mniszkovi.¹¹¹

V díle Katyrjova-Rostovského je způsob, jakým se Grigorij Otrepjev představil coby carevič Dmitrij, popsán poněkud odlišně. Podle jeho verze se Grigorij na Litvě rozstonal a zdálo se, že je na smrt nemocný. Přizval k sobě kněze „řecké víry“, aby se mohl vyzpovídat ze svých hříchů, a na závěr zpovědi se „přiznal“, že je carevičem Dmitrijem, synem knížete Ivana Hrozného. Přestože byl kněz vázán slibem mlčení, nedokázal takovou informaci utajit a pověděl o celé záležitosti svému pánovi, knížeti Adamu Wiśniowieckému.¹¹² Mezitím se Otrepjev zázračně uzdravil a kníže, jemuž se kněz o tajemství kajícíka svěřil, si ho pozval do svého domu, kde s ním o jeho původu rozmlouval. Na přímou otázku knížete, zda je skutečně carským synem, se prý dlouho zdráhal odpovědět, po čase však přiznal, že je opravdu Dmitrij Ugličský, vyhnaný Borisem Godunovem a bloudící po zemi v mnišském rouchu. O tom, že je carevič u knížete, se dozvěděl také sandoměřský vévoda Jiří Mniszek a naléhal, aby směl poskytnout příslušníkovi carské rodiny přístřeší. Již na tomto místě autor uvádí, že vévoda pojal myšlenku provdat za budoucího moskevského cara svou dceru Marinu. Sledoval tím své soukromé zájmy, neboť podmínkou pro uskutečnění sňatku pro Otrepjeva bylo získání carského titulu.¹¹³

Zvěst o existenci právoplatného následníka trůnu ze starobylého Rurikovského rodu, o němž se dlouho předpokládalo, že již nežije, a o jeho přítomnosti na Litvě se rychle roznesla. Kromě oblastí, kudy Grigorij projížděl, se o něm doslechli i kozáci v Záporoží. Díky pomoci polského krále, kterou domnělému careviči nabídl, se stavěli i oni na jeho stranu a rozhodli se ho v jeho snaze získat carský titul podpořit. Kromě podpory polského krále a polských a litevských dobrovolníků, kteří se přidávali k jeho družině, zaslal Otrepjev list s žádostí o poskytnutí pomoci také papeži do Říma. Z vyprávění trojického mnicha Palicyna dokonce vyplývá, že sám papež rozesílal po Evropě listiny, v nichž popisoval Otrepjevu pohnutý osud

¹¹¹ РИБ, sl. 23-24.

¹¹² O variantě zpovědi na smrtelné posteli se Skrynnikov vyjadřuje jako o „legendární“. Sám zastává názor, že se Otrepjev o svém carském původu snažil nejprve přesvědčit mnichy v Pečerském klášteře, kteří ho ovšem nebrali vážně. Další pokus učinil v Ostrogu u ostrožského knížete za podpory jezuitů označujících jej jako „careviče“. Syn ostrožského knížete poté napsal dopis polskému králi Zikmundovi III., že před lety potkal na Rusi muže, který se označoval za následníka carského trůnu. Způsob, který přinesl samozvanci úspěch, je podobný výše uvedenému. Po ukončení výuky v polském a latinském jazyce, kterou vedli jezuité a ariáni, odešel hledat podporu ke knížeti Adamu Wiśniowieckému, stoupence pravoslaví. Při jedné ze zpovědí se zmínil o svém carském původu (o žádné smrtelné nemoci Skrynnikov nemluví). СКРЫННИКОВ: Россия в начале XVII в., s. 99-101.

¹¹³ РИБ, sl. 569-570.

i současný stav, kdy se stal vyhnancem z vlastní země.¹¹⁴ Jak uvádí autor *Jiného vyprávění*, slíbil za to svatému otci nastolení katolické víry na Rusi, výstavbu katolických kostelů a vymýcení pravoslavné víry i jejích chrámů.¹¹⁵

Pro snazší dosažení svého vytyčeného cíle samozvanec přímo oslovil i ruské obyvatele. Využil k tomu tehdy běžného prostředku – otevřeného listu rozeslaného v několika kopiích do různých měst. Podle Avraamije Palicyna rozesílal listy již z Litvy,¹¹⁶ z *Letopisné knihy* a z *Jiného vyprávění* však vyplývá, že nejprve překročil hranice carství do Severie.¹¹⁷ Obsah dopisu adresovaný všemu ruskému obyvatelstvu je, stejně jako list mnicha Varlaama, včleněn do *Jiného vyprávění*.¹¹⁸ Samozvanec se v něm vydává za careviče Dmitrije, který byl Božím zásahem zachráněn před zlými úmysly Borise Godunova a nyní se jako dospělý muž vrací, aby získal zpět trůn svých předků. Vyzýval všechny obyvatele, aby si vzpomněli na přísahu složenou právoplatným carům Ivanu IV. a Fjodorovi I. a odvrátili se od uzurpátora Borise Godunova, který se usadil na trůn za pomoci síly a lsti. Jako alternativu nabízel Otrepjev obyvatelům Rusi, aby sloužili jemu, právoplatnému carovi.¹¹⁹

Směr a trasu pochodu samozvance a jeho družiny přes území Litvy uvádí pouze *Jiné vyprávění*. Jeho autor mluví o postupu dvojím směrem – od Kyjeva přes Dněpr (a dále na Černigov) a od Kyjeva po Krymské cestě, kterou dále nerozvádí. Zajímavým se jeví časový aspekt pochodu přes litevské území. Podle autora tohoto textu započal Otrepjev svou cestu 15. srpna 1604 a do Severské země dorazil až ke konci listopadu roku 1605.¹²⁰ Pravděpodobně se však jedná o chybu, neboť v létě roku 1605 již proběhla jeho korunovace v Moskvě. Samozvancův příchod na Rus klade k roku 1605 i Avraamij Palicyn, nepodává však bližší časový údaj o jeho odchodu z Kyjeva či jiného „litevského města“. Ostatní vyprávění žádné zprávy o pohybu samozvancovy družiny na Litvě blíže neuvádějí.

Příchod muže vydávajícího se za careviče Dmitrije do Severie reflektují také další historická vyprávění. Všichni jejich autoři se shodují, že Lžidmitrij, jak ho titulují, je Božím trestem pro celou Rus a její obyvatele za spáchané hříchy. Tento princip vnímání neštěstí je v dobových textech o Smutě velmi častý i v jiných situacích, v případě prvního samozvance však autoři mají na mysli spíše hříchy Borise Godunova než celé Rusi. Jako doklad tohoto tvrzení je možné uvést slova Ivana Timofejeva: „*Falešný a samozvaný car se svou temnou*

¹¹⁴ Сказание Авраамия Палицына, s. 110.

¹¹⁵ РИБ, sl. 26.

¹¹⁶ Сказание Авраамия Палицына, s. 110.

¹¹⁷ РИБ, sl. 26, 571.

¹¹⁸ Listy posílal do všech měst adresované vévodům, úředníkům i služebným lidem, všem kupcům, obchodníkům i mnichům. Tamtéž, sl. 26.

¹¹⁹ Tamtéž, sl. 27.

¹²⁰ Tamtéž, sl. 26.

mocí, Bohem na nás vypuštěný zběhlý mnich Griška, přízviskem Otrepjev, přišel a v carském městě ho [Borise Godunova – pozn. aut.] přede vším lidem potupně sesadil, jako divoký kozel berana rohy potrkal, a z trůnu svrhl zpět na zem (...) poslán nebyl ani tak na nás, jako proto, aby zachvátil děsem toho mocichtivce [Borise Godunova – pozn. aut.] a jeho – nespravedlivého – přišel předat spravedlivému soudu.“¹²¹ Daný fakt potvrzuje i *Jiné vyprávění*,¹²² jehož autor píše, že Bůh „*pustil na něho [Borise Godunova – pozn. aut.] nepřítele (...) mnicha (...) zločince a zběhlého mnicha Grišku Otrepjeva, původem z ruské oblasti z města nazývaného Galič.*“¹²³

Přestože všechna vyprávění, která události spojené se samozvancem popisují, vyznívají víceméně stejně, působí velice zajímavě různá přízviska, jimiž ho autoři titulují. Velmi užívaná jsou dehonestující označení, často bývá také přirovnáván k historickým či biblickým postavám. Chronologicky první z textů, v němž se o Otrepjevově tažení píše (*Pláč*), označuje pretendenta trůnu jako „*zvěstovatele antikrista, syna tmy a otce zkázy*“¹²⁴ a přirovnává ho k Jidášovi, který „*se zřekl křesťanského údělu jako Jidáš z přečistého sboru apoštolského.*“¹²⁵ Ivan Timofejev ho z důvodu odpadlictví od pravé víry přirovnává k římskému císaři Juliánu Apostatovi (římský císař v letech 360-363), který byl nejprve křesťanem a poté se stal pohanem. Podle autora *Vremenniku* „*povstal ze svého brlohu lítý mladý lev, skutečný nepřítel, nejen pouhý člověk – stvoření obdařené schopností mluvit, nýbrž hotové ztělesnění antikrista*“.¹²⁶ Avraamij Palicyn v něm vidí mladého mnicha, který však ovládá nadpřirozené schopnosti: „*Jakýsi mnich, jménem Grigorij, z rodu Otrepjevových, mladý a navíc [znalý – pozn. aut.] v kouzlech a jiných zlých věcech, ten odešel z Rusi a usadil se v hranicích Království polského.*“¹²⁷ Kromě toho zaznamenává trojický mnich slova jednoho ze samozvancových odpůrců, který ho označuje jako „*obraz antikristův a posla satanova*“.¹²⁸

¹²¹ „Ложный и самозванный царь в темной своей власти, богом на нас напущенный расстрига Гришка, прозвищем Отрепьев, придя, в царствующем городе при всем народе позорно его низложил, как дикий козел барана рогами забодал, с самого престола поверг на землю (...) послан был не столько на нас, сколько для того, чтобы поразить страхом того властолюбца, придя предать его – несправедливого – праведному суду.“ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 240-241, 253.

¹²² Je však třeba poznamenat, že autor *Jiného vyprávění* mluví také o hříchu všeho pravoslavného křesťanstva, kvůli němuž Bůh dopustil, aby se stal carem odpadlík od Boha Griška Otrepjev. РИБ, sl. 66-67.

¹²³ „И попусти на него врага (...) чернца (...) законопреступника ростригу Гришку Отрепьева, родом Росийския же области, града зовомаго Галича...“ *Tamtéž*, sl. 17.

¹²⁴ „Явился предтеча богоборного антихриста, сын тьмы, родич погибели (...)“ *ПЛДР*, s. 136-137.

¹²⁵ „(...) отторгнул себя от участи христианской, как Иуда из пречистого сонма апостолского.“ *Tamtéž*, s. 136-137.

¹²⁶ „(...) восстал из своего логовища лютый молодой лев, подлинно враг, не столько человек – наделенное даром слова существо, сколько воплотившийся антихрист (...)“ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 253.

¹²⁷ „(...) некто чернец, Григорий именем, от рода Отрепьевых, сей юн еще навыче чернокнижию и прочим злым, той же, отшед от Росии, вселься в пределах королевства Польскаго (...)“ *Сказание Авраамия Палицына*, s. 110.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 111.

Pozdější negativní hodnocení Grigorije Otrepjeva autory píšícími o Smutě však neodráželo přijetí, jakého se mu na Rusi podle jejich líčení dostalo při jeho příchodu. Na základě rozesílaných otevřených listů, kvůli nespokojenosti s vládou Borise Godunova i z důvodu domnělého návratu právoplatného vládce otvírala většina měst samozvanci své brány a vítala ho jako svého cara. Odlišně byl Lžidmitrij přivítán ve městech Černigov a Putivl. Podle *Letopisné knihy* ho tamní vévodové odmítli přijmout za svého cara a nevěřili, že je skutečným carevičem Dmitrijem. Říkali ostatním ve městě, že je to Griška Otrepjev a že přišel zahubit pravoslavnou víru. Vévodům však nikdo nevěřil, byli dokonce zajati vlastními lidmi jakožto přísluhovači Borise Godunova, kteří brání právoplatnému carovi v nástupu na trůn.¹²⁹ Obyvatelé obou měst nakonec předali zajaté vévody samozvanci a obě města mu následně otevřela své brány.

Vzhledem k Otrepjevovu dosavadnímu úspěchu bylo otázkou času, kdy mezi ním a carem Borisem Godunovem dojde k ozbrojenému střetu. Průběh střetnutí samozvancovy družiny, která se neustále rozrůstala o další ruské příznivce, a carského vojska shromažďovaného u Novgorodu Severského jako jediný z dobových pisatelů líčí autor *Jiného vyprávění*. Obránci města se prý po krátké přestřelce s Otrepjevovým vojskem naoko vzdali a své zbraně ukryli. Předstírali, že v samozvanci poznali svého cara, a otevřeli městské brány. Ve vhodné chvíli se však na dobyvatele, kteří vstoupili do města, vrhli a vytlačili je ven. Během dalšího obléhání přišlo obráncům Novgorodu na pomoc carské vojsko. Tentokrát prý podle stejného autora použil lsti samozvanec a oblékl koně svých vojáků do medvědích kůží. Nepřátelské jezdectvo, jehož koně se kůží zalekli, nebylo schopné bojovat a carské vojsko utrpělo porážku. Po několika dnech však došlo k dalšímu střetu, během něhož byl Otrepjev zahánán na útěk. Po porážce se už vzdal veškeré naděje na úspěch a měl v úmyslu se vrátit zpět na Litvu.¹³⁰ *Letopisná kniha* se zmiňuje pouze o obléhání Novgorodu Severského a o samozvancově porážce carským vojskem, po níž Otrepjev utekl do Putivlu.¹³¹ Z ostatních autorů historických vyprávění o těchto událostech pojednává také Ivan Timofejev, který se namísto popisu vojenských událostí zamýšlí nad tím, z jakých důvodů se ruští obyvatelé rozhodli připojit se k samozvanci. Spojil se „s lidmi přeběhlými k němu a se zrádci (...) – s veliteli vojsk, která (...) byla postavena (...) na obranu proti němu, samozvanci, na hranicích Severské země“,¹³² píše Timofejev a snaží se nalézt vysvětlení. „Podřídili se vůli podvodníka – jedni proto, že podleli jeho lživým

¹²⁹ РИБ, sl. 571.

¹³⁰ Tamtéž, sl. 29-32.

¹³¹ Tamtéž, sl. 573.

¹³² „(...) с перешедшими к нему и изменившими (...) – с воеводой бранных сил, которые (...) были поставлены (...) на защиту против того (самозванца) в пределах всей Северской земли.“ Временник Ивана Тимофеева, s. 253-254.

lichotkám, druzí (...) předpokládali, že on je skutečný car, který se nějakým způsobem zachránil ve vyhnanství. (...) Zároveň s tím všechny omrzelo Borisovo utiskující a krvežiznivě panování. [Přidali se k samozvanci – pozn. aut.] nikoli kvůli daňové zátěži, ale z důvodu prolití krve mnoha neviných. Mylně doufali, že s ním, zběhlým mnichem, se poměry uklidní a oni dosáhnou alespoň částečného klidu.¹³³ K jednání obyvatel příhraničí se krátce vyjádřil i autor *Pláče*. Píše, že „obyvatelé té země se nechali zlákat falešnou myšlenkou a pomátli se na rozumu. Spoutali se malomyslností a přijali ho jako pravého cara a pozvedli meč proti svým bratrům, vojákům Kristovým.“¹³⁴

Jiné vyprávění obsahuje rozhovor mezi samozvancem a jeho přívrženci z řad domácího obyvatelstva, kteří ho přemlouvali, aby po porážce od carských vojsk neodcházel na Litvu. „Veliký vládce náš,“ prosili lidé ze severských měst, *ty sám chceš jít znovu do Litvy a komu nás tady ponecháš? Nebo nás vydáváš do rukou svému zrádci Borisovi* [Godunovovi – pozn. aut.], *aby nás přišel uchvátit jako lid v Komarické oblasti,*¹³⁵ *a krutými a hořkými muky nás mučit?* [Raději – pozn. aut.] *nám ty sám utni hlavu, ale živé nás Borisovi nevydávej do rukou. Postihlo nás velké neštěstí, (...) Borise jsme opustili a tebe jsme si neudrželi a nyní nevíme, co dělat. Ale jistě je ke spasení jen jedna cesta, a to nepustit tě od nás, Borisovi se pokořit a tebou poté vykoupit svou vinu.*¹³⁶ Otrepjev jim odpověděl, že celé jeho vojsko bylo pobito a pokladna je vyčerpaná, proto prý odchází na Litvu, kde chce sehnat nové peníze i vojsko a znovu se ucházet o carský trůn. Přiznal se také, že neočekával, že by se ruské obyvatelstvo postavilo na jeho stranu proti své vlastní zemi. Nato domnělému careviči slíbili, že půjdou do boje s ním a buď zemřou, nebo si u něj vyslouží čest a zůstanou naživu. Každý z nich věnoval samozvanci majetek, který měl u sebe, za nějž začal posléze v Putivlu shromažďovat nové vojsko.

¹³³ „(...) подчинились воле обманщика, - одни, соблазненные лукавой его лестью, а другие, (...) считая, что он вправду царь, каким-то образом спасшийся в том изгнании. (...) Вместе с этим всем надоело и Борисово притеснительное, при (внешней) лести, кровожадное царство, и не из-за тяготы наложенных на них податей, а из-за пролития крови многих невинных; ложно надеялись при нем (Расстриге) отдохнуть и получить хотя малый покой.“ Тамтѣж, s. 254.

¹³⁴ „Жители же той стороны соблазнились суетной мыслью и обезумели умом, и малодушием перевязались, и как истинного царя приняли его, и подняли меч против братьев своих, христовых воинов.“ ПЛДР, s. 136-137.

¹³⁵ Po vítězství moskevského vojska nad samozvancovým u Novgorodu Severského a Otrepjevově útěku do Putivlu se Boris Godunov rozhodl exemplárně potrestat zrádce, kteří se přidali k nepřátelskému vojsku. Borisovi vojáci plenili Komarickou oblast, vypalovali města, mučili a zabijeli obyvatelstvo a pobíjeli dobytek. Podle autora *Jiného vyprávění* dokonce ani bezvěrci neprojevili takovou krutost jako car. РИБ, sl. 34.

¹³⁶ „О великий государю! ты сам опять в Литву хочещи итти, нас же кому оставляещи? или предаещи нас в руки изменнику своему Борису, да так же нас, пришед, выпленишь, яко же и Комаричан, и лютыми и горькими муками умучить нас? И ты же сам нам посеки главы наша, а Борису нас не предавай живых в руки. О, беда нас постигла велика! (...) Бориса отожихомся, тебя же не удержажомся, да не веди, что сотворим. Но точию токмо един путь нам ко спасению, иже ты не отпустиши от себе, да Борису добити челом, а тобою заплатити вину свою.“ Тамтѣж, sl. 35.

Podle *Letopisné knihy* po svém vítězství odešla carská armáda k městu Kromy, neboť se v něm usídlili kozáci bojující ve jménu znovunalezeného careviče Dmitrije.¹³⁷ Během obléhání města Boris Godunov v Moskvě nečekaně zemřel a carem byl povolán jeho syn Fjodor. Postupem času začali i vojáci obléhající město Kromy přemýšlet o přeběhnutí k Lžidmitriji.¹³⁸ Slovy Katyrjova-Rostovského „vložil lstivý d'ábel do srdcí všech lidí tuto myšlenku, že všichni považují za careviče Dmitrije toho zběhlého mnicha, a když mu zachtěli sloužit, pravého Borisova syna zcela zavrhli.“¹³⁹ Jak dále autor *Letopisné knihy* popisuje, vojáci se vzbouřili proti svým velitelům, zajali je a přivedli k samozvanci do Putivlu. Poklonili se mu, nazvali jej carevičem Dmitrijem a požádali ho, aby vládl jim i celé Rusi. Zároveň přijali veškerou vinu za službu Borisovi a prosili ho o milost.¹⁴⁰ Autor *Jiného vyprávění* se o vojenské posile, kterou z Moskvy vyslal nový car Fjodor Godunov, a o střetu mezi moskevským a samozvanecským vojskem zmiňuje obšírněji. Podle něj byli nově příchozí vojáci zmateni, protože věřili, že Lžidmitrij je skutečným synem Ivana Hrozného. Postupně se začali moskevští velitelé i se svými pluky přidávat k protivníkovi a do bojů na straně samozvance se zapojilo také kozácké vojsko společně s obyvateli města Kromy. Jejich náporu nebyl zbytek carského vojska schopen odolat a dal se na útěk.¹⁴¹

Opojený svým triumfem u Krom poslal Lžidmitrij podle autora *Jiného vyprávění* další ze svých otevřených listů – tentokrát do samotného carského města Moskvy. V něm shrnul situaci a snažil se dostat tamní obyvatele na svou stranu. Znění celého listu pisatel zaznamenal ve svém textu. Oproti dřívějším sdělením všemu obyvatelstvu, která Otrepjev posílal, měl tento list poněkud jinou formu – pod dojmem vojenského úspěchu a také díky podpoře místního obyvatelstva začal samozvanec ve svých listech vystupovat v první osobě množného čísla, jak je obvyklé u vládnoucích nebo jinak významných osob. „Stvrdili jste přísahu políbením kříže blahé paměti našemu (...) otci Ivanu Vasiljeviči vši Rusi, i nám, jeho dětem, což znamenalo, že kromě našeho panovnického rodu na moskevské carství žádného jiného panovníka nechcete a hledat nebudete. (...) [Poté – pozn. aut.] se v Moskevském carství stal [carem – pozn. aut.]

¹³⁷ Tamtéž, sl. 573-574.

¹³⁸ Po smrti Borise Godunova již nebyl v dynastii Godunovů nikdo, kdo by se ujal vojska a vojenských operací. Mladý car Fjodor Borisovič tak musel svěřit velení lidem, kteří nebyli nijak svázáni s dynastií. Hlavním velitelem se stal Michail Petrovič Katyrjov-Rostovskij a jeho pravou rukou Petr Fjodorovič Basmanov. V době smrti Borise Godunova oba pobývali v Moskvě, odkud měli být s armádou posláni na pomoc carskému vojsku. Po jejich příjezdu do tábora u Krom stvrdili vojáci přísahu caru Fjodorovi, přesto však mnozí z nich byli tajnými přívrženci samozvance. СКРЫШНИКОВ: Россия в начале XVII в., s. 188-193.

¹³⁹ „Лукавый же бес вложи мысль сию в сердца всем человеком, да мнять вси людие существенно быти царевича Дмитрея оного Ростригу, и восхотеша ему служити, а Борисова сына суща отвергошася.“ РИБ, sl. 575.

¹⁴⁰ Tamtéž, sl. 575-576.

¹⁴¹ Tamtéž, sl. 41-42.

*náš bratr (...) Fjodor Ivanovič vši Rusi a moji matku carevnu (...) Marii Fjodorovnu (...) i nás velikého panovníka naši zrádci poslali do Ugliče (...) a přikázali nás zničit a zabít. Milosrdný Bůh nás (...) však ukryl a od této doby až do let naší dospělosti ve svých údělech ochránil. (...) A když už našeho bratra z vůle Boží (...) nebylo a vy, nevědouce o nás, vašem přirozeném carovi, přísahali jste našemu zrádci Borisi Godunovovi, protože jste nevěděli o jeho zkaženosti. (...) A když o nás, velikém panovníkovi, začala po celém Ruském carství kolovat zvěst, že s Boží pomocí (...) si jdeme pro pravoslavný trůn našich předků (...) stáli jste v nejistotě a báli jste se od našeho zrádce smrtelného trestu a o nás jste se mluvit neopovážovali. Ale já díky svému carskému milosrdenství k vám podle tradice náš hněv a nepřízeň nechovám, protože jste tak učinili z nevědomosti a báli jste se trestu. (...) A města našeho carství (...) proti nám nestála a přísahala, majíce na paměti svou duši i libání kříže, a nám, velikému panovníkovi, slouží. (...) A protože nechceme vidět u křesťanů krveprolití, píšeme vám a prosíme vás, abyste pamatujete na Boha, pravoslavnou víru i svou duši (...) se velikému knížeti Dmitriji Ivanoviči vši Rusi poddali (...) S Boží pomocí se nám, velikému caru, podaří získat trůn přeslavných carství svých.*¹⁴² List byl podle autora vyprávění veřejně přečten v Moskvě 1. června roku 1605. Obyvatelé prý všem jeho slovům uvěřili a rozhodli se pomstít uzurpátorské rodině Godunovů, kteří chtěli zabít právoplatného nástupce na trůn, a jen díky Božímu milosrdenství se jim to nepodařilo. Jak shodně uvádí *Jiné vyprávění* i *Letopisná kniha*, vrhli se Moskvané na carský palác, vyplenili ho a carskou rodinu vyvedli ven.¹⁴³ V nastalé situaci vyjádřili všichni obyvatelé Moskvy svou vůli, že chtějí za cara careviče Dmitrije, který se tou dobou nacházel v Tule.

Příchod Lžidmitrije k Moskvě a radostné přivítání, kterého se mu dostalo od obyvatelstva, zaznamenává ve svém textu kromě *Jiného vyprávění* a *Letopisné knihy* také Ivan Chvorostinin. U něj pasáž věnovaná prvnímú samozvanci začíná jeho příchodem do carského města, zatímco autor *Letopisné knihy* na tomto místě své vyprávění o jeho osobě v podstatě končí. Ivan

¹⁴² „Целовали есте крестъ блаженные памяти отцу нашему (...) Ивану Васильевичу всеа Руси, и нам чадом его, что было опричь нашего государьскаго роду на Московское государство иного государя никого не хотети и не искати. (...) а на Московском государстве учинился брат наш (...) Федор Иванович всеа Руси; а государыню мою мать (...) Марфу Федоровну (...) и нас великого государя изменники наши послали на Угличь (...) и велели портити нас и убити. И милосердый Бог нас (...) укрыл, оттоле даже до лет возрасту нашего в судбах своих сохранил. (...) И как судом Божиим брата нашего (...) не стало, и вы, не ведаючи про нас, прироженнаго государя своего, целовали крест изменнику нашему Борису Годунову, не ведаючи его злокозненаго нрава (...) А как про нас, великогогосударя, учал быти слух во всем Росийском государстве, что з Божию помощию мы (...) идем на православный престол прародителей наших (...) и вы стояли неведомостью и бояся от изменника нашего смертныя казни, а про нас, говорити несмели. И я по своему царскому милосердию обычаю в том на вас нашего гневу и опалы не держим, потому что есте учинили неведомостью и бояся казни. (...) а города нашего государства (...) против нас не стояли и крест целовали, помня свои души и крестное целование, нам, великому государю, служат... (...) И мы не хотя видети во христианстве кровопролития, пишем вам, жалея вас и о душах ваших, чтобы вы, помня Бога и православную веру и свои души (...) великому князю Дмитрею Ивановичу всеа Руси добили (...) А з Божию помощию нам великому государю преславных государств своих доступати.“ Tamtéž, sl. 42-47.

¹⁴³ Car Fjodor a jeho matka byli zabiti, sestra Xenie uvězněna a poté násilně postřížena.

Chvorostinin krátce uvádí, že „*hodnostáři i shromáždění kněží společně se všemi obyvateli města, slavnostně oděni a se svatými ikonami, přivítal nezákonného cara, a všichni, od prvních do posledních v tom městě, ho obměkčili žalmy a duchovními písněmi*“.¹⁴⁴ Podle autora *Jiného vyprávění* vstoupil samozvanec do Moskvy 20. června 1605.¹⁴⁵ Lidé ho však okamžitě začali poznávat a viděli v něm Grišku Otrepjeva. Mezi prvními ho prý poznal Vasilij Šujskij, který začal dávat hlasitě najevo, že zná jeho pravou totožnost.¹⁴⁶ Lžidmitrij však nemohl v žádném případě dovolit, aby byla jeho pravá identita takto odhalena, a rozhodl se proto Vasilije usmrtit. Nechal ho zajmout a stanovil, že 25. června bude popraven. Mělo se tak stát veřejně, aby se poté již nikdo neodvážil prozrazovat samozvancovo pravé jméno. I při této příležitosti se samozvanec uchýlil k otevřeným lisům, které jeho přísluhovač Petr Basmanov rozvázal po celé zemi a nechával předčítat ve všech městech. Lžidmitrij v nich vysvětloval, proč Vasilije Šujského trestá: „*Ten veliký bojar kníže Vasilij Ivanovič Šujskij mě, vašeho přirozeného cara a velikého knížete Dmitrije Ivanoviče vši Rusi, zrazuje a rozšiřuje pomluvy a -zostuzuje mne před vámi (...) nazývá mě nikoli Dmitrijem, ale heretikem Griškou Otrepjevem. Za to jsme ho odsoudili k smrti.*“¹⁴⁷ K popravě ale nakonec nedošlo, Vasilij a jeho bratři, kteří měli být popraveni s ním, byli pouze posláni do vzdálených měst a jejich majetky zabaveny.¹⁴⁸ Podle *Historie* Avraamije Palicyna poznala Otrepjeva i jeho vlastní rodina, z níž sám svého bratra a dědečka poslal na Sibiř, ale objevili se i další – autor je označuje jako „nové mučedníky“: „*Šlechtic Petr Turgeněv a Fjodor Kolačnik ho [samozvance – pozn. aut.] beze strachu odhalili. Po mnohých mukách jim nechal useknout hlavy uprostřed carského města Moskvy. Ten Fjodor, když byl veden na popravu, vykřikl ke všem [přítomným – pozn. aut.] lidem: ‚Přijali jste obraz*

¹⁴⁴ „И святители и собор иереев вместе со всеми горожанами благолепно, со святыми иконами, встретили незаконного царя, псалмами и песнями духовными умиливали его все от первых до последних в городе том (...)“ ПЛДР, s. 440-441.

¹⁴⁵ РИБ, sl. 51.

¹⁴⁶ Vasilij Šujskij měl důvod samozvanci v otázce jeho původu nedůvěřovat mnohem více než ostatní. Sám byl v roce 1591 Borisem Godunovem poslán do Ugliče jako čelní představitel komise, která měla vraždu careviče Dmitrije prošetřit. Přestože byl na členy komise vyvíjen nátlak, aby vražda vypadala jako nehoda, a komise několikrát své závěry musela měnit, Vasilij Šujskij věděl, že carevič skutečně zemřel. СКРЫННИКОВ: Василий Шуйский, s. 60.

¹⁴⁷ „Сей великий боярин князь Василей Иванович Шуйской мне, прироженному вашему государю царю и великому князю Дмитрею Ивановичю всея Руси, изменяет, и разсеивает недобрые речи на меня и отстужает мя со всеми вами (...) называет мя не Дмитрием царевичем, но еретиком Гришкою Отрепьевым; и за то есмь мы осудили его: смертию да умрет.“ РИБ, sl. 52-53.

¹⁴⁸ Podle svědectví Avraamije Palicyna prosili o milost pro Vasilije Šujského Poláci stojící okolo samozvance. Сказание Авраамия Палицына, s. 111. Skrynnikov uvádí, že za milost Vasilije Šujského orodovala také moskevská bojarská дума a bojaři z Putivlu. Nermalou roli sehrálo i vzájemné soupeření nejbližších přívrženců Lžidmitrije. Uvěznění či případná smrt Vasilije Šujského by uvolnila cestu k moci Bogdanu Bělskému, který tak označil Vasilijovo omilostnění za politickou katastrofu. СКРЫННИКОВ: Самозванцы в России, s. 170.

antikrista a sklonili jste se před poslem satanovým, pochopíte to až tehdy, kdy kvůli němu zahynete.“¹⁴⁹

Měsíc po příchodu do Moskvy, 1. července 1605, se samozvanec nechal v chrámu Zesnutí Přesvaté Bohorodičky korunovat a pomazat na cara a jako svrchovaný vládce začal vládnout.¹⁵⁰ Nejprve vyzvedl na post patriarchy svého přívržence Ignatije,¹⁵¹ původem Řeka, zatímco dosavadního patriarchu Jova odsoudil k vyhnanství ve Starickém klášteře. Podle záznamu Ivana Chvorostinina si Ignatij „*nezvykl dělat nic, co by bylo po vůli Bohu – své pravomoci rozdál podřízeným hodnostářům, vyvolával potoky slz u zbožných, rmoutil srdce těch, kteří milovali Boha, a viděli ho jako nezákonně dosazeného cara na stolec jeho slavných předchůdců, jako cara-odpadlíka od víry a, přesněji řečeno, mnicha, který porušil své sliby*“.¹⁵² Oproti ostatním textům udává *Jiné vyprávění* jako den nástupu Ignatije do funkce patriarchy 24. červen, tj. ještě před plánovanou popravu Vasilije Šujského.¹⁵³

Jako car okolo sebe začal Lžidmitrij shromažďovat všechny z rodiny skutečného careviče Dmitrije, včetně těch, které Boris Godunov vyhnal.¹⁵⁴ Pozval tak do Moskvy i „svou“ matku Marii Fjodorovnu. Její reakce na setkání s mužem, který měl být údajně jejím synem, je ve vyprávěních popsána různě. Trojický mnich Palicyn tvrdí, že samozvance označila za svého syna.¹⁵⁵ Podle tvrzení autora *Jiného vyprávění* se však „*rozhořela duchovním ohněm a upřímným přáním*“¹⁵⁶ a začala přede všemi říkat pravdu: „*Muži a lidé moskevští a všechno pravoslavné křesťanstvo, říkám vám, opravdu, že toto není ten car, ani syn carův, který v Moskvě vládne, ale skutečný zločinec a zběhlý mnich, prokletý heretik.*“¹⁵⁷

Velmi negativně autoři vyprávění vnímají samozvancův plánovaný sňatek s dcerou sandoměřského vévody Marinou.¹⁵⁸ O jejím příjezdu i o chystané svatbě nejpodrobněji vypráví

¹⁴⁹ „(...) дворянин Петр Тургенев да Федор Колачник без боязни того обличаху. Им же по многих муках главы отсекоя среди царствующаго града Москвы. Той же Федор, ведом к посечению, вопиаше всему народу: «Се приали есте образ антихристов и поклонистесь посланному от сатаны; и тогда разумеете, егда вси от него погибнете».“ Сказание Авраамия Палицына, s. 111.

¹⁵⁰ РИБ, sl. 55.

¹⁵¹ Ignatij byl dosavadní biskup v Rjazani. Po svržení samozvance byl v roce 1606 Vasilijem Šujským sesazen a uvězněn v cele Čudovského kláštera v Moskvě, odkud v roce 1611 uprchl a našel útočiště v Litvě. Zemřel v roce 1640. ДЕРЖАВИНА: Археографический комментарий, s. 489.

¹⁵² „Ничего божественного совершать он не привык – жезлы святителей и пастырей он раздает сановникам, потоки слез у благочестивых исторгает, сердца огорчает любящих господу, видящих его посаженным на престоле праведных незаконным царем, царем вероотступником, а точнее сказать, иноком, нарушившим обеты свои.“ ПЛДР, s. 444-445.

¹⁵³ РИБ, sl. 52.

¹⁵⁴ ПЛАТОНОВ: Смутное время, s. 113.

¹⁵⁵ Сказание Авраамия Палицына, s. 111.

¹⁵⁶ „(...) распалавшися огнем духовным и желанием сердечным (...)“ РИБ, sl. 54.

¹⁵⁷ „О мужие, народи Московстии и все православнаго христианства множество! Во-истинну сущее глаголем вам, яко несть сий цар, ни сын царев, иже ныне на Москве царствует, но сущий законопреступник и рострига, проклятый еретик (...)“ Тамтѣж, sl. 54.

¹⁵⁸ Pro Marinu Mniszek poslal samozvanec nedlouho po své korunovací.

Ivan Timofejev ve svém *Vremenniku*. Přijela společně se svým otcem a podobala se podle moskevského d'jaka egyptským faraonům. Na první pohled v ní prý dštil oheň kacířství a spíše než carevnu připomínala Timofejevovi „*hada podobného člověku*“.¹⁵⁹ Nevzbuzovala v autorech ani v Moskvanech nadšení svým vzezřením, svým jednáním a ani svou katolickou vírou. Podle *Letopisné knihy* přijeli společně s ní polští vévodové s velikým vojenským doprovodem.¹⁶⁰ Avraamij Palicyn uvádí, že se jednalo o šest tisíc mužů a že je samozvanec ubytoval v domech moskevských obyvatel. Nerozlišoval přitom mezi prostými lidmi, velmoži, úředníky či příslušníky carské rodiny Nagých.¹⁶¹

V souvislosti se svoláním sněmu pravoslavných duchovních, kde měla být projednána otázka konverze nevěsty k pravoslaví, chystal Lžidmitrij podle Ivana Timofejeva lest. Otázal se prý sněmu, zda je nutné, aby byla pokřtěna podruhé. V duchu tradice se sešli duchovní hodnostáři, aby vyjádřili svůj názor na věc. Menší část z nich byla proti tomu, aby nepokřtěná Marina vešla společně s dalšími nepravoslavnými do pravoslavného chrámu. Ostatní se ze slabosti a strachu podřídili a souhlasili, že druhý křest není nutný.¹⁶² Svatba se nakonec uskutečnila 8. května 1606.¹⁶³ Společně s mnoha heretiky vešel samozvanec do pravoslavného chrámu Zesnutí Přesvaté Bohorodičky a carův přívrženec, patriarcha Ignatij, jim požehnal. Ivan Timofejev popsal, že Lžidmitrij připomínal toho dne „*antikrista neoprávněně sedícího na trůně, ale ne cara*“.¹⁶⁴

Ihned po svatbě započalo velké pronásledování pravoslavných. Podle *Jiného vyprávění* si car usmyslil, že v neděli 18. května 1606 pobije všechny pravoslavné křesťany. Krom toho měl v úmyslu „*naplnit Moskevské carství pohanskými jinověrci z Litvy, dále Židy, Poláky i jinými ohavnými [národy – pozn. aut.], až by se mezi nimi všemi Rusové ztratili*“.¹⁶⁵ Nejen tím proti sobě popudil pravoslavné obyvatele, kteří se jej rozhodli odstranit. Podle Ivana Timofejeva zůstal jejich plán skryt všem v samozvancově okolí, a přestože se u samozvance neustále vyskytovala početná stráž, která byla přítomna dokonce i u jeho ložnice, přece jej nedokázali jeho věrní ochránit.¹⁶⁶ Podle *Jiného vyprávění* však Lžidmitrij nezemřel na loži, jak tvrdí Timofejev, nýbrž byl vylákán na tržiště a dne 16. května zabit. Zároveň s ním „*tolik pohanů v ten sobotní den zahynulo, že přes jejich mrtvoly všechny ulice velikého města Moskvy*

¹⁵⁹ „(...) человекоподобная змея (...)“ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 257.

¹⁶⁰ РИБ, sl. 581.

¹⁶¹ Сказание Авраамия Палицына, s. 112.

¹⁶² *Временник Ивана Тимофеева*, s. 258.

¹⁶³ РИБ, sl. 56.

¹⁶⁴ „И видящим его тогда (он представлялся) ничем не меньше самого антихриста, недостойно сидящего на престоле, а не царем.“ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 259.

¹⁶⁵ „(...) наполнити Московское государство поганых иноверцов Литвы, и Жидов, и Поляков, и иных скверных, яко и Русских людей в них мало зрети.“ РИБ, sl. 56-57.

¹⁶⁶ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 260-261.

neбыло možné projít“.¹⁶⁷ Na tržišti zůstalo ležet jeho tělo po tři dny a poté bylo vyneseno ven z města. Mnozí lidé prý kolem půlnoci slyšeli nad jeho mrtvolou hlasy a domnívali se, že „se satan raduje z příchodu svého přísluhovače“.¹⁶⁸ Jiným způsobem popisuje Lžidmitrijovu smrt dějak Ivan Timofejev. Tvrdí, že odešel jednoho dne do carských komnat a byl odstraněn společně se svými oblíbenci. Strážníci u jeho ložnice prý nedokázali odolat náporu pravoslavných křesťanů a raději odhodili své zbraně k jejich nohám. Slovy carského úředníka Timofejeva „společně s ním (...) padlo i vojsko, které s ním přišlo do našeho carského města a uprostřed něhož bylo množství urozených lidí. Jako cín ve vodě okamžitě utonuli uprostřed carského města a ani jeden z nich se nezachránil.“¹⁶⁹ Částečně se s popisem Ivana Timofejeva i autora *Jiného vyprávění* shoduje *Letopisná kniha*. Podle ní byl car zabit v paláci, ale po smrti bylo jeho tělo položeno před městskou bránu, kde zůstalo tři dny. Autor této verze, Katyrjov-Rostovskij, jako jediný poznamenal, že k Lžidmitrijovým nohám bylo položeno i tělo Petra Basmanova, věrného přísluhovače z řad ruských obyvatel.¹⁷⁰

Všechny texty, jak už bylo řečeno, podávají zprávy o jeho jedenáctiměsíční vládě ve výrazně negativním světle. Díky způsobu, jakým autoři historických vyprávění vládu prvního samozvance popsali, je možné rozdělit jeho opatření na uskutečněná a na plánovaná, avšak nezrealizovaná. Ivan Chvorostinin, jehož text je nejméně emotivně zabarvený, uvádí, že samozvaný car „budoval paláce pro potěšení svého mladého života, pořádal slavnosti se směšnými maskami, rozpaloval se hněvem a nemilosrdně pobíjel urozené lidi. Těmito všemi činy projevil svůj charakter, konaje skutky nepřislušející vládnoucímu panovníkovi. Nestoudně rozmnožil funkce a úřady, jednou se chvástal před svými důvěrníky a vychvaloval vzhled sídel, v nichž žil, a ukazoval, jak zbožně je vybudoval, a jakoby vyzdobil. Velice se tím chlubil a nepřemýšlel o Bohu, který dal lidem život i dech.“¹⁷¹ O dalších realizovaných plánech píše také ostatní autoři. V textu Katyrjova-Rostovského a v *Jiném vyprávění* se mluví o vyzvednutí těla Borise Godunova, které bylo uloženo v chrámu Archanděla Michaela, a o jeho přenesení

¹⁶⁷ „И только их поганых в сий в суботный ден погибе, яко по всем стогнам великого града Москвы в трупию их невозможно проити.“ РИБ, sl. 59.

¹⁶⁸ „(...) радует бо ся сатана о пришествии своего угодника.“ Тамtéž, sl. 59.

¹⁶⁹ „(...) с ним вместе (...) погубило и войско пришедшее с ним в наш царский город, среди которого было много благородных, лучших людей; как олово в воде, среди царского города все они сразу потонули, и ни один из них не спасся (...)“ Временник Ивана Тимофеева, s. 262.

¹⁷⁰ РИБ, sl. 581.

¹⁷¹ „Воздвигая хоромы для утех своей юношеской жизни, устраивая торжества со смехотворными личинами, распалаясь гневом и немилосердно губя благородных людей – всеми этими деяниями он сущность свою проявил, не подобающие правителю дела совершая. Так он палаты нечестиво умножал; однажды он кичился перед своими приближенными и облик хором, в которых он жил, хвалил, указывая, сколь благочестиво он их построил, как будто украсил. И весьма хвалился этим и не думал о бже, который жизнь и дыхание дает людям.“ ПЛДР, s. 440-441.

a pohřbení v jednom z chudších klášterů.¹⁷² Nejvíce informací k Lžidmitrijevovi panování zanechal ve svém díle Ivan Timofejev. Z jeho *Vremenniku* vyplývá, že se samozvanec ani náznakem nepřiblížil stylu života jeho urozených předchůdců. Žil podle něj neužitečný a prázdný život, každodenně pořádal velké hostiny a oddával se hříchu. Hodnosti neuděloval ani podle urozenosti, ani podle věku či zásluh, ale pouze podle hanebnosti vykonaných činů.¹⁷³ Dále mu Timofejev přisuzuje promrhání carských pokladů, které shromáždili samozvancovi předchůdci na trůně. Popisuje, že „*sklady všech dříve shromážděných carských pokladů (...) vyplenil, vše považoval za hlínu, a ne stříbro, a rozdával i drahé klenoty a šperky. Bylo zřejmé, že se na shromáždění peněz nijak nepodílel, a jejich konečnou sumu není možné vyjádřit ani mnoha desítkami tisíc. Předpokládám, že jejich celkový počet převýšil i množství písku. Tímto obohatil i zemi bezbožných, a zároveň latinskou Litvu, a zanechal v carských pokladnách jen malý zbytek.*“¹⁷⁴ Trojický mnich Palicyn popsal Lžidmitrijevovo chování obdobným způsobem, doplňuje však, že svými způsoby strhl i některé Rusy, kteří se stali stejně hanebnými jako on. „*Na Poláky vyplýval [samozvanec – pozn. aut.] všechny poklady nashromážděné dříve. (...) A přestože Moskvané viděli svou vlastní zkázu, neobrátili se s pokáním k Bohu, ale radovali se z mnoha výhod a toužili po všem, ale stříbro uctivě všechno shromažďovali.*“¹⁷⁵ Samozvancovu povýšenost dokládá Palicyn jeho rozmarem být titulován jako „*nejjasnější a nepřemožený caesar*“¹⁷⁶ s vysvětlením, že carský titul byl pro něj příliš nízký.

Na plánech, které chtěl samozvanec na Rusi uskutečnit, se vesměs všichni autoři historických vyprávění shodují. Jako nejvýraznější prvek v jeho záměrech pisatelé zdůrazňují vyvrácení pravoslavného křesťanství i s kořeny. Náboženskou rovinu lžidmitrijevské dějinné epizody kladou nad rovinu světskou a samotného samozvance považují za ohrožení všeho pravoslaví. Také *Pláč*, jehož autor projevoval zármutek nad stavem země, v sobě nese zvěst, že „*po tomto [po své svatbě – pozn. aut.] chtěl zahubit pravoslavnou křesťanskou víru i svaté chrámy, zbudovat latinské kostely a zavést víru luteránskou.*“¹⁷⁷ Katyrjov-Rostovskij i autor

¹⁷² РИБ, sl. 51, 578.

¹⁷³ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 260-261.

¹⁷⁴ „Хранилища всех ранее собранных царских сокровищ (...) он опустошил, все считая за глину, а не за серебро, и раздавая драгоценности: ясно было, что он над ними не трудился; а их число невозможно выразить и многими десятками тысяч; думаю, что их количество превысит и множество песка. Этим он обогатил и землю богопротивных, а вместе и латынствующую Литву, оставив в казнохранилищах лишь малый остаток (...)“ *Тамтѣж*, s. 261.

¹⁷⁵ „Поляком же вся сокровища древняя истощи... (...) Видяще же москвичи погибель свою и на покаание к богу не обращающа, но радующеся в торзех многим прибытком и воздыхающе вси, но серебро любезно вси собирающе.“ *Сказание Авраамия Палицына*, s. 112-113.

¹⁷⁶ „(...) повеле в титлах писати себе наясейшим, непобедимым цесарем нарицашеся (...)“ *Тамтѣж*, s. 113.

¹⁷⁷ Autor má samozřejmě na mysli víru katolickou, jeho zaměňování jednotlivých směrů západního křesťanství svědčí o na Rusi hluboce zakořeněném pocitu vlastní náboženské výlučnosti. „И хотел после этого разорить православную христианскую веру и святыя церкви, завести костелы латинские и установить лютеранскую веру.“ *ПЛДР*, s. 138-139.

Jiného vyprávění poukazují na totéž, Lžidmitrijovy úmysly však dávají do souvislosti s římským papežem. Samozvancovy plány ohledně dalšího směřování moskevského státu popisuje i Avraamij Palicyn, který se zmiňuje o jeho touze vymýtít úředníky všech hodností, od velmožů po nízké šlechtice. Svůj záměr vyhubit pravoslavné chtěl prý zrealizovat tak, že je vyláká ven z města a bude do nich střílet děly hned, jakmile vyjdou z městské brány.¹⁷⁸ Trojický mnich se však vyjadřuje i k otázce útoku na pravou víru. Uvádí, že samozvanec nebyl první, kdo se pokusil Rus pokatolčit.¹⁷⁹ Nejen kvůli Lžidmitrijově záměru vymýtít pravoslavnou víru viděli autoři vyprávění v samozvanci antikrista. Důvodem byl také očekávaný konec světa, jemuž události období Smuty i kalendář nasvědčovaly.¹⁸⁰

Způsob, jakým se autoři jednotlivých vyprávění dozvěděli o samozvancových plánech, uvádí pouze Ivan Timofejev a autor *Jiného vyprávění*. První z nich tvrdí, že se k němu informace donesla po Lžidmitrijově smrti od carových důvěrníků,¹⁸¹ druhý se zmiňuje, že byly nalezeny dopisy¹⁸² posléze objevené v chrámech, které si samozvanec vyměňoval s Polskem, Litvou i s papežem a v nichž se psalo o zničení Moskevského carství. Autor *Jiného vyprávění* zaznamenal, že v jednom listě od papeže stálo, „aby pevně držel v zemi latinskou víru, a jeho děti, které přijdou po něm, aby také v té víře zůstaly“.¹⁸³ Kromě této informace byly v dopisech také údaje o rozdávání oblastí a měst carství Otrepjevovým přívržencům a podporovatelům. Dále podle *Jiného vyprávění* slíbil samozvanec vévodovi sandoměřskému a jeho rodině mnoho měst a zbytek carské pokladny, králi polskému pak město Smolensk a celou Severskou zemi a ostatním přísluhovačům další města a území.¹⁸⁴

Pouze autor *Chronografu* upozorňuje na určité klady samozvancovy vlády. Pozitivně hodnotí především osvobození rodiny Romanovových a jejich přivolání z vyhnanství zpět do Moskvy. Všichni autoři vyprávění, včetně pisatele *Chronografu*, ale shodně zaznamenávají do svých textů, že Bůh nedopustil, aby samozvanec své plány dokončil. Ivan Timofejev

¹⁷⁸ Сказание Авраамия Палицына, s. 114.

¹⁷⁹ První pokus prý byl učiněn již za vlády Vladimira I. Svjatoslaviče, další za Alexandra Něvského, třetímu, který se měl podle Palicyna odehrát v Novgorodě, zabránili novgorodští arcibiskupové, o další se zasloužil metropolita Isidor prosazující Florentskou unii a poslední pokus pak spatřoval v působení papežského legáta Antonia Possevina na dvoře Ivana IV. Tamtéž, s. 115.

¹⁸⁰ První konec světa očekávali na Rusi v roce 1492, neboť podle ruského kalendáře, který počítá letopočet od stvoření světa (v roce 5508 př. Kr.), se psal rok 7000. Nový konec světa tak byl očekáván v roce 7099, tj. 1591, v němž se staly události, o nichž nebylo pochyb, že musí mít s koncem světa souvislost – vražda careviče Dmitrije v Ugliči, požár Moskvy a vpád tatarského chána Kazi-Gireje. Sám Timofejev viděl antikrista nejprve v Ivanovi Hrozném a Borisi Godunovovi, po roce 1605 však pouze v prvním samozvanci. O Timofejevově vnímání antikrista ПОЛОСИН: Социально-политическая история России, s. 110-113.

¹⁸¹ Временник Ивана Тимофеева, s. 254.

¹⁸² Dopisů se dochovala pouze část. Podle Skrynnikova vydali samozvancovi přívrženci po jeho smrti rozkaz, aby byly všechny dopisy a dokumenty spáleny. СКРЫННИКОВ: Самозванцы в России, s. 173.

¹⁸³ „(...)а в грамоть писано, чтобы он держал крепко Латынскую веру, и дети его, которые будут впредь по нем, тако же бы в той вере были.“ РИБ, sl. 67.

¹⁸⁴ Тамtéž, sl. 68.

dokonce zapsal, že „*takový konec čeká každého, kdo neprávem povstane proti zemi pravoslavných*“.¹⁸⁵ A jak stojí v *Pláči*, „*hanebnou smrt přijal z rukou pravověrných. Po smrti toho proklatce všichni obyvatelé Veliké Rusi doufali, že nejen pro současnost taková pokušení zmizí, ale i ti z našich budoucích potomků, kteří se o tom dozví z knih, se velmi podiví, a [dále doufali – pozn. aut.] že podobných nepřátelských intrik více nebude*.“¹⁸⁶

Obecně vzato věnovali pisatelé otázce prvního samozvance velký prostor, což je patrné i z proporciónálního hlediska některých textů, např. v *Letopisné knize* tvoří pasáž věnující se Lžidmitriji třetinu, v případě *Jiného vyprávění* dokonce polovinu celého vyprávění. Každý z autorů se podrobněji věnoval jiné životní etapě samozvancova života – autoři *Letopisné knihy* a *Jiného vyprávění* popsali mnohem podrobněji události spojené s jeho pobytem na Litvě a věnovali pozornost spíš faktickým událostem, zatímco Ivan Timofejev společně s dalšími kladli důraz na to, jak se Otrepjev zmocnil trůnu a také na události v Moskevském státě. Ivan Timofejev na rozdíl od ostatních autorů poutá pozornost svou snahou nalézt motivy jednání hlavních aktérů událostí.

4.2 Další samozvanci

Oproti tématu prvního samozvance, jemuž se věnovali všichni autoři, jsou následující události spojené s polskou intervencí popsány méně přehledně. Mnohem častěji se jednotlivým tématům věnuje pouze část historických vyprávění, v ojedinělých případech i pouze jediné. Vzhledem k tomu, že následující události se odehrávají na různých místech a mnohdy se časově prolínají, bylo i pro autory vyprávění obtížnější zachytit vše při zachování chronologické posloupnosti. Pevnými body v jejich vyprávěních tak nejsou data, ale události samotné, od nichž vede následnost vždy k dalším, např. „*po tomto*“, „*v tu dobu*“,¹⁸⁷ „*za krátký čas, asi za tři měsíce*“,¹⁸⁸ „*krátce před*“,¹⁸⁹ apod. Jeden z dokladů nepřehlednosti situace dokládá poznámka autorů kritického vydání *Letopisné knihy*. V dochovaném textu Katyrjova-Rostovského bylo při líčení událostí o samozvanci Petrovi původně zapsáno a poté přeškrtnuto jméno Dmitrije.¹⁹⁰

¹⁸⁵ „Такой конец бывает со всеми, кто несправедно восстает на землю православных (...)“ Временник Ивана Тимофеева, s. 262.

¹⁸⁶ „(...) позорную смерть принял от рук правоверных. После же его, окаяннаго, смерти все жители Великой России надеялись, что не только в нынешние времена такие соблазны искоренятся, но и те из будущих наших потомков, кто узнает из книг об этом, очень удивятся, и что подобных вражеских козней больше не будет.“ ПЛДР, s. 138-139.

¹⁸⁷ Сказание Авраамия Палицына, s. 116.

¹⁸⁸ РИБ, sl. 588.

¹⁸⁹ Временник Ивана Тимофеева, s. 303.

¹⁹⁰ РИБ, sl. 583-584, pozn. 2.

Авраамий Палицын i Ivan Timofejev se vzájemně doplňují v myšlence, že s volbou cara Vasilije po sesazení Grigorije Otrepjeva začalo veškeré neštěstí na Rusi. *Vremennik* uvádí, že každé neštěstí, které se událo, s sebou přinášelo další a to opět další. V celé zemi začala podle Timofejeva samovláda nízkých vrstev obyvatelstva, které oblehlo ruská města, přestože bylo stejné víry: „*Po celé naší zemi začaly nepokoje, samovláda sluhů a obléhání měst, takže vlastní poddaní, stejné víry jako my, přišli s vojskem k matce měst Moskvě a tímto příchodem k hradbám města dali zrádně najevo své opovržení vůči hlavě carství.*“¹⁹¹ Trojický mnich Avraamij poznamenal, že během dvou let byly zmatkem zasaženy všechny oblasti země. Na místa, kam nedorazila polská ani litevská vojska, samozvanci ani jednotlivé skupiny kozáků nebo od hlavních vojsk oddělená vojenská seskupení, přicházeli podle Palicyna Krymští Tataři, Nogajci a Čerkasové, kteří odváděli z pohraničních oblastí dobytek i obyvatele.¹⁹²

Podle *Letopisné knihy* se hned v prvním roce Vasilijovy vlády prohlásil na Donu jakýsi mladík pocházející z chudých poměrů carevičem Petrem, synem velkého cara Fjodora Ivanoviče.¹⁹³ Podle autora se k němu připojili kozáci a vydali se do Severie, po příchodu k městu Putivl se na jeho stranu postavili i jeho obyvatelé a město mu předali.¹⁹⁴ Autor *Jiného vyprávění* zaznamenává, že se na Rusi objevil Ilejka vydávající se za fiktivního careviče Petra. Sám samozvanec prý rozhlašoval, že jeho narození mělo být utajeno z rozkazu Borise Godunova.¹⁹⁵ Kromě této verze připojuje autor textu i názory jiných, kteří Petra považují za syna cara Ivana IV.¹⁹⁶ Přestože celá země věděla, že svazek Fjodora I. a carevny Iriny zůstal bez potomků, byla varianta Fjodorova otcovství mnohem reálnější než možnost, že by byl jeho otcem Ivan IV., který zemřel před více než 20 lety. Avraamij Palicyn přibližuje totožnost samozvance tvrzením, že se jednalo o sluhu Grigorije Jelagina, velitele střeleckého pluku.¹⁹⁷ Příchodem do Severské země vzbudil samozvanec strach místních obyvatel z krveprolití a mnoho měst Petrovi a jeho družině otevřelo brány.

¹⁹¹ „(...) по всей земле нашей началось непослушание и самовластие рабов и осада городов, так что свои, одной с нами веры рабы, приды войском к матери Городов Москве, этим своим приближением к стенам города изменнически оказывали презрение самой главе царства (...) Временник Ивана Тимофеева, s. 287.

¹⁹² Сказание Авраамия Палицына, s. 116.

¹⁹³ Oproti Grigoriji Otrepjevovi byl prostého původu, nebyl podporován mnichy ani nebyl v kontaktu s příslušníky carského dvora, kteří by mu mohli pomoci v získání trůnu. Odešel do Polska, ale ani u zdejších pánů nenalezl potřebnou podporu. Poláci, kteří nezastávali ideje Ivana Bolotnikova vzbouřivšího se ve jménu Lžipetra, nemohli analogicky podporovat ani domnělého careviče. СКРЫННИКОВ: Василий Шуйский, s. 230-232.

¹⁹⁴ РИБ, sl. 583-584.

¹⁹⁵ Podle Skrynnikova měl Lžipetr vyprávět o svém narození jinak. Prý byl ukryt z popudu carevny Iriny, aby jej uchránila od pokušení ze strany svého bratra Borise Godunova, a poté byl předán nějaké vdově k vychování. СКРЫННИКОВ: Василий Шуйский, s. 230-231.

¹⁹⁶ РИБ, sl. 98.

¹⁹⁷ Сказание Авраамия Палицына, s. 116.

Kromě samozvance Petra se na Rusi objevují další, kteří se vydávají za různé osoby pocházející z carského rodu. V *Pláči* je pouze výčet jednotlivých samozvanců. „*A mnozí ze zlodějů a nenasytých pijavic se prohlásili cary a vybírali si různá jména – jeden se nazval Petrem, druhý Ivanem s přízviskem August, jiný Lavrentiem, další Gurijem. Kvůli nim bylo také prolito mnoho krve a bezpočet urozených padlo mečem. Přesto je všechny vznešená pravice Boží potrestala a jejich prchavá sláva se jako dým rozplynula a rozsypala se jako prach.*“¹⁹⁸ Jediná podrobnější informace v tomto vyprávění se týká samozvaného Dmitrije, označovaného jako Lžidmitrij II. Autoři ostatních vyprávění se ve svých textech věnují především dvěma nejvýznamnějším z nich – samozvanci Petrovi a Dmitriji (Lžidmitriji II.). O žádném z nich se ale nezmiňuje ani Ivan Chvorostinin, ani autor *Nového vyprávění*. Ve *Vremenniku* Ivan Timofejev jmenuje pouze Lžidmitrije II. a jako jediný mluví v krátkosti o samozvanci Sidorkovi.¹⁹⁹

Podle autora *Chronografu* se ve jménu již zmíněného samozvaného careviče Petra vzbouřil Ivan Bolotnikov. Ostatní vyprávění Petra jako důvod Bolotnikovovy rebelie přímo neuvádějí, spojitost mezi samozvancem a povstáním však popisují. Nejčastěji je oba dva jmenují jako velitele povstaleckého vojska.²⁰⁰ Podle *Jiného vyprávění* se po zisku podpory v Severii povstalecké rolnické vojsko vydalo na pochod k Moskvě a oblehlo ji.²⁰¹ Obdobně uvádí situaci i Katyrjov-Rostovskij. Píše, že „*se shromáždili všichni lidé ze Severských měst, vyzbrojili se a vydali k carskému městu. Utábořili se sedm verst od něj a vyrazili k jeho hradbám. Vojenským velitelem u nich byl Ivan Bolotnikov.*“²⁰² Nakonec bylo po střídavých vojenských úspěších povstalecké vojsko obleženo v Tule, jejíž obyvatelé se po vypuknutí hladu vzdali a město předali caru Vasiliji. Podle Avraamije Palicyna a *Jiného vyprávění* se ve městě vyskytovali také samozvanec Petr a Ivan Bolotnikov, kteří byli vydáni carovi.²⁰³ Petr byl odvezen do Moskvy a tam veřejně oběšen. Velmi podrobně popsal soupeření Vasilije Šujského s Lžipetrem právě autor *Jiného vyprávění*, který zaznamenal jednotlivé vojenské přesuny a bojová střetnutí obou znepřátelených stran a věnoval jim zhruba jednu desetinu celého svého

¹⁹⁸ „И многие из грабителей и ненасытных кровопийц царями объявляли себя и различные имена себе брали: один назовется Петром, другой Иваном по прозванию Август, иной Лаврентием, иной Гурием. И из-за них также много пролилось крови и бесчисленное число знатных скончалось от меча. Но и их всех превысокая божья десница победила, и мимолетная пребедственная их слава, как дым, рассеялась и, как пыль, рассыпалась.“ ПЛДР, s. 138-139.

¹⁹⁹ Временник Ивана Тимофеева, s. 303. Podle Ključevského se jedná o Lžidmitrije III., který se objevil v Pskově v roce 1612. КЛЮЧЕВСКИЙ: Сочинения в восьми томах, s. 32-33.

²⁰⁰ Petr byl velitelem kozáckého pluku, který se k povstání připojil.

²⁰¹ РИБ, sl. 99.

²⁰² „И собравшася вси людие Северских градов, и препоясавшася оружием, и поидоша под царствующий град Москву, и положася обозами за семь verst от царствующаго града, - быст же в них начальник в воинстве Иван Болотников (...).“ РИБ, sl. 584-585.

²⁰³ Сказание Авраамия Палицына, s. 116, РИБ, sl. 115.

textu. Podle tohoto vyprávění car zajatému Bolotnikovovi a mnoha dalším povstalcům odpustil a daroval jim život.²⁰⁴ Velmi stručně se o samozvanci Petrovi zmiňuje Avraamij Palicyn. Ve svém líčení uvádí, že Vasilij Šujskij sám vyrazil k Tule, které se zmocnil zatopením vodou a kde zajal samozvance Petra i s Ivanem Bolotnikovem.²⁰⁵ Žádné podrobnější informace o osudu Lžipetra a Bolotnikova trojický mnich neuvádí.

V době, kdy car Vasilij dobýval Tulu, pohyboval se na Rusi v pořadí třetí samozvanec. „*Za hříchy nás všech, celého pravoslavného křesťanstva, se objevil opět pod jménem cara Dmitrije další nepřítel a přelstil slabomyslné a pošetilé obyvatele – pijanstvím posedlé lidi naší země. Tu dříve zmíněnou Marinku-hříšnici vzal na své lože [tj. učinil svou ženou – pozn. aut.] a svolal vojsko na bohabojného a svatým olejem pomazaného cara a velikého knížete Vasilije Ivanoviče vši Rusi*“,²⁰⁶ píše autor *Pláče*. Příchod tohoto samozvance kladou autoři vyprávění do různých časových rovin. *Letopisná kniha* uvádí, že se tak stalo „*asi za tři měsíce po dobytí Tuly*“,²⁰⁷ a *Jiné vyprávění* zmiňuje jeho vstup do období Smuty pouze k roku 1608.²⁰⁸ Avraamij Palicyn ve svém díle konkrétní časový údaj nezanechal, z jeho textu pouze vyplývá, že se samozvanec objevil až po zajetí Lžipetra.

Tento Dmitrij, označovaný v textech jako Lžidmitrij II., se vydával, stejně jako Lžidmitrij I., za Dmitrije Ugličského, syna Ivana Hrozného. Katyrjov-Rostovskij uvádí ve své *Letopisné knize* samozvancovo vysvětlení, jak je možné, že přežil. „*Jsem car Dmitrij, zachráněný před smrtí. Místo mě zabili Poláka a já byl zachráněn.*“²⁰⁹ Podle autora *Jiného vyprávění* s ním přišlo velké množství Poláků a Litevců a spojili se s ním i domácí nepřátelé cara Vasilije i carství jako takového. „*Spojilo se tolik polských lidí, povstalců a ruských zrádců, až se země pokryla štíty a vzduch se zablýskal kopími a všude se rozlévala krev a bitevní vřava.*“²¹⁰ S jejich podporou začal dorážet na Moskvu a společně nemilosrdně plenili všechny oblasti země. Ruská města se ještě nestihla znovu plně sblížit s Moskvou po svém příklonu k Petrovi a již opět od carského sídla odpadávala a znovu podporovala nově přichozího samozvance. Již po několikáté v řadě se hlavním zdrojem podpory stala města v Severii. Carovi

²⁰⁴ Tamtéž, sl. 115.

²⁰⁵ Сказание Авраамия Палицына, s. 116.

²⁰⁶ „Грехов же ради наших, всего православного христианства, опять под тем же именем царя Дмитрия иной враг явился и прельстил малоумных и безумных, одержимых пьянством людей той же стороны, и все ту же преждеупомянутую Маринку-блудницу взял к себе на ложе, и собрал войско на богобоязненного и святым елеем помазаного царя и великого князя Василия Ивановича всея России (...)“ ПЛДР, s. 138-139.

²⁰⁷ „Малу же времени минувшу, якобы едину три месяцы (...)“ РИБ, sl. 588.

²⁰⁸ Тамtéž, sl. 116.

²⁰⁹ „Яко аз есм цар Дмитрий, избавлен от смерти: в место же мое убиша Ляха, а я избавлен.“ Тамtéž, sl. 588.

²¹⁰ „И толико множество Полских людей и мятежников и клятвopреступников Руских собращася, яко и земли покрыватися щиты и воздуху блещатися копии, брани же и крови разливатися всюду.“ Тамtéž, sl. 117.

dosud zůstávala věrná města jako Novgorod Veliký, Pskov, Smolensk nebo Kazaň, podle *Jiného vyprávění* však také zanedlouho začala spolupracovat s Litvou a ruskými zrádci.²¹¹ O postupném odklonu měst od Moskvy se rozepsal i Ivan Timofejev, nezmiňuje však, že by souvisel s vnějšími podněty. Tvrdí, že „*všechna města, která se nacházela pod žezlem ruského státu, počala ve velkém množství odpadat od matky měst Moskvy, všechno obyvatelstvo se zrádně zříkalo jednoty a vyhýbalo se poslušnosti carovi. Každé město zvlášť, tam kde stálo, a v něm se vyskytující početní prostí lidé si neuvážlivě předsevzali, na čem se dohodli – všude rozhodli, aby kníže Vasilij Šujskij nebyl u nich carem. A nejenom toto, ale tím více se nechtěli podřizovat a podrobovat mocným správcům, kteří byli do měst dosazeni Bohem ustanoveným carem. Chtěli žít bez jakéhokoli řízení a opatření, jako loupežníci, samovládně, a chtěli ve všem postupovat podle svých bláznivých přání. Usmyslili si řídit se sami.*“²¹² Podle doplňujícího Timofejevova tvrzení Moskva ztratila všechna města kvůli nezměrným hříchům celé země.²¹³

Na rozkaz cara, jak předkládá čtenáři Katyrjov-Rostovskij, vyrazilo vojsko vedené Vasilijovým bratrem Dmitrijem Šujským proti Lžidmitriji II. a střetlo se s ním u města Bolchov. Po dvoudenním boji se carské vojsko ukrylo ve městě a po dalších dvou dnech se vzdalo.²¹⁴ Po tomto úspěchu se samozvanec vypravil k Moskvě a nejenže k ní dorazil, aniž se mu kdokoli postavil na odpor, ale podle mnicha Palicyna mu byli znalostí prostředí velmi nápomocni ruští zrádci. Píše, že „*když Poláci a zrádci přijdou k neprůchodným místům v lesích, na řekách, v bažinách, v močálech a ve stržích, tam ztrácejí hlavu a nevědí, co dělat – jak je přejít nebo obejít. Zrádci (...), kteří se nechtěli dobrovolně přidat k tušinskému caru, se brzy živili tím, že stavěli mosty a přívozy a provázeli je lesními cestami, a všichni prošli bez úhony. (...) Poláky a Litevců bylo sotva dvě až tři sta, ruských zrádců bylo desetkrát víc, přesto je poslouchali ve všem. A i pro malé děti by bylo snadné je všechny na těch příhodných místech předat smrti. Nijak se v nich však takový smysl pro dobro neobjevil.*“²¹⁵ Podle *Letopisné knihy* se nejprve

²¹¹ Tamtéž, sl. 117.

²¹² „(...) все города, находящиеся под скипетром Российской державы, (начали) в большом числе отлагаться от матери городов (Москвы), всем народом изманически отказываться (от единения) и уклоняться от повиновения царю, - каждый город особо, там где он был, а находящийся в них многочисленный простой народ, посоветовавшись обо всем, замыслил неблагоразумное, - везде принял такое решение, чтобы князь Василий Шуйский не был у них царем. И не только одно это, но тем более не хотели они повиноваться и покоряться находящимся (в городах), поставленным от бога царем властям, но, желая жить без всякогоначальства и устройства, по разбойнически, самовластно, и (желая) во всем поступать по своему безумному хотению, задумали управляться сами собой (...)“ Временник Ивана Тимофеева, s. 302.

²¹³ Tamtéž, s. 320.

²¹⁴ РИБ, sl. 589.

²¹⁵ „Иде же бо поляки со изменники приидут к непроходимым местом в лесех и на реках, и на топех, и на болотах, и на ржавцах, и ту станут без ума, не ведуше, что сотворити: како прейти или како минути. Изменницы же (...) не доброхотствующих царю Тушинскому нарицаху и вскоре ими промышляху, и мосты и перевозы им стояще и лесом-тропинами во едину степенъ беспасочно провождаху. (...) Поляков убо и литвы сотни две или три. Руских же изменников десятирицею пред ними сугубо; и тии

samozvanec utábořil na sever od Moskvy, na radu velitele polských jednotek hejtmana Rozyňského vystavěli společně tábor na severovýchodě města ve vesnici Tušino.²¹⁶

Nevelká vzdálenost mezi oběma tábory vybízela ke zbabělým i vychytralým útěkům. Podle slov Ivana Timofejeva „*mezi nimi [přeběhlíky k samozvanci – pozn. aut.] byli nejenom prostí vojáci, ale nemálo bylo také velmožů a dalších výše postavených osob z blízkého okolí cara. Společně s nimi všichni, kteří náleželi svou funkcí k carskému dvoru, vyjížděli ven z města do nepřátelského tábora (...) a projevovali tam známky slabosti a zbabělosti, jako kdyby bylo možné přivést všechny obyvatele k podobné záhubě. Činili tak oni, ale i další lidé ze sousedních měst, která přísahala samozvanci (...) Jednoduše řečeno, ve městě s carem zůstalo méně lidí, než kolik jich bylo přeběhlíků, kteří se přidali k samozvanci.*“²¹⁷ Avraamij Palicyn poukazuje na fakt, že přebíhání mezi oběma tábory bylo celkem běžnou praxí. „*Mnozí vyvolávali paniku v celém ruském státě tím, že ne dvakrát, ale pětkrát i desetkrát přejeli do Tušina a zpět do Moskvy. Tušinskou nouzi o potřebné věci, jídlo, zbraně i různé léčivé byliny nebo také sůl (...) vyřešili zrádci naplněním své osady zásobami z Moskvy.*“²¹⁸

Boje u Moskvy trvaly podle *Letopisné knihy* celé léto roku 1608 se střídavými úspěchy.²¹⁹ Ivan Timofejev měl za to, že přeběhlíkům šlo pouze o dobytí města a sesazení cara Vasilije a všech, kteří s ním ve městě zůstali. Opět, stejně jako v dobách prvního samozvance, se projevila nelítostnost ruských zrádců vůči svému vlastnímu národu. Dokonce i nepřátelé se - podle d'jakových slov - divili, když viděli krutost, s kterou se mezi sebou pravověrní Rusové bili. Na druhé straně však jinověrci vyháněli ze svého vojska všechny pravověrné, kteří vztáhli ruku na své rodiče nebo sourozence.²²⁰ Timofejev také barvitě líčí stav země a chování nepřátelských vojsk v ní. „*Rozjeli se po celé naší zemi, do všech ostatních měst, vojska táhla různými směry, jako sarančata. Vyrázili nebojácně, jako kdyby byli ve své zemi, ale přesto*

соблюдаху их во всем; а им же бы возможно и малою чадию на тех крепких местех и на непроходимых всех смерти предати; но никако же в них такова смысла добра не обретеса.“ Сказание Авраамия Палицына, s. 117-118.

²¹⁶ РИБ, sl. 590. Často je také díky místu svého pobytu Lžidmitrij II. nazýván Tušinským zlodějem (Тушинский вор), později obdobně také Kalužským (Калужский вор).

²¹⁷ „(...) среди них были не только одни мелкие наши воины, но немало было и из вельмож и других, близких к царю сановников. Вместе с ними каждый из тех, которое по чину принадлежали к царскому двору, - переезжал вон из города в стан противников (...) показывая всем образец своей слабости и немужества, как будто можно было всех людей привести в подобную погибель. И эти так делали, и другие, из соседних городов, которые клялись телесному врагу (самозванцу) крестной клятвой (...) Коротко говоря, не столько осталось людей в городе с царем, сколько было перебежчиков, которое перешли к ложному царю.“ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 298-299.

²¹⁸ „Мнози же тако мятуще всем Росийским государством не дважды кто но и пять крат и десять в Тушино и к Москве переезжаху. Недостатки же в Тушине потреб телесных или пищу и оружий бранных, и лекарственных всяких зелий и соль (...) изменницы от царствующаго града Москвы наполняху изменичьи станица в Тушине.“ Сказание Авраамия Палицына, s. 119.

²¹⁹ РИБ, sl. 592.

²²⁰ *Временник Ивана Тимофеева*, s. 300.

*nenacházeli nikde nikoho, kdo by jim kladl odpor. Naopak naráželi na obyvatele, kteří jim pomáhali a byli stejného smýšlení v konání špatností. Všechna města i vesnice i s jejich okolím sahajícím až k moři, napravo i nalevo vyplenili, obyvatele podrobili smrtelným mukám a rozkradli jejich majetky. Není možné nikomu vypočíst ani vypovědět či popsat různorodá neštěstí ruského lidu, která zakusil od nepřátel. (...) Jestliže chce někdo podrobně popsat neštěstí, která se stala, bylo by možné sestavit vlastní knihu pro každé místo.*²²¹

Stále se zhoršující situace přiměla podle některých autorů cara Vasilije k na Rusi nepopulárním opatřením. *Jiné vyprávění* i *Letopisná kniha* shodně líčí carovo rozhodnutí poslat svého příbuzného Michaila Vasiljeviče Skopina-Šujského do Novgorodu Velikého, odkud měl vyslat posly ke švédskému králi Karlu IX. s prosbou o pomoc. Autor *Jiného vyprávění* klade jeho vyslání do roku 1609, Katyrjov-Rostovskij uvádí pouze informaci, že na konci února se Michail Šujskij začal chystat na pochod směrem k Moskvě.²²² Odlišně popisuje carův záměr Ivan Timofejev, který již touto dobou pobýval v Novgorodu. Píše, že „*byl poslán z místa jeho pobytu, z carského města, kde se nacházel vznešený carský trůn, rozený kníže Michail Vasiljevič Šujskij, odnož carského rodu. Jemu bylo Bohem dáno bránit mě* [Novgorod – pozn. aut.] *před protivníky a starat se o všechny záležitosti ve městě. On však jako věrný služebník, který měl talent, se podřídil přání svého pána a ztrojnásobil, co mu bylo přikázáno, neboť (...) sám šel příkladem v dobrých činech.*“²²³ Vojsko z Novgorodu podle jeho zpráv vyrazilo 25. května roku 1609.²²⁴ Avraamij Palicyn ve své *Historii* mlčí o carovu pověření Skopina-Šujského přivést k Moskvě pomoc v podobě dalšího cizího vojska, líčí až průběh jeho tažení.

Pouze autor *Letopisné knihy* zaznamenává, že nepřátelé o svolávání vojska v Novgorodu Velikém věděli. Podle jeho vyprávění se o této zvěsti doslechl sám Lžidmitrij II. a poradil se s hejtmanem polských vojáků. Ten nakonec promluvil k vojsku: „*Říkám a radím vám, že z Novgorodu jde vévoda moskevský s velkým množstvím vojáků se švédskými Němci i Moskvany. Z druhé strany, jak nám bylo řečeno, jde zástup Krymských Tatarů, kteří pomáhají caru Vasiliji.*

²²¹ „Они же (...) в концы земли всего нашего царства, во все другие города, различными походами, как саранча, расходились безбоязненно, как бы в земле своего отечества, не находя нигде сопротивляющихся им, а наоборот, (находя) способствующих им, единомышленников на зло: все города и села с их окрестностями даже до пределов моря направо и налево они, низложив, пленили, жителей и верных подвергая муками и конечной смерти, а имения их расхищая. И невозможно кому-нибудь счесть и рассказать словами или описать многочисленные беды русского народа, которые он принял от врагов (...) О бедах, которые там совершились, - если кто подробно захочет их описать, - может составить особая книга для каждого места.“ Тамtéž, s. 301.

²²² РИБ, sl. 120, sl. 593.

²²³ „(...) был послан от места своего жительства, из царского города, где находился высокий царский перестол, - стебель царского рода – подлинный воевода князь Михаил Васильевич Шуйский, и ему богом повелено было оборонять меня от супостатов и сердечно заботиться обо всем городском устройении. А он, как верный раб, умноживший талант, повинувшись воле своего господина, утроил то, что ему было велено – ибо он (...) был для себя сам примером в добрых делах (...)“ Временник Ивана Тимофеева, s. 303.

²²⁴ Тамtéž, s. 319.

*Dejte mi svou radu, můžete stát proti armádám domobrany, z nichž každá je stejně silná jako naše, stojícím na dvou stranách? Víte sami, jaké množství bylo v předchozích vojenských seskupeních moskevských lidí, tentokrát je podpoří Krymští Tataři a Němci, kteří se na nás vyzbrojili. Vy ale víte i o tom, že i naše vojsko není malé. A přijdou významní vojevůdci a rotmistři v čele mnoha vojáků a pomohou nám pomstít se za naše potupení.*²²⁵ Dychtiví vojáci jednohlasně odpověděli, že s „Němci“ bojovali po dlouhá léta a že je vždy porazili. Po několika střetnutích mezi samozvaným a carským vojskem vedeným Michailem Šujským poblíž města Tver byli Poláci částečně obklíčeni ve vnitřních hradbách města, částečně ustoupili ke svému hlavnímu vojsku obléhajícímu Moskvu.²²⁶

Po příchodu k Moskvě Michail Šujskij „zlomil sílu obláhatelů jako mladý býk rohy“.²²⁷ Autorem tohoto přirovnání je Ivan Timofejev, který se osobě knížete Michaila věnuje ze všech autorů historických vyprávění nejpodrobněji. Považuje ho za zachránce nejenom oblasti Novgorodu Velikého, kde se projevily jeho velitelské schopnosti, ale také celé země. I přes Michailův mladý věk ho Timofejev považoval za velice moudrého a zkušeného a viděl v něm příklad dobrodince, kterého Bůh vyvolil, aby se stal vzorem a zachráncem moskevského carství. Vysoké mínění o synovci moskevského cara neměli pouze obyvatelé Rusi. Dokonce i nepřátelé ze západu se shodovali, že pokud by to bylo možné, podobný mladík by mohl kralovat i jim – minimálně na základě vlastních vzpomínek na boj s vojsky pod jeho velením.²²⁸ Nakonec byl Michail Skopin-Šujskij svými příbuznými otráven, podle slov Katyrjova-Rostovského i Ivana Timofejeva přímo carem Vasilijem, který žárlil na jeho úspěchy.²²⁹

Nepřátelé odehnání carovým synovcem se podle autora *Jiného vyprávění* po jeho smrti vrátili zpět k Moskvě a znovu plenili ruskou zemi. Situaci v okolí carského města popsal příhodně Avraamij Palicyn: „Znovu je syny heretickými obklopeno carské město, jako vodou, a veškerá odolnost pravoslavných se vyčerpala. (...) Z jedné strany carského města stojí velké množství Poláků, z druhé krutý nepřítel, který přišel z Kalugy a nazývá se carevičem Dmitrijem. (...) Na pozvání cara Vasilije přicházejí Krymští Tataři, aby pomohli město bránit, dovnitř však nevházejí, ale bojují po boku nepřátel za hradbami a křesťany tam pobíjejí. Za to přijali

²²⁵ „Поведаю и совет даю вам, да идет из Новагорода воевода Московский со множеством воин, Свицких Немец и Московских людей; з другую же страну поведают нам шествие Крымцов, помогающе царю Василию. Да подадите ми совет свой: возможете ли стояти противу ополчаемых на ся со обою страну в силе крепости своя? Весте сами толико множество в прежебывшем собрании Московского народу, ныне же Немцы и Крымцы посobie им дают, вооружишася на ны. Вы же весте и о сем, яко и нашего собрания не мала часть предложит: мнози славнии полковницы и ротмистры во множестве бранных приидоша к нам в посobie на отомщение обид наших.“ РИБ, sl. 593-594.

²²⁶ Tamtéž, sl. 596-597.

²²⁷ „(...) сломал всю их остроту, как молодой бык рогами, (...)“ Временник Ивана Тимофеева, s. 301.

²²⁸ Тамtéž, s. 313.

²²⁹ Тамtéž, s. 312, РИБ, sl. 600.

od cara Vasilije veliké dary a z celé země zajatce jako dobytek zahnali do své země na Krymu.²³⁰ Katyrjov-Rostovskij podává vysvětlení, že o smrti Michaila Šujského se dozvěděl polský král Zikmund, který poslal hejtmana Stanisława Żołkiewského k Moskvě. Na druhé straně města než on se utábořil Lžidmitrij II., který přišel z Kalugy.²³¹

Z *Letopisné knihy* vyplývá, že dvě vojska tábořící v nejbližším okolí Moskvy budila v jejích obyvatelích neklid. Vydali se proto k carskému paláci, vyvlekli Vasilije IV. z jeho komnat a násilně ho postříhli.²³² Podle Avraamije Palicyna proběhla určitá komunikace mezi Moskvany a ruskými zrádci v Lžidmitrijově táboře. Trojický mnich uvádí, že zrádci vybízeli obyvatele města, aby se vzdali svého cara s tím, že sami opustí samozvance a celá země si svorně zvolí cara nového a postaví se jako jeden celek Polsku. Na základě této výzvy se prý shromáždili lidé z celého města a cara Vasilije vyvedli z carských komnat.²³³ Z *Jiného vyprávění* vyplývá, že se zrádci pobývající v Moskvě začali přít mezi sebou, zda Vasilij je právoplatným carem či nikoliv.²³⁴ Po postřižení cara Vasilije ho předali králi Zikmundovi, u něhož současně složili přísahu stvrzenou políbením kříže jeho synu Vladislavovi, aby přijal carský trůn a vládl jim.²³⁵ Podle Katyrjova-Rostovského vznikla mezi polským králem a moskevskými obránci dohoda o zachování míru.²³⁶

Pouze *Historie* mnicha Avraamije Palicyna a *Letopisná kniha* podrobněji popisují osud v pořadí již třetího samozvance. Podle prvního z nich byl zabit Petrem Urusovem, synem nogajského vévody. Lžidmitrij II. ho nejprve nechal uvrhnout do vězení, po několika dnech, kdy si rozdáváním darů získal mnoho příznivců, byl však propuštěn. Pochlebováním samozvanci si získal jeho důvěru a na lovu zajíců jej posléze probodl mečem.²³⁷ Katyrjov-

²³⁰ „И паки сынъми еретическими, яко водою, обливається царьствующий град, и изнеможе всяка крепость православных. (...) И со едину страну царствующего града поляки множественны числом стояху, з другую же злый враг прииде ис Колуги, нарицающийся царевич Дмитрий. (...) Еще же и по призванию царя Василиа крымские татарове приидоша на защищение граду, и тии в царствующий град внутрь не внидоша, но со враги за стенами вкупе ратоваху и христиан убо погубляюще. На царе же Василии за то дары великия вземше и от всея земля плену, яко скот, в Крымское державство согнаша.“Сказание Авраамия Палицына, s. 207.

²³¹ РИБ, sl. 601.

²³² Тамтѣж, sl. 602.

²³³ Сказание Авраамия Палицына, s. 207.

²³⁴ Přestože se podle autora *Jiného vyprávění* jednoznačně neshodli, vešli do carských komnat s úmyslem jej zabít. Moskevský car je však před všemi lidmi potupil, když jim oznámil, že je připraven zemřít, ale že pokud celá země vysloví přání, aby dobrovolně uvolnil carský trůn, je připraven se podvolit. Nakonec prý povstalci od úmyslu upustili a oblékli cara do mnišské kutny. РИБ, sl. 120, 122.

²³⁵ Тамтѣж, sl. 602.

²³⁶ Lžidmitrij II. ne zcela neprávem předpokládal, že dohoda je namířená mimo jiné proti němu. Společně s reálnou možností nástupu prince Vladislava na carský stolec byla dojednána i polská pomoc v otázce samozvance. Ten, jakmile se o domluvě doslechl, odjel od Moskvy a opevnil se v Kaluze. Тамтѣж, sl. 602.

²³⁷ Сказание Авраамия Палицына, s. 211.

Rostovskij se zmiňuje o „nějakém“ muži tatarského původu, který se jmenuje Petr a v nestřežené chvíli samozvance rozťal na dva kusy.²³⁸

4.3 Obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera (říjen 1608 – leden 1610)

Důvodem, proč polská a litevská vojska přijela k bohatému klášteru ležícímu nedaleko od Moskvy, bylo očekávání velké kořisti. Z autorů vyprávění popisuje obléhání kláštera především Avraamij Palicyn, který mu věnoval převážnou část své *Historie*. Z ostatních textů se o střetu s nepřátelskými vojsky u stěn kláštera zmiňují pouze Katyrjov-Rostovskij a Ivan Timofejev, nijak obsáhle jej však nepopisují.

Mnich Avraamij Palicyn zahájil své líčení příchodem nepřátelského vojska pod vedením Jana Sapiěhy a Alexandra Lisowského, kteří se nejprve snažili o jednání s obránci. Ti se však slovy trojického mnicha odmítli „*pokořit heretikům, kteří byli prokleti čtyřmi patriarchy*“, a „*vyměnit světlo za tmou a svobodu za otroctví*“.²³⁹ Po neúspěšných pokusech o diplomatické řešení situace spustili obléhatelé palbu z děl rozestavených okolo kláštera, ale, slovy Palicyna, „*Bůh nad ním držel svou ochrannou ruku*“²⁴⁰ a nedovolil, aby byl zničen. Téma božského zásahu ve prospěch obránců se ve vyprávění o obléhání kláštera objevuje velmi často. Palicyn s oblibou popisuje zjevení svatého Sergije Radoněžského, zakladatele kláštera, a jeho nástupce Nikona, kteří se stávají součástí obranných bojů a výrazně ovlivňují jejich průběh. Svatí se buď zjevovali pouze obráncům a dávali jim své požehnání pro nadcházející boj, nebo se nechávali spatřit i obléhateli a přímo z hradeb kláštera tak přispívali k jeho nedobytnosti. Palicyn se také zmiňuje o případu, kdy se aktivně zapojili do boje proti nepřátelům, kteří pod jejich „svatou rukou“ padali ve velkém počtu. I samotní polští zajatci mluvili o zjeveních, která zahlédli – „*o dvou chodících postavách na hradbách, jedna s kadidelnicí a křížem, druhá s pohárem se svěcenou vodou*“.²⁴¹ Svatý Sergij s Nikonem plnili i funkci morální podpory v době, kdy obráncům začalo docházet jídlo. Když nepomáhala ani hrubá síla, snažili se Litevci a Poláci dobýt klášter lstí. Obránci ale jejich snaze vylákat je z hradeb odolali.

Po propuknutí morové epidemie v Trojickém klášteře byl jeho správcem Avraamij Palicynovi poslán do Moskvy list, aby ho informoval o situaci obránců a zajistil pomoc. Původní neochotu cara Vasilije Šujského poskytnout podporu obráncům kláštera s ohledem na obranu Moskvy před vojsky Lžidmitrije II. se Palicynovi podařilo zvrátit tím, že zdůraznil

²³⁸ РИБ, sl. 605.

²³⁹ Сказание Авраамия Палицына, s. 137.

²⁴⁰ Тамtéž, s. 138.

²⁴¹ Тамtéž, s. 148.

význam obrany kláštera i pro carské město. Podle trojického mnicha hrozilo, že padne-li klášter Svaté Trojice, nebude už Moskvě a následně celé zemi pomoci. Vasilij IV. se nechal přesvědčit o významu obrany kláštera z hlediska strategického i coby symboliky jeho odporu a poskytl obráncům pomoc.²⁴² Skromná vojenská posila sice prošla obležením do kláštera, ale sama nemohla vývoj situace změnit či podstatněji ovlivnit. To se podařilo až vojsku, s nímž přišel na podzim roku 1609 od Novgorodu Velikého Michail Skopin-Šujskij.²⁴³ Jeho vojáci po několika srážkách s Poláky, při nichž se válečné štěstí střídavě přiklánělo na obě strany, nakonec donutili nepřítele k ústupu od kláštera. Po jeho vysvobození z obležení se Skopin-Šujskij vydal s vojskem k Moskvě proti hlavnímu ležení samozvance.²⁴⁴

4.4 Obléhání města Smolensk (září 1609 – červen 1611)

Tématu obléhání města se věnují především obě krátká vyprávění, *Nové vyprávění a Pláč*, a v menší míře texty Ivana Chvorostinina a Katyrjova-Rostovského.

Důvodem k vojenskému útoku na Rus byla podle autora *Nového vyprávění* především příležitost, která se Zikmundovi naskytl. Píše, že „*od dávných dob na naše veliké carství pomýšlí ti všichni, zatracenci a bezbožníci, i ti, co byli dříve, jeho bratři, v té jejich prokleté zemi a víře. Pomýšlí na to, jak by mohli naše velké carství uchvátit, víru křesťanskou vymýtit a svou bohapustou zavést. Ale tehdy ještě nedozrál jejich čas, dokud nedošlo na našeho nynějšího protivníka, krále [Zikmunda – pozn. aut.]. (...) A ještě v to ten proklatec doufal, že z Boží vůle byl u nás vyhuben carský kořen, který přijal namísto dočasného panování carství nebeské a věčné, a naše země za naše velké hříchy bez nich, vládců, ovdověla a byla obrácena v zármutek. A co hůře, vládl v ní rozpor – kvůli hrdosti a nepřátelství nechtěli mnozí vybrat cara z pravověrných křesťanů a jemu sloužit, nýbrž si přáli vyhledat cara z řad jinověrných a bezbožných a sloužit mu.*“²⁴⁵

²⁴² Tamtéž, s. 170.

²⁴³ Původní vojsko, které odcházelo 10. května roku 1609 od Novgorodu, bylo složeno z pětitisícového švédského a třítisícového ruského oddílu. Kvůli nevyplácenému žoldu se však více než polovina vojáků poskytnutá švédským králem vzbouřila a vrátila zpět. Michail Vasiljevič po cestě postupně nabíral další oddíly – ve městě Toržok ho čekal několikatisícový pluk ze Smolensku, dále přicházely oddíly z Jaroslavi, Kostromy – celkem se jeho vojsko rozrostlo na 15 tisíc mužů. СКРЫШНИКОВ: Василий Шуйский, s. 332.

²⁴⁴ Polští a litevští vojáci se po porážce u Trojického kláštera uchýlili k samozvancovu vojsku stále ještě sídlícímu v Tušině.

²⁴⁵ „(...) ведь с давних лет на наше великое государство все они, окаянные и безбожные, и те, что прежде того были, его же братья, той же их проклятой земли и веры, помышляют, как бы им великое государство наше похитить и веру христианскую искоренить, а свою богомерзкую учинить. Но тогда еще не приспело им время, пока не дошло до нынешнего супостата-врага, короля. (...) И еще на то надеялся, окаянный, что по божьей воле царский корень у нас перевелся, восприяв вместо тленного и мимолетного царство небесное и вечное, и земля наша, за великие грехи наши, без них, государей, овдовевшая, в великую скорбь поверглась. А горше всего, в ней произошел разлад: из-за гордости и вражды не захотели многие из рода

Kromě nenávistného postoje k polským vojskům a především ke králi Zikmundovi, se *Nové vyprávění* vyznačuje adorací smolenských obránců. Zpráva o jejich hrdinném odporu se podle jeho slov roznesla po celé zemi i za její hranice. „*A jakou statečnost projevíli a jakou slávu a chválu si získali v celém našem ruském carství! Nejen v celé naší pravoslavné zemi, ale i v jiných zemích, v litevské, v polské i v mnoha dalších. Doufají, že i v Římě nebo ještě dál si získali tutéž věhlas a uznání, jako u nás.*“²⁴⁶ Konkrétní příklad odhodlanosti obránců podává *Pláč*. Ihned po příchodu polského krále k městu se prý obyvatelé Smolensku rozhodli, že lepší bude zahynout při jeho obraně než přijmout víru svých nepřátel a odmítli s nimi uzavřít jakoukoli dohodu.²⁴⁷ Obdobně pohlíží na motivaci k boji s nepřáteli také autor *Nového vyprávění*. Píše, že raději bude stát a bojovat za pravoslavnou víru a zvolí smrt, než aby žil pod nadvládou svých nepřátel.²⁴⁸

Boj nevelkého množství obránců města proti celému nepřátelskému vojsku předkládal autor agitačního *Nového vyprávění* všem lidem v zemi jako vzor, z něhož by si měli brát příklad. Z vojensko-strategického pohledu podle pisatele zadržovali obránci pod velením bojara Michaila Borisoviče Šeina²⁴⁹ polskou armádu, bránili jí v dalším postupu k Moskvě a dávali celé zemi čas na přípravu obrany. Autor *Nového vyprávění* též uvádí, že „*pokud by ho to město dosud nezastavovalo a nezadržovalo, bez vší pochybnosti by náš nepřítel dávno u nás zde [v Moskvě – pozn. aut.] byl. A pokud by Bůh za naše veliké hříchy jeho k nám pustil, všechny by nás úplně ovládl a naložil by s námi ve všem podle své vůle.*“²⁵⁰

4.5 Moskevské poselstvo vyslané ke králi Zikmundovi

Po násilném sesazení a postřížení cara Vasilije v roce 1610 přešla vláda nad Rusí na sedm moskevských bojarů. Během necelých dvou měsíců, jak tvrdí autor *Jiného vyprávění*, však mezi vládnoucími činiteli, k nimž patřili i přísluhovači nepřátel, vyvstala myšlenka zvolit na uvolněný carský trůn polského prince Vladislava.²⁵¹ Ivan Chvorostinin ve svém vyprávění

христианского царя избрать и ему служить, но пожелали среди иноверных и безбожных царя изыскать и ему служить.“ ПЛДР, s. 28-31.

²⁴⁶ „А какое мужество показали и какую славу и похвалу снискали во всем нашем Российском государстве! Да и не только во всей нашей преславной земле, но и в иных землях, в Литовской, в польской, и во многих других; чают, что и до Рима, или и еще далее, снискали ту же славу и похвалу, что и у нас.“ Тамtéž, s. 26-27.

²⁴⁷ Тамtéž, s. 140-141.

²⁴⁸ Тамtéž, s. 24-25.

²⁴⁹ Jeho jméno jako jediný z autorů uvádí Katyrjov-Rostovskij v *Letopisné knize*. РИБ, sl. 598.

²⁵⁰ „Если бы град тот до сих пор не останавливал его и не удерживал, без всякого сомнения, давно бы супостат наш у нас здесь был. А если бы бог, за великие грехи наши, его к нам допустил, он бы вконец всеми нами овладел и во всем бы над нами волю свою учинил.“ ПЛДР, s. 34-35.

²⁵¹ РИБ, sl. 123.

popisuje, že mnozí z vážených Rusů se spojili s Poláky a všechny ostatní se snažili přesvědčit, že na Rusi již není žádného velkého cara. Zaznamenal dokonce řeč, kterou se tito zrádci snažili ostatní přesvědčit: „*Poslouchejte pozorně! Tu je syn polského a litevského krále jménem Vladislav, jenž je pro nás vhodným panovníkem. Je mladý a znamenitý, pochází z rodu dávných samostatných vládců a nikdo mu nemůže nic vytknout. Tento panovník se ve všem podobá našim dřívějším vládcům. Když jeho otec, král, viděl naše neštěstí a zmatek, nabídl nám toto dobré řešení, které je zároveň vhodné – dát svého syna naší zemi jako cara. (...) i když není [Vladislav – pozn. aut.] stejně víry jako my, chce kvůli nám přijmout pravoslaví a být s námi společně v jednotném blahém vědomí zákona našeho a jejich víru nevyznávat a nešířit, nestavět své chrámy, ale poctivě dodržovat zákonitosti našeho pravoslaví, podstatu víry, jednat podle pravidel pravoslavných sněmů a svou nauku zavrhnout a být následovníkem všeobjímající svaté východní církve.*“²⁵²

V *Historii* trojického mnicha Palicyna je zaznamenán obsah vzájemné dohody mezi moskevskými bojary a Poláky stvrzené přísahou hejtmana Žoŕkiewského. Přislíbil, že polský král povolí nástup svého syna na moskevský trůn, dále že Vladislav bude vyznávat pravoslavnou víru a že bude pokřtěn v Možajsku²⁵³ moskevským patriarchou Germogenem a shromážděním duchovních. Po dobu pobytu Vladislava v Moskvě měl hejtman stáhnout ze všech měst na Rusi své vojenské síly a totéž se týkalo vojsk krále Zikmunda obléhajícího v té době město Smolensk. Podle Palicyna stvrdila svůj slib přijmout Vladislava za svého cara při dodržení zmíněných podmínek i celá země.²⁵⁴ Poté, co bylo polské vojsko hejtmana Žoŕkiewského vpuštěno obyvateli Moskvy do města, ukázalo se, že přísaha byla pouze nástrojem k otevření městských bran. *Letopisná kniha* uvádí, že polské vojsko bylo ubytováno v domech pravoslavných obyvatel i v Kremlu a jejich majitelé měli být cizincům k dispozici a starat se o ně.²⁵⁵ Ivan Chvorostinin popisuje agitaci patriarchy Germogena, kterou vybízel k odporu proti jinověrcům. Sám Chvorostinin byl přímým účastníkem jeho proslovů.²⁵⁶

²⁵² „Слушайте внимательно! Вот сын польского и литовского короля, по имени Владислав, и он подходит нам в правители: юноша прекрасный, из рода древних самодержавных владык, и никто не может его упрекнуть ни в чем, настоящий властелин и подобен он во всем нашим прежним владыкам. Видя наше нещастье и смятение, отец его, самодержец, хорошее дело нам предлагает, как будто мерило правильное, сына своего нашей земле царем дает. (...) хотя он и не одной с нами веры, но хочет он ради нас православие принять и быть с нами вместе в единой благой совести закона нашего, а их веру не исповедовать и не распространять, и не строить свои храмы, но честно соблюдать установления нашего православия, суть веры, по правилам соборов действовать, а свои умствования отвергнуть и быть последователем вселенской святой восточной церкви.“ ПЛДР, s. 452-453.

²⁵³ Mělo se tak stát již cestou do Moskvy.

²⁵⁴ Сказание Авраамия Палицына, s. 208.

²⁵⁵ РИБ, sl. 604-605.

²⁵⁶ ПЛДР, s. 454-455.

Autor *Nového vyprávění* výstižně předkládá logické argumenty, z nichž vyplývala nechuť polského krále poslat syna Vladislava do Moskvy.²⁵⁷ „*Nikdy se, pravoslavní, nestane, aby králův syn zde žil! Sami vidíte, že je to lživý podvod a vychytralost. Opravdu tomu věříte a nevidíte zjevné špatné úmysly? Předpokládám, že i malé děti, které by to uslyšely, to mohou pochopit, nejenom dospělí a přemýšliví lidé. Kdy otec přeje takové zlo svému synovi? (...) A on, proklatec, takovými skutky nejenom že synovi neprospívá [odjezd do Moskvy – pozn. aut.], ale sám zde žít nechce. On by chtěl jen vykonat svou vůli a získat velikou slávu, aby nám všem oba vládli, a my, abychom byli pod jeho vládou a sluli jeho poddanými.*“²⁵⁸

Autor *Nového vyprávění*, Katyrjov-Rostovskij a trojický mnich Avraamij popisují vyslání poselstva „*od celé Rusi*“²⁵⁹ ke králi Zikmundovi ke Smolensku, aby jej požádalo o svolení s korunovaci Vladislava moskevským carem. Podle *Historie* Avraamije Palicyna, který sám byl členem poselstva, se jeho hlavní postavou stal rostovský a jaroslavský metropolita Filaret. Katyrjov-Rostovskij považuje za vůdčí osobnost Vasilije Vasiljeviče Golicyna, podle jeho slov „*muže zkušeného v diplomatických záležitostech*“.²⁶⁰ Pouze v souvislosti s osobou patriarchy Filareta se lehce dotýká tohoto tématu také Ivan Timofejev.

Jako přímý účastník popsal Palicyn cestu ke Smolensku i jednání s králem Zikmundem nejpodrobněji. Podle jeho *Historie* dorazilo poselstvo do polského tábora na začátku října 1610. První jednání s králem se uskutečnilo necelé dva týdny po jejich příjezdu, při čtvrtém slyšení polský král přislíbil poslat svého syna Vladislava do Moskvy. U Smolensku zůstalo poselstvo po celou zimu, aniž by mohlo dát jakoukoli zprávu do carského města o tom, zda polský princ carem bude či ne. Poslovi, který na zprávy od poselstva v Zikmundově táboře čekal, aby je předal do Moskvy, se žádných informací nedostalo a stejně tak moskevským bojarům, kteří podle Palicyna z nevědomosti vpustili polské vojsko do města.²⁶¹

Podle *Letopisné knihy* se mluvčím poselstva stal Vasilij Golicyn. Katyrjov-Rostovskij zaznamenal jeho řeč z první audience u krále, v níž prosí o souhlas s kandidaturou Vladislava na carský trůn a zároveň o splnění slibu, který dal hejtman Žołkiewski, že odejde se všemi vojsky ze země. „*Byli jsme posláni k tobě, velikému vládcí! Tato slova vzkazuje po nás poslech*

²⁵⁷ Zatímco v Moskvě s nadějí vyčkávali na příjezd nového cara, který vyvede zemi z chaosu, polský král mohl využívat ruského bezvládí, neboť právě on mohl povolit nebo naopak zakázat Vladislavův odjezd z Polska.

²⁵⁸ „Но никогда, православные, не быть, чтоб сыну у нас, здесь, жить! Сами видите, что все это лживый обман и хитрость. Неужели этому не поверите, видя над собой явное злоумышление?! Думаю, что и малые дети, услышав это, понять могут, а не только взрослые и разумные люди. Когда же отец желает зла сыну?! (...) А он, окаянный, этими делами не только сыну не прочит, но и сам здесь жить не хочет. Ему бы только свою волю совершить и великую бы славу учинить, что всеми нами они овладели, а нам бы под его властью быть и ему принадлежащими слыть.“ Тамтѣж, s. 40-41.

²⁵⁹ Тамтѣж, s. 28-29.

²⁶⁰ РИБ, sl. 602.

²⁶¹ Сказание Авраамия Палицына, s. 209.

*patriarcha moskevský, bojaři i carský dvůr na radu celého moskevského státu. Tvé blahorodí prosí a žádají, abys jednal k našemu prospěchu a svému synovi dal svého syna jako vládce nad moskevským carstvím a odebral krvavý meč, který ze dvou stran nemilosrdně seče pravoslavné křesťany. (...) králi, prosíme tě a připomínáme (...), abys podal pomocnou ruku a učinil svého syna carem poklidně, a sám, veliký králi, ustoupil od města Smolensk a nepodněcoval ruskou domobranu!*²⁶² Po údajně hněvivé reakci Zikmunda, měli členové poselstva nutkání odjet. Přestože Ivan Timofejev ve *Vremenniku* uvádí, že již předem bylo dohodnuto, že Vladislav může vyrazit do Moskvy okamžitě, Poláci podle jeho slov změnili názor a nejen, že nechtěli polského prince do carského města poslat, navíc poselstvo zajali a jeho členy drželi v bídě a nouzi.²⁶³ Autor *Nového vyprávění* kromě konkrétních strastí (mučení hladem a žízní) popisuje celkovou situaci, v níž se členové poselstva nacházeli. „*Vyrazili od nás s mnoha lidmi a ve velkém množství, nyní pouze s malou družinou zůstaly dvě samostatné skupiny. Ostatní, všichni, kteří už nedokázali snést útrapy a útisk, se poklonili a pokořili tomu nepříteli, králi. Netuším však, zda se před ním sklonili z vůle svého srdce nebo ve skrytu zůstali věrni nám, zda jsou ovládnuti nebo chtějí s námi stát za [naši – pozn. aut.] víru.*“²⁶⁴ Postoj všech ostatních, kteří před Zikmundem neustoupili, srovnává autor s odporem obránců města Smolensk bojujících za svatou křesťankou víru.²⁶⁵

Se Zikmundovou neochotou poslat do Moskvy svého syna rostla touha po carském trůnu u něj samotného. Palicyn uvádí odpověď, jaké se poslům dostalo od králových služebníků. „*Přikázal poslům odpovědět, že princ nebude carem moskevským. Senátoři a hejtmani poslům*

²⁶² „Послани есмя к тебе, веикому государю! Сия словеса патриарх Московский и бояре и весь дом царский, по совету всеа Росийския державы, нами послами приказывают, и твоего благородия просят и молят, да сотвориши полезная нам, и дашь сына своего на Московское государство, и отоимеши кровавой мечь, со обою страну посекающе православных христиан немилостиво. (...) королю, молим тя и воспоминаем посем (...) да подаси руку помощи и возведеши сына своего на царство мирно, а сам, великий королю, отступи от Смоленска града и не твориши ополчения!“ РИБ, sl. 603-604.

²⁶³ *Временник* Ивана Тимофеева, s. 339.

²⁶⁴ „Пошли они от нас со многими людьми в великом множестве, а ныне-де лишь с малой дружиной остались двое самых представительнейших. А остальные-де, все, кто не смог вынести великих страданий и притеснений, тому супостату-врагу, королю, поклонились и его воле вверились. Того не ведаю, все ли по велению сердца пред ним склонились или втайне верны нам, да ныне-де усмирены, но с нами стоять за веру хотят (...)“ ПЛДР, s. 32-33. Jedním z členů poselstva, jemuž se podařilo od města odejít, byl Avraamij Palicyn, který uzavřel s králem soukromou dohodu a obdržel listinu zaručující držbu půdy i kláštera Svaté Trojice.

²⁶⁵ Členové poselstva, kteří neuzavřeli samostatnou dohodu s polským králem nebo se mu nepoddali, zůstali v Zikmundově područí po celý zbytek období Smuty, např. metropolita a pozdější patriarcha Filaret byl osvobozen až na základě Děulinského příměří s Polskem v roce 1618. РИБ, sl. 135-136, ДЕРЖАВИНА, О. А.: Исторические и географические комментарии, in: *Временник* Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 502.

řekli: „Vy, poslové jedni, pouze zahálíte, ale celé moskevské carství chce králi sloužit a ve všem jednat na rovínu.“²⁶⁶

4.6 První a druhá domobrana²⁶⁷

Tématu obléhání Moskvy, k němuž se váže i svolání první a druhé domobrany, se z autorů vyprávění věnovali Avraamij Palicyn, Katyrjov-Rostovskij a autor *Jiného vyprávění*. Ivan Timofejev, dosud přebývajícím v Novgorodu, se omezil na vylíčení obecné povahy situace v rámci vyprávění o patriarchovi Germogenovi. První domobraně věnoval svou pozornost také autor *Pláče*, který tím své vyprávění končí. Neúplný text Ivana Chvorostinina obsahuje taktéž pouze informace o průběhu první domobrany a především se věnuje roli patriarchy Germogena a hledání jeho hrobu poté, co byla Moskva dobyta zpět. V *Novém vyprávění* se líčení bojů o Moskvu neobjevuje vůbec, neboť bylo sepsané na přelomu let 1610 a 1611, tedy ještě před započítáním událostí.

Výraznou osobností první domobrany a jejím duchovním vůdcem se stal patriarcha Germogen. Podle *Letopisné knihy* burcoval obyvatele k odporu a svým slovem jako mečem se sám pouštěl do nepřátel. Rozesílal otevřené dopisy do okolních měst, především rjazaňskému veliteli Prokopiji Ljapunovovi, a prosil ho, aby nedopustil úplnou zkázu Moskvy.²⁶⁸ Z tvrzení Avraamije Palicyna vyplývá, že tentýž Ljapunov začal sbírat v Perejeslavlu vojsko složené z mužů z mnoha oblastí Rusi²⁶⁹ bez přímého podnětu od patriarchy, avšak se stejným cílem – vyhnat ze všech ruských měst všechny jinověrce.²⁷⁰

V polském táboře u Moskvy bylo velké množství ruských zrádců. Mezi nejvýraznější, o nichž se autoři vyprávění velmi často a nelichotivě zmiňují a kteří výrazně zasáhli do událostí období Smuty, patří bojar Michail Saltykov a obchodník Fjodor Andronov. Ivan Timofejev je nazývá „hadem a baziliškem“²⁷¹ nebo „zakladateli kacířství“,²⁷² Katyrjov-Rostovskij užívá

²⁶⁶ „Послом же повеле отказати, что не будет королевичь на государство Московское. Сенатори и гетманы рекоша послом: «Вы одне, послы, токмо бездельничаете, а Московское государство все королю хочет служити и прямити всем».“ Сказание Авраамия Палицына, s. 209.

²⁶⁷ Síly první domobrany vedené Prokopijem Ljapunovem a knížaty Dmitrijem Trubeckým a Ivanem Zaruckým dorazily k Moskvě v březnu roku 1611. Druhá domobrana, v jejímž čele stál kníže Dmitrij Požarskij, začala vznikat na počátku roku 1612 v Nižním Novgorodu a v únoru se vypravila k carskému městu, kam se dostala až v září 1612. Do té doby pobývalo vojsko v Jaroslavlí, která se stala dočasným správním městem carství.

²⁶⁸ РИБ, sl. 606.

²⁶⁹ Uvádí, že byli od Nižního Novgorodu, Jaroslavlí, Kostromy, Kazaně a z dalších míst Moskevského carství.

²⁷⁰ Сказание Авраамия Палицына, s. 211.

²⁷¹ Временник Ивана Тимофеева, s. 319.

²⁷² Тамtéž, s. 321.

označení „zjevní zrádci své vlasti“²⁷³ autor *Pláče* je charakterizuje jako „domácí nepřátele“²⁷⁴. Na jejich radu, jak popisuje Katyrjov-Rostovskij, Poláci udeřili na Moskvu, podpálili na mnoha místech svaté chrámy a město systematicky plenili. Zároveň prý uvěznili patriarchu Germogena v Kremlu.²⁷⁵ Podle autora *Letopisné knihy* teprve až na základě této pohromy začali Prokopij Ljapunov v Rjazani, Dmitrij Trubeckoj v Kaluze a mnozí další sbírat vojsko s cílem osvobodit hlavní město.²⁷⁶ Pomoc vyslali dle tvrzení mnicha Palicyna i z Trojicko-Sergijevského kláštera, z něhož navíc do okolních měst rozeslali otevřené listy s prosbou o podporu vojsk u Moskvě.²⁷⁷

Ze svědectví Avraamije Palicyna i autorů *Letopisné knihy* a *Jiného vyprávění* vyplývá, že se ruským velitelům shromážděných vojsk podařilo osvobodit velkou část carského města. Nepřátelé, kteří včas neuprchli, se ukryli v Kremlu a Kitaj-gorodu.²⁷⁸ Síly první domobrany se rozplynuly společně se smrtí jejího vrchního velitele Ljapunova.²⁷⁹ Z pohledu autorů vyprávění byl zrádně vylákan a zabit kozáckými oddíly Ivana Zaruckého, kteří pravděpodobně záviděli Ljapunovovi jeho úspěch.²⁸⁰ Katyrjov-Rostovskij uvádí, že po této zákeřné vraždě se moskevští vojáci rozjeli do svých domovů, a ze svědectví trojického mnicha Palicyna i autora *Jiného vyprávění* vyplývá, že se z první domobrany stala pouhá loupeživá banda.²⁸¹

Trojický správce ve své *Historii* tvrdí, že smrt významné osobnosti první domobrany přiměla polské velitele, aby se svými oddíly přispěchali k Moskvě. Z Perejeslavlu Zalesského tak dorazil např. polský hejtman Jan Sapieha.²⁸² Autor *Letopisné knihy* uvádí důvod jeho příjezdu poněkud odlišně. Poté, co se dozvěděl o zavraždění Prokopije Ljapunova, se prý Poláci obklíčení v Kremlu pustili do boje s Moskvany, ale probít z města se nedokázali. Vzhledem

²⁷³ „Поляцы же во провожении изменников Михаила Цалтыкова и Федки Андропова, явных израдецев своево отечества, крепце на великую Moskvu нападают (...)“ РИБ, sl. 607.

²⁷⁴ ПЛДР, s. 140-141.

²⁷⁵ Сказание Авраамия Палицына, s. 213. Přímým svědkem obrany Moskvě před interventy byl cizinec Konrad Bussov, který zaznamenal své svědectví o těchto událostech. Podle jeho slov cizinci sežehli Moskvu a ukryli se v Kremlu. Během dvou dní se prý Moskva obrátila v popel, kromě několika kamenných chrámů. Dále líčí, že vojáci hledali kořist – běžné šatstvo, obrazy, cín, mosaz a měď pomíjeli, zato brali samet, hedvábí, brokát, zlato, stříbro a drahé kameny, v chrámech pozlacená mešní roucha a šperky. Mnoha Polákům se tak dostalo několik desítek liber stříbra. АЛПАТОВ, М. А.: Русская историческая мысль и Западная Европа XVII – первая четверть XVIII века, Москва 1976, s. 27.

²⁷⁶ РИБ, sl. 607-608.

²⁷⁷ Сказание Авраамия Палицына, s. 214.

²⁷⁸ Kitaj-gorod – městská část v centru Moskvě, která byla v 16. století obehnaná hradbami.

²⁷⁹ Po smrti Prokopije Ljapunova v červenci 1611 se velení první domobrany ujali kníže Dmitrij Trubeckoj a Ivan Zaruckij a obléhali Kreml a Kitaj-gorod do příchodu druhé domobrany.

²⁸⁰ РИБ, sl. 126, 611, Сказание Авраамия Палицына, s. 217.

²⁸¹ РИБ, sl. 127, 612, Сказание Авраамия Палицына, s. 217. Situace u carského města byla již před smrtí Prokopije Ljapunova poměrně napjatá. V první domobraně došlo k rozkolu mezi příslušníky moskevské nižší šlechty a kozáky. Předmětem sporu se stal požadavek kozáků na rozšíření jejich svobod a naproti tomu šlechta požadovala, aby vše zůstalo při starém dle již existujícího a zavedeného systému. Část mužů z první domobrany odešla do svých měst a domovů. Na druhé straně se oddělili kozáci pod vedením knížete Ivana Zaruckého a Dmitrije Trubeckého a zároveň se k nim připojili přívrženci někdejšího Ljuzimiriče II. Tento zbytek první domobrany setrval v obléhání polské posádky v Kremlu. ПЛАТОНОВ: Очерки по истории Смуты, s. 389-391.

²⁸² Сказание Авраамия Палицына, s. 217.

k tomu, že začínali trpět nedostatkem potravin, rozhodli se vyslat posly s žádostí o pomoc do dosud Poláky držených měst v Moskevském carství. Mezi jinými taktéž k Janu Sapiehovi, který podle Katyrjova-Rostovského pobýval v Suzdal. Nakonec se podařilo dopravit do Kremlu zásoby potravin i munice až litevskému hejtmanu Chodkiewiczovi.²⁸³

Jediný Avraamij Palicyn se z autorů vyprávění zmiňuje o dalším samozvanci, Lžidmitriji III., který se objevil v Pskově. Jeho příchod k městu trojický mnich datuje do roku 1612. Následně prý s podporou severozápadních ruských měst oblehl Trojicko-Sergijevský klášter.²⁸⁴

Zhoršující se situace obránců Moskvy byla podle Palicynova vyprávění řešena žádostí o pomoc od kláštera Svaté Trojice, především prosbou o rozeslání otevřených listů po celé zemi. Velký ohlas zaznamenaly především v Nižním Novgorodu. Vojsku byl vybrán velitel v osobě knížete Dmitrije Požarského a k němu Palicynovými slovy „*sbor lidí bydlících před hradbami města pod vedením Kuzmy Minina*“.²⁸⁵ Postupně se začali scházet v Nižním Novgorodu i lidé z okolních měst a všichni chtěli sloužit knížeti Požarskému.

Autor *Jiného vyprávění* naopak tvrdí, že „*se objevil muž z křesťanského lidu, rodem nijak slavný, ale rozumem moudrý, jeho jméno bylo Kuzma Minin a původním povoláním byl obchodník s masem*“.²⁸⁶ Sám prý shromáždil od lidí mnoho stříbra a daroval ho ruským vojákům. Za velitele jim zvolil knížete Dmitrije Požarského a svou povahou dokázal později během bojů u Moskvy odstranit rozpory mezi ostatními veliteli.²⁸⁷ Katyrjov-Rostovskij doplňuje Avraamije Palicyna i autora *Jiného vyprávění* dalšími informacemi. Poté, co Kuzma Minin sebral vojsko, vyslal posly ke knížeti Požarskému, který právě pobýval ve svém domě, kde se zotavoval z utrpěného zranění. Prosil ho, aby přijel do Nižního Novgorodu a ujal se shromážděného vojska.²⁸⁸

Posloupnost vojenských střetnutí domobrany a polsko-litevských vojsk v okolí Moskvy popisují jednotliví autoři odlišně. Podle *Letopisné knihy* se kníže Požarskij utkal nejprve s vojsky hejtmana Chodkiewiczze a s pomocí kozáků pod vedením Dmitrije Trubeckého Poláky zahnal na útěk.²⁸⁹ Avraamij Palicyn naopak tvrdí, že velitel druhé domobrany nejprve dorazil

²⁸³ РИБ, sl. 612.

²⁸⁴ Сказание Авраамия Палицына, s. 219. Samozvanec nakonec ztratil podporu a v květnu 1612 se pokusil o útěk. Pskované jej však dostihli a posléze uvěznil. Podle tvrzení Avraamije Palicyna Lžidmitrije III. chytili a přivedli do Moskvy kozáci.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 219.

²⁸⁶ „Воздвизает бо некоего от христианского народа мужа, рода не славна, но смыслом мудра, его же прозвание нарицаху Козма Минин, художеством бяше преже говядар.“ РИБ, sl. 127.

²⁸⁷ Tamtéž, sl. 127.

²⁸⁸ Tamtéž, sl. 613.

²⁸⁹ Tamtéž, sl. 614. S příchodem druhé domobrany do Jaroslavl se zvýšilo napětí v táboře kozáků. Radikální část z nich pod vedením Ivana Zaruckého, která se vymezovala proti služné třídě i bojarstvu a bojovala zároveň s nimi

ke klášteru Svaté Trojice a teprve na žádost knížete Trubeckého přispěchal na pomoc proti Chodkiewiczovým vojskům.²⁹⁰

Podle Palicynových zpráv strávil Dmitrij Požarskij v Jaroslavl²⁹¹ delší čas, během něhož se jeho vojsko postupně rozrůstalo. V odpovědi na další otevřené listy, které sám kníže během svého čtyřměsíčního pobytu ve městě rozesílal, se k obraně země hlásili další dobrovolníci. Vzhledem k tomu, že vojenská situace u Moskvy začínala být z pohledu trojického mnicha kritická, sám se vydal do Jaroslavl s cílem přesvědčit knížete Požarského, aby se co nejrychleji vydal k Moskvě.²⁹² Jiná vyprávění o Palicynově cestě do Jaroslavl nic neříkají, kromě Katyryjova-Rostovského autoři mlčí také o několikaměsíční zastávce domobrany ve městě.

Polští vojáci byli nakonec poraženi a poslední obklíčení v Kremlu a Kitaj-gorodu se 26. října 1612 vzdali. Autor *Letopisné knihy* zaznamenal jejich poslední proslov předtím, než padlo rozhodnutí požádat o milost. „*Muži polští, velitelé a důstojníci slavného rytířstva v kruhu našeho současného seskupení! Sami znáte toto naše nynější neštěstí, že jsme nedokázali zdolat naše protivníky z nepřátelského moskevského vojska, pro množství statečných.*“²⁹³ Po tomto skleslém projevu otevřeli obležení brány Kremlu a výměnou za milost a záchranu vlastního života se obláhatelům vzdali.

4.7 Nové tažení prince Vladislava k Moskvě

Přestože se událostem po kapitulaci polské posádky v Kremlu a volbě cara Michaila Fjodoroviče Romanova věnuje autor *Jiného vyprávění* i Avraamij Palicyn, pouze trojický mnich se zmiňuje o další polské intervenci. Palicynova *Historie* je dovedena až do roku 1620, kdy byl postaven chrám v Děulině zasvěcený sv. Sergiji Radoněžskému, a to na počest uzavření míru s Polskem v roce 1618. Polské téma představuje v tomto případě tažení vojska prince Vladislava a jeho obléhání Moskvy a Trojicko-Sergijevského kláštera.

Podle vyprávění trojického správce přišlo Vladislavovo vojsko „*složené z Poláků, Litevců, Němců, Čerkasů, ruských zrádců a mnoha dalších*“²⁹⁴ přes Smolensk k Moskvě v roce 1619. Vzhledem k tomu, že polský princ nedisponoval dostatečným vojenským potenciálem

i s Poláky, odešla směrem ke Kolomně a pak dále směrem na Rjazaň. Druhá část pod vedením knížete Dmitrije Trubeckého zůstala u Moskvy, a přestože k usmíření mezi zůstavšimi kozáky a domobranou došlo až v říjnu 1612, výrazně se zasloužili o konečné vítězství. ПЛАТОНОВ: Очерки по истории Смуты, s. 421-423.

²⁹⁰ Сказание Авраамия Палицына, s. 222.

²⁹¹ Jaroslavl se dočasně stala sídelním a správním městem země. Kníže Požarskij zde setrval po dobu čtyř měsíců, od dubna do srpna roku 1612.

²⁹² Тамtéž, s. 221.

²⁹³ „Мужие Полсково народу, полковницы и ротмистри славново рыцерства в крузе настоящего сего собрания! Весте сами настоящую сию беду нашу, яко сопротивным нам Московского собрания преодолети не возмогохом, множества ради храбрых (...)“ РИБ, sl. 616.

²⁹⁴ Сказание Авраамия Палицына, s. 240.

k dobytí carské metropole, vyslal část vojáků vyplnit okolní města. Jedním z cílů byl také Palicynův klášter Svaté Trojice, od něhož byla Vladislavova vojska odehnána statečnými obránci. Rozhořčen z nezdaru, vrátil se polský velitel Stanisław Czapliński do Vladislavova tábora, cestou však vypálil několik okolních vesnic. Při své další vojenské výpravě ke klášteru, kam Czaplińského polský princ vyslal, byl velitel trojickými obránci zabit. Nato Vladislav, nespokojený s vývojem událostí, klášter oblehl. Polští páni, kteří před lety obléhali Trojicko-Sergijevský klášter pod vedením hejtmana Jana Sapiehy, však princovi jeho úmysl rozmlouvali.²⁹⁵

Nakonec rozhodla podle Palicyna až Boží vůle, která nedopustila, aby klášter padl do rukou nepřátel. Mnichovými slovy Bůh viděl, jak „*chtěli chrám divotvorce dobyt, a proto na ně snesl mráz a krutý hlad*“.²⁹⁶ Dne 15. listopadu 1619 prý poslali polští velitelé do kláštera vzkaz, aby jeho obránci poskytli polským vyjednavacům, kteří byli pověřeni mírovými rozhovory, volný průchod k Moskvě. Zároveň žádali, aby nebyli poslové propuštěni zpět bez carova rozhodnutí a aby odpověď na nabídku jednání o míru nebyla příliš pozdržována.

Samotné jednání proběhlo ve vesnici Děulino, která se nacházela v blízkém okolí Trojicko-Sergijevského kláštera. První ani druhé rozhovory mezi oběma stranami výsledek nepřinesly. Polská strana byla podle Palicyna příliš pyšná.²⁹⁷ Třetí rozhovory se konaly 1. prosince a „*díky Boží milosti se z vlků stali krotcí beránci*“,²⁹⁸ píše Avraamij Palicyn.

S radostnou zprávou o uzavření míru na 14 let moskevští vyjednavací přijeli do Trojického kláštera, kde se na znamení díky rozezněly zvony a rozezvučely modlitební písně. Celý národ slovy trojického mnicha děkoval sv. Sergiji Radoněžskému, jemuž na počest uzavření míru zasvětili nový chrám postavený v Děulině.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 241. Kdysi prý stáli pod hradbami kláštera téměř dva roky s litevským hejtmanem Sapiehou, měli k dispozici více lidí, ale klášter dobyt nedokázali.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 242.

²⁹⁷ Při druhém sezení prý Poláci připomínali vyjící psy. Navíc bylo mnoho polských oddílů skryto v lesích v okolí vesnice a byly připraveny vtrhnout na jednání. Tamtéž, s. 245.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 246.

5. Závěr

Krise Moskevského státu na přelomu 16. a 17. století byla podle svědectví současníků tou největší, která kdy ruskou zemi postihla. Ani pád Kyjevské Rusi, za jejíž pokračovatele se moskevská velkoknížata a carové považovali, nezanechal v paměti obyvatel Rusi takovou stopu, jako právě prožité období Smuty. Doba plná násilí, chaosu, nejistoty a zvrátů se stala tématem mnoha písemných památek, z nichž pro tuto práci nejvýznamnější – historická vyprávění – byla podrobněji rozebrána na předchozích stranách.

Ukázalo se, že rozčlenění pramenů na texty sepsané v průběhu Smuty, na jejím konci a s několikaletým odstupem mělo své opodstatnění. Také osobnost autora a jeho postavení v průběhu krizových let, případně situace, v níž se ocitl po skončení popisovaných událostí, měla velký význam pro celkové vyznění jeho díla. Přes všechny rozdílnosti v podmínkách, v nichž texty vznikaly, se však vnímání polského elementu v jednotlivých vyprávěních příliš neliší.

Oproti ostatním jsou specifická obě krátká vyprávění, *Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu* a *Nové vyprávění o přeslavném Ruském carství*, která byla dokončena již v průběhu Smuty. Je to dáno především typem žánru, ale také účelem, kvůli němuž byla sepsána. *Pláč* představuje text, v němž autor vyjadřuje svůj zármutek nad situací v zemi a vybízí k pokání, zatímco *Nové vyprávění* má na prvním místě funkci agitační. Tyto aspekty ovlivnily rozsah obou vyprávění, proto se zmiňují jen o některých tématech spojených s polským motivem. Středem pozornosti jsou v těchto literárních památkách především aktuální události let, kdy vznikly, tzn. přelomu let 1610/1611, respektive roku 1612. Největší prostor je tak v *Novém vyprávění* věnován tématům, která mají za úkol povzbudit k boji za záchranu země, jako je útok polského krále Zikmunda III. na město Smolensk či kandidatura jeho syna prince Vladislava na moskevský trůn. O dalších tématech, která popisují vměšování Poláků do ruských záležitostí, se zmiňuje pouze *Pláč*. Jeho autor jako doplnění krize, v níž se Moskva ocitla, líčí příchod prvního samozvance Grigorije Otrepjeva i jeho následovníků vydávajících se za členy carské rodiny. Tato dvě historická vyprávění jsou velice cenná proto, že zachycují aktuální reflexi Smuty v době, kdy ještě reálně hrozil pád celého státu. Z pohledu čtenáře se jeví všechny minulé události jako malicherné vůči popisované přítomnosti.

Obě historická vyprávění psaná již v době Smuty, tj. *Vremennik* Ivana Timofejeva a *Historie* Avraamije Palicyna, a zveřejněná až několik let po jejím skončení byla výrazně ovlivněna osudy svých autorů. Písař Ivan Timofejev zachycuje ve svém díle události celostátního charakteru do roku 1607, kdy byl přeložen z centra dění v Moskvě do vzdáleného

Novgorodu. Od svého příjezdu do města se ve vyprávění věnuje více místním záležitostem. Jako příklad může posloužit jeho líčení událostí spojených s knížetem Michaiilem Vasiljevičem Skopinem-Šujským. Mnohem více se z Timofejevova vyprávění dovídáme o Michailově útěku z Novgorodu a opětovném návratu zaviněném špatným svědomím než o slavné porážce Poláků u kláštera Svaté Trojice a Michailově náhlé smrti. V podstatě opačný způsob zpracování je patrný u *Historie Avraamije Palicyna*. Za vlády Borise Godunova se navrátil z nuceného exilu a teprve v roce 1608 se dostal do blízkého okolí Moskvy, když byl pověřen správcovstvím v Trojickém klášteře. Po svém příchodu do carského města se vyskytoval v blízkosti Vasilije IV. a v září roku 1610 se vydal jako jeden z členů moskevského poselstva ke Smolensku ke králi Zikmundovi. Následně, po svém propuštění, podporoval domobranu a stal se tak významným svědkem těchto zásadních událostí. Z působení v centru země měl Palicyn příznivější předpoklady k sepsání ucelenějšího díla než Timofejev, který pobýval ve vzdáleném Novgorodu a byl nucen žít v podmínkách Švédy okupovaného města. Na druhou stranu první část Palicynova textu, na které se výrazně projevuje jeho neúčast na popisovaných událostech, působí oproti Timofejevovi neúplně.

Zajímavým prvkem, který se v souvislosti s Palicynovým vyprávěním objevil, je otázka míry jeho historické věrohodnosti. Přestože bylo dílo trojického mnicha od počátku bráno jako historicky věrné, postupem času se začali historikové stavět k *Historii* trojického mnicha mnohem kritičtěji. Palicynovo vědomé zasahování do historie mělo zřejmě souvislost s jeho přímou účastí na dějinných událostech, která jej mohla diskreditovat, např. dohoda se Zikmundem, při níž mu polský král přiznal klášterní práva a propustil ho zpět, zatímco ostatní členy poselstva držel ve svém zajetí. Pravděpodobně chtěl svým vyprávěním vyzdvihnout svou roli v průběhu osvobození země od cizích interventů a také roli kláštera Svaté Trojice, jehož houževnatý odpor přispěl k obraně celého carství.

Díky funkci, kterou Avraamij Palicyn a Ivan Timofejev zastávali v průběhu Smuty, se jako jediní ze všech autorů vyprávění zmiňují podrobněji o událostech spojených s místem jejího vykonávání. Zatímco ve *Vremenniku* je toto specifické téma spjato s líčením sbírání vojska Michaila Skopina-Šujského, se švédskou okupací a boji v okolí Novgorodu, např. u kláštera Chutyň na řece Volchov, pro text Avraamije Palicyna je zásadní detailní popis obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera, o němž se ostatní autoři jen letmo zmiňují jako o místě příchodu a vítězství vojska knížete Skopina-Šujského.

Do historických vyprávění sepsaných až po skončení Smuty zasahovala větší měrou doba jejich vzniku než osobnost autora, kteří v případě *Jiného vyprávění* i *Letopisné knihy* dodnes nebyli spolehlivě identifikováni. Impulsem ovlivňujícím obsah a celkové vyznění některých

témat byl především vliv patriarchy Filareta, který se stal ve 20. letech 17. století patronem moskevské písemné produkce. V souvislosti s tím je jasné, že autoři museli pominout či jen povrchně zmínit určitá témata, která by mohla vrhnout špatné světlo na vládnoucí rodinu Romanovových, např. přítomnost Filareta v táboře Lžidmitrije II. v Tušinu. Na druhé straně jediný nepochybný autor této skupiny vyprávění, Ivan Chvorostinin, ve svém textu zamlčel pasáže týkající se prvního samozvance. Sám jako *číšník* na dvoře Lžidmitrije I. nepodává nijak podrobné informace o jeho osobě ani vládě ve srovnání s jinými autory, kteří měli ke dvoru v této době podstatně dál. Svůj text pravděpodobně sepsal jako ospravedlnění svého jednání ve službách Grigorije Otrepjeva. Zásadním důvodem, proč heretickému carovi nevyověděl službu, bylo údajně jeho dobré vychování, které mu zabránilo vzepřít se a naopak ho nutilo k úctě před carským titulem.

V čem se jednotlivá historická vyprávění liší, jsou časové hranice, odkud autoři svá díla začínají a kde v popisech událostí končí. Kromě obou méně obsáhlých textů – *Pláče a Nového vyprávění*, které popisují kratší časový úsek, začínají ostatní autoři u moskevských carů 16. století. Katyrjov-Rostovskij zmiňuje již Vasilije III. (1515-1533), autor *Jiného vyprávění* a Ivan Timofejev počínají svůj text výkladem o panování Ivana IV. (1533-1584) a trojický mnich Palicyn prvně uvádí až popis vlády cara Fjodora I. (1584-1598). Pouze text Ivana Chvorostinina začíná obširným výkladem o Adamovi v Ráji a o přijetí křesťanství na Rusi. Po tomto obecném úvodu přechází k vlastnímu vyprávění, v němž se jako prvnímu věnuje Borisi Godunovovi. Ještě různorodější jsou události, k nimž autoři svá vyprávění dovedli. Zatímco Ivan Timofejev se zmiňuje o Vasiliji Šujském a poté popisuje události v Novgorodu, poslední dochované řádky *Vyprávění* Ivana Chvorostinina zachycují hledání Germogenova hrobu po dobytí Moskvy první domobranou. *Letopisná kniha* ve svém závěru popisuje zvolení cara Michaila Fjodoroviče a Avraamij Palicyn dopsal svou *Historii* až do Děulinského příměří s Polskem v roce 1618. Nejdále bylo dovedeno *Jiné vyprávění*, a to až ke zmínce o panování cara Alexeje Michajloviče (1645-1676).

Dosud byla věnována pozornost obecným otázkám historických vyprávění a jejich autorům. Nyní vymežeme jednotlivá témata reflektující polskou aktivitu vůči Moskvě. Polské téma obsažené v historických vyprávěních lze rozdělit na dílčí epizody, v nichž hrají Poláci společně s Litevci hlavní roli. První výrazné polské angažmá se pojí s prvním samozvancem, přestože se jedná pouze o aktivní podporu polských a litevských jednotlivců. Kromě *Nového vyprávění* se o něm zmiňují všechny texty a je nutno poznamenat, že vidí problematiku v podstatě stejně. Pro všechny autory je Grigorij Otrepjev heretik, který nectí tradice, spolčuje se s bezbožníky a jediným jeho záměrem je podle autorů destrukce země a zahubení pravoslavií.

Shodný názor na Lžidmitrije I. a výskyt daného tématu v téměř všech literárních památkách ukazuje na dosavadní jednoduchou linii dobových událostí a zároveň výrazný despekt vůči komukoli, kdo se neprávem prohlásí příslušníkem carské rodiny. Svou roli jistě hrálo i přesvědčení autorů o vlastní výlučnosti v otázce víry v kombinaci se záměrem samozvance tuto jedinou čistou víru zničit. K tomuto tématu Ivan Timofejev ve svém *Vremenniku* připojuje ještě smělejší hodnocení carevny Mariny Mnisek, o níž sice ostatní autoři píší také, podrobnosti Timofejevova popisu však nedosahují.

Druhým velmi častým tématem je příchod dalších samozvanců. Věnují se jim všechna vyprávění kromě dvou – opět *Nového vyprávění*, pro které nemají další samozvanci vzhledem k jeho funkci přílišný význam, a *Vyprávění Ivana Chvorostinina*. V jeho případě je důvodem absence tématu pravděpodobně jeho uvěznění za službu prvnímu samozvanci. Ostatní autoři opět popisují a vnímají druhého Dmitrije, Petra i případné další samozvance shodně. Znovu pro ně představují vzor troufalosti, s nímž si přisvojují úctu náležící pouze carské rodině. Je nutné poznamenat, že popis událostí spjatých s Bolotnikovovým povstáním a Lžipetrem, stejně jako celkové angažmá Lžidmitrije II., již dosahuje ve vyprávěních určité formy zmatenosti. Je to dáno ale především přerušením vyprávění a věnováním pozornosti jinému, časově se prolínajícímu tématu. Jednotlivé texty se popisně liší pouze v některých faktografických údajích a v cestě tažení jednotlivých vojsk.

Obrana města Smolensk, která představuje další z popisovaných polských tematických okruhů, je zásadním motivem *Nového vyprávění*. Důvod je pochopitelný, text měl za úkol vyburcovat obyvatele země k obraně proti cizím vetřelcům a vzor hrdinných obránců obleženého města na litevsko-ruské hranici měl povzbudit ke statečnosti, patriotismu a obraně pravé víry. Autor zmíněného pramene líčí obránce města jako statečné muže, kteří svým houževnatým odporem zadržují mnohem početnější polsko-litevské vojsko u městských bran. Klade je za vzor ostatním a nejednou zdůrazňuje, že nebýt jejich udatnosti, Zikmund by již nepochybně dobyl celou zemi. Smolensk a jeho obránci představují pro autora jeden ze tří pilířů, které brání zemi před úplnou zkázou, druhým je podle něj patriarcha Germogen a třetím poselstvo vyslané ke králi Zikmundovi. Z ostatních vyprávění se o obležení města zmiňuje text *Pláče*, přestože jeho popis je velmi skromný, a dále obranu města před polským králem popisuje Ivan Chvorostinin, který včlenil do svého díla řeč pronesenou Zikmundem jeho vojákům. Zbylá vyprávění se věnují spíše politickému tématu spojenému se Smolenskem než přímým vojenským událostem, a to moskevskému poselstvu mířícímu k polskému králi, které přijelo žádat na moskevský trůn Zikmundova syna Vladislava.

O kandidatuře polského prince se kromě *Jiného vyprávění* a *Vremenniku* mluví ve všech vyprávěních. Ivan Chvorostinin dokonce píše o „*hodném králi, který nám z dobré vůle posílá svého syna na trůn*“.²⁹⁹ Otázka Vladislavovy kandidatury vyznívá jako jedno z mála polských témat nejednoznačně. Na jedné straně je polský princ považován (především zpočátku) za kandidáta z vládnoucího rodu a souhlas s jeho nástupem je podmíněn pomocí proti Lžidmitriji II. tábořícímu v Kaluze. S osobou Vladislava je nejspíš spojována i naděje na ukončení krizového období plného ozbrojených střetnutí a uklidnění poměrů v zemi, včetně odchodu vojska hejtmana Žoŕkiewského od Moskvy, a pravděpodobně i následná Zikmundova pomoc proti dalším vnějším nepřítelům. Na druhé straně vzbuzovala obavy princova „latinská“, tj. katolická víra, která musela být dle zvyklostí před nástupem na moskevský trůn nahrazena vírou pravoslavnou. Od chvíle, kdy o carský stolec začal usilovat sám polský král, který nejevil zájem o vyslání Vladislava do Moskvy, ani nepovolil jeho přechod k pravoslaví, se naděje autorů vyprávění začíná rozplývat. V této situaci docházejí k závěru, že jediným východiskem pro moskevské carství je domácí pravoslavný kandidát z řad bojarstva.

Se změnou postoje současníků ke kandidatuře polského prince se pro autory vyprávění stává hlavní postavou následujících událostí patriarcha Germogen, který na nesprávnost rozhodnutí o jejím přijetí upozorňoval nejdéle. Ujal se role podporovatele celonárodního povstání a vyhnání okupantů z hlavního města i ze země. O první domobraně, k níž patriarcha vybízel, píše všechny texty kromě agitačního *Nového vyprávění* a *Pláče*. V případě *Nového vyprávění* byla první domobrana teprve výsledkem autorovy pobídky k odporu. Autor *Pláče* dané události popsat mohl, ale nejspíše o nich neměl dostatek informací, neboť text psal v periferní oblasti země. Celkově vyznívá popis ostatních vyprávění jednoznačně protipolsky. Na textech je znát znovunabytý pocit jednoty a v ní nalezené síly proti cizincům.

Polské téma v širším pojetí představuje ve vyprávěních otázka Švédska a švédské intervence. Severní soused Moskvy vstupuje do dění nejprve na pozvání moskevského cara a pomáhá mu proti polskému nepříteli, posléze sám začne zabírat ruská území. Vzhledem ke svému blízkému působišti u švédsko-ruských hranic popisuje nejdetailněji švédskou okupaci Novgorodu Ivan Timofejev.

Zda autoři historických vyprávění popisovali stejné události a zda je vnímali obdobně, je možné odpovědět kladně. Až na určité výjimky, představované především *Pláčem* a *Novým vyprávěním*, které kvůli svému žánru kladly důraz na jiná témata, se autoři věnovali převážně stejným událostem, v nichž hlavní roli hrál polský element. Přestože některé z nich (např. obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera) jsou podrobně popsány pouze jediným

²⁹⁹ Русская историческая библиотека. Том XIII, 2. vydání, Санкт-Петербург 1909, sl. 547.

autorem, lze o nich nalézt alespoň zmínku i v dalších textech (v tomto případě v *Letopisné knize*). Obecně je možné říci, že žádné z témat výrazným způsobem nevybočuje z konceptu vnímání cizince zasahujícího do vnitřních záležitostí země. Přímá vojenská intervence i podpora jednotlivých pretendentů moskevského trůnu jsou líčeny autory historických vyprávění negativně, stejně jako diplomatická jednání s polským králem Zikmundem. Nejen polští aktéři se stali zápornými postavami literárních památek o Smutě. Neméně negativní roli hráli také sami obyvatelé Rusi, z nichž někteří se připojili k samozvaným carům. Na druhé straně to však byli právě obyvatelé země, kteří se prostřednictvím významných postav, jakými byl patriarcha Germogen, Prokopij Ljapunov či kníže Dmitrij Požarskij, dokázali spojit proti vnějšímu nepříteli a zahnat jej zpět, odkud přišel.

6. Bibliografie

Edice pramenů:

Библиотека литературы Древней Руси, Том 14, Конец XVI – начало XVII века (red. Л. А. Дмитриев – Д. С. Лихачев), Санкт-Петербург 2006.

Памятники литературы Древней Руси. Конец XVI – начало XVII веков (red. Л. А. Дмитриев – Д. С. Лихачев), Москва 1987 (citováno jako ПЛДР).

Русская историческая библиотека, Том XIII, Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени (red. С. Ф. Платонов – П. Г. Васенко), Санкт-Петербург 1909 (citováno jako РИБ).

Сказание Авраамия Палицына (red. Л. В. Черепнин), Москва – Ленинград 1955.

Временник Ивана Тимофеева (red. В. П. Адрианова-Перетц), Москва – Ленинград 1915.

Použité speciální slovníky:

Slovník jazyka staroslověnského, I-IV, Praha 1966-1997.

СРЕЗНЕВСКИЙ, Измаил Иванович: Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, Том I-III, Санкт-Петербург, 1890—1912.

Odborná literatura:

АЛПАТОВ, Михаил Антонович: Русская историческая мысль и Западная Европа XVII – первая четверть XVIII века, Москва 1976.

ВОЎЕК, Pavel: Stát a církev v Rusku na přelomu 15. a 16. století, Brno 1995.

GREY, I.: Boris Godunov. The Tragic Tsar, London 1973.

ГУДЗИЙ, Николай Каллиникович: История древней русской литературы, Москва 1953.

ДРОБЛЕНКОВА, Надежда Феокистовна: Новая повесть о преславном Российском царстве и современная ей агитационная патриотическая письменность, Москва – Ленинград 1960.

KARAMZIN, Nikolaj Michajlovič: Lžidimitrij, Praha 1926.

КЛЮЧЕВСКИЙ, Василий Осипович: Сочинения в восьми томах, Том 3, Москва 1957.

- KOSMAN, Marceli: Dějiny Polska, Praha 2011.
- КОТОШИХИН, Григорий Карпович: О России в царствование Алексея Михайловича, Санкт-Петербург 1906.
- ЛИХАЧЕВ, Дмитрий Сергеевич: Национальное самосознание Древней Руси. Очерки из области русской литературы XI–XVII вв., Москва – Ленинград 1945.
- МОРОЗОВА, Людмила Евгеньевна: Смута начала XVII в. глазами современников, Москва 2000.
- НАЗАРЕВСКИЙ, Александр Адрианович: Очерки из области русской исторической повести начала XVII века, Киев 1958.
- PIŠKOVÁ, Dana: Anglo-ruské vztahy ve 2. polovině 16. století, Praha 1992.
- PIPES, Richard: Rusko za starého režimu, Praha 2004.
- ПЛАТОНОВ, Сергей Федорович: Борис Годунов, Москва 1999.
- ПЛАТОНОВ, Сергей Федорович: Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник, 2. vydání, Санкт-Петербург 1913.
- ПЛАТОНОВ, Сергей Федорович: Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI – XVII вв., Москва 1937.
- ПЛАТОНОВ, Сергей Федорович: Смутное время, Прага 1924.
- ПЛИГИЗОВ, Андрей Иванович (red.): Смута в Московском государстве. Россия начала XVII столетия в записках современников, Москва 1989.
- POKROVSKIJ, Michail Nikolajevič: Dějiny Ruska. Od nejstarších dob až do r. 1905, Praha 1930.
- ПОЛОСИН, Иван Иванович: Социально-политическая история России XVI - начала XVII в., Москва 1963.
- СКРЫННИКОВ, Руслан Григорьевич.: Борис Годунов, Москва 2003.
- СКРЫННИКОВ, Руслан Григорьевич: Минин и Пожарский, Москва 1981.
- СКРЫННИКОВ, Руслан Григорьевич: Россия в начале XVII в. «СМУТА», Москва 1988.
- СКРЫННИКОВ, Руслан Григорьевич: Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев, Новосибирск 1990.
- СКРЫННИКОВ, Руслан Григорьевич: Василий Шуйский, Москва 2002.

Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.), Часть 1. А-З, Санкт-Петербург 1992.

Словарь книжников и книжности Древней Руси XVII в., часть 2. И-О, Санкт-Петербург 1993.

Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.), Часть 4. Т-Я. Дополнения. Санкт-Петербург 2004.

СОЛОВЬЕВ, Сергей Михайлович: История России с Древнейших времен, Том VIII, Москва 1858.

СТРОЕВ, Павел Михайлович: Библиографический словарь и черновые к нему материалы, Санкт-Петербург 1882.

ŠIMANDL, Josef: Jak zacházet s náboženskými výrazy: pravopis, výslovnost, tvary, význam, Praha 2004.

ШОКАРЕВ, Сергей Юрьевич: Москва в эпоху Смуты 1604-1613, Москва 2009.

ŠVANKMAJER, Milan – VEBER, Václav – SLÁDEK, Zdeněk – MOULIS, Vladislav: Dějiny Ruska, Praha 1995.

ТАТИЩЕВ, Василий Никитич: История Российская, Том седьмой, Ленинград 1968.

ZUBOV, Andrej Borisovič (red.): Dějiny Ruska 20. století. Díl I, Praha 2014.

Odborné studie a články:

ЧЕРЕПНИН, Лев Владимирович: Общественно-политические взгляды Авраамия Палицына, in: Сказание Авраамия Палицына (red. Л. В. Черепнин), Москва – Ленинград 1955, s. 3–15.

ДЕРЖАВИНА, Ольга Александровна: Археографический комментарий, in: Временник Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 415-450.

ДЕРЖАВИНА, Ольга Александровна: Дьяк Иван Тимофеев и его „Временник“, in: Временник Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 351-409.

ДЕРЖАВИНА, Ольга Александровна: Исторические и географические комментарии, in: Временник Ивана Тимофеева, Москва – Ленинград 1915, s. 451-505.

ДЕРЖАВИНА, Ольга Александровна: «Сказание» Авраамия Палицына и его автор, in: Сказание Авраамия Палицына (red. Л. В. Черепнин), Москва – Ленинград 1955, s. 16-63.

КОБРИН, Владимир Борисович: Смутное время – утраченные возможности, in: Мироненко, Сергей Владимирович (red.): История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – начала XX в., Москва 1991, s. 163-185.

КУКУШКИНА, Мария Владимировна: Семен Шаховской – автор Повести о Смуте, in: Лихачев, Дмитрий Сергеевич (red.): Памятники культуры. Новые открытия. Письменность, искусство, археология. Ежегодник 1974, Москва 1975, s. 75-78.

ПŘÍHODA, Marek: Člověk staré Rusi v letech chaosu: Avraamij Palicyn, Svět literatury 22, č. 45, Praha 2012, s. 93-101.

ПŘÍHODA, Marek: Evropeismus a hledání pravdy Ivana Chvorostinina, in: Čermák, Václav – Příhoda, Marek: Slovanský areál a Evropa, Červený Kostelec – Praha 2010, s. 177-188.

ПŘÍHODA, M.: Konfesijní otázka a vědomí náboženské výlučnosti v konstituování raně novověké identity (na materiálu ruských historických vyprávění o Smutě první poloviny 17. století), in: SLAVIA časopis pro slovanskou filologii 82, č. 1-2, Praha 2013, s. 189-202.

ПŘÍHODA, Marek: Od krize carství ke krizi hodnot (kontexty Ivana Timofejeva), in: Kedron, Katerina – Příhoda, Marek: Etnicita slovanského areálu (Historické proměny a současný stav), Červený Kostelec – Praha 2011, s. 115-130.

ПŘÍHODA, Marek - ŠVANKMAJER, Milan: Lžidimitrij, in: Dějiny a současnost. Populární historická a vlastivědná revue 18, č. 1, Praha 1996, s. 7-10.

СОЛОДКИН, Янкель Гутманович: Философско-исторические взгляды Авраамия Палицына, in: Дербов, Леонард Адамович (red.): Историографический сборник. Проблемы политической и классовой борьбы, выпуск 10., Саратов 1983, s. 49-63.

VAIGENDOVÁ, Dana: Boris Godunov a situace v ruském státě na přelomu 16. a 17. století, in: Společenské vědy ve škole 40, č. 5, Praha 1983-84, s. 143-148.

ВАСЕНКО, Платон Григорьевич: Дьяк Иван Тимофеев, автор „Временника“ (К истории перелома в развитии древнерусской исторической мысли), извлечено из Журнала Министерства Народного Просвещения 1908, Санкт-Петербург 1908, s. 1-36.